

MILITAIRE SPECTATOR

EUFOR in Tsjaad

- Marine en energie
- Kennismanagement Defensie
- Operationeel belang van moreel
- Publieke opinie over Uruzgan
- Militaire identiteit van Nederland

Battlefield Tour KVBK

Zaterdag 13 september 2008

De strijd van de 3e (Canadese) Infanterie Divisie in west Zeeuws-Vlaanderen in het najaar van 1944

In september 1944 concludeerden de Geallieerden dat de haven van Antwerpen niet gebruikt kon worden zonder ook de monding van de Schelde te veroveren. Om de zuidoever in te nemen voerden de Canadezen operatie 'Switchback' uit. Deze duurde in plaats van de geplande vier dagen uiteindelijk vier weken. Zware Duitse tegenstand, moeilijk terrein en slecht weer speelden de Canadezen parten.

Uiteindelijk volbracht de divisie haar opdracht na zware gevechten, waarbij de Nederlandse bevolking (wederom) een hoge prijs betaalde. Vrijwel direct na het afsluiten van deze operatie begon de aanval op de noordoever van de Schelde, met de landingen bij Westkapelle en Vlissingen en de aanval over de Sloedam.

Inleider is **LKOL DRS. W.J. HAGEMEIJER**, werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

PROGRAMMA

- 10.20 uur Vertrek per voetveer van Vlissingen naar Breskens. Het voetveer meert af naast het Centraal Station van Vlissingen
- 10.35 uur Ontvangst in het 'veerhuis' bij de veerstoep in Breskens
Welkom door de voorzitter KVBK
- 11.05-11.35 uur Inleiding
- 11.35-16.45 uur Per bus langs diverse bespreekpunten te velde
- 16.50 uur Gepland vertrek per voetveer naar Vlissingen

Deelname is gratis voor leden van de KVBK; niet-leden 20 euro. Leden en introducés kunnen zich inschrijven per e-mail via penningmeester@kvbk.nl, onder vermelding van hun naam. Niet-leden kunnen 20 euro overmaken op gironummer 78828 t.n.v. Penningmeester KVBK in Vleuten onder vermelding van Battlefield Tour 2008, de naam/namen van de deelnemer(s) en adres (eventueel e-mailadres).

Inschrijving gebeurt in volgorde van aanmelding; bij overtekening krijgen leden voorrang op niet-leden. In voorkomend geval wordt het inschrijfgeld gerestitueerd. Deelnemers krijgen eind augustus een bevestigingsbrief met nadere bijzonderheden van het programma.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl

Secretaris en ledenadministratie

luitenant-kolonel Henk Sonius
T 070 - 318 6930
E hc.sonius@mindef.nl

Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

brigade-generaal cav b.d. prof. em.
J.M.J. Bosch (hoofdredacteur)
T 071 - 542 18 30
E jmbosch@xs4all.nl
kolonel cav drs. P.J.E.J. van den Aker
luitenant-kolonel KLu S.M. Babusch bc
kapitein ter zee P. van den Berg
commodore KLu drs. G.M. Bergsma
drs. P. Donker
kolonel MJD mr. dr. P.A.L. Ducheine
drs. P.H. Kamphuis
kolonel KMar dr. J.A.J. Leijten
kolonel MPSD drs. F. Matser
brigade-generaal TS ir. R.G. Tieskens
luitenant-kolonel Marns drs.
A.J.E. Wagemaker MA
kapitein-luitenant ter zee mr.
N.A. Woudstra

BUREAU REDACTIE

mw. drs. A. Kool
drs. F.J.C.M. van Nijntzen
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 - 316 51 20 of
070 - 316 51 95
F 070 - 316 51 99
E redactiemilitairespectator@mindef.nl

LIDMAATSCHAP

binnenland € 22,50
studenten € 15,00
buitenland € 27,50

OPMAAK EN DRUK

Drukkerij Giethoorn Ten Brink

ISSN 0026-3869

Nadruk verboden

Coverfoto: Nederlandse mariniers in actie
na een aanval van rebellen op Goz Beida,
Tsjaad (Foto AVDD, R. Mol)

MILITAIRE SPECTATOR

384 De marine varend houden

M.G.M. Hendriks Vettehen

De afnemende voorraden ruwe olie dwingen ook de Nederlandse marine te zoeken naar alternatieve voortstuwingsconcepten.

393 De publieke opinie over Uruzgan

J.S. van der Meulen en A. Vos

Uit opinieonderzoek blijkt dat het publieke draagvlak voor de missie in Uruzgan allerm minst breed is.

403 EUFOR in Tsjaad

E. Hermans en S. van der Meer

Wat betekent de EUFOR-missie in Tsjaad, waaraan Nederlandse militairen deelnemen, voor het Europese defensiebeleid?

410 Kennisuitwisseling bij de Militaire Geestelijke Gezondheidszorg

M. Visse en B. van Tussenbroek

De Militaire Geestelijke Gezondheidszorg legt bij kennismanagement de nadruk op de uitwisseling van verhalen.

415 Het operationele belang van moreel

F. van Boxmeer, J. Duel, R. de Bruin en C. Verwijs

Moreel metingen verstrekken militaire commandanten tijdens uitzendingen belangrijke informatie over hun eenheden.

427 Kennismanagement tijdens logistiek operationeel optreden in Afghanistan

P.J.A. Jooren

De ervaringen opgedaan met logistiek kennismanagement tijdens TFU-1 zijn waardevol voor toekomstige uitzendingen.

436 De militaire identiteit van Nederland

W. Klinkert

Onderkenning van het militaire element in de nationale identiteit van Nederland kan leiden tot een beter begrip van de militaire realiteit.

En verder:

Editoriaal	382
Andere ogen	450
Tegenwicht	452
Boeken	454
Summaries	

Beeldmanipulatie

Sommige beelden zijn op ons netvlies gebrand: de foto van het meisje dat voor napalm vlucht in Zuid-Vietnam; uitgemergelde gevangenen in Omarska in het voormalige Joegoslavië; de eenzame Chinees voor de tanks op het plein van de Hemelse Vrede en de brandende 'Twin Towers' in New York. Beelden kunnen een grote impact hebben en krachtiger zijn dan duizenden woorden. Lange tijd speelde de gedachte dat foto's niet logen. Die gedachte is al héél lang achterhaald.

Al in de tijd van de glasplaat, het bekende negatief en de polaroid was het mogelijk om met beelden te manipuleren. Een beroemde afbeelding van Abraham Lincoln uit ongeveer 1860 blijkt bij nadere beschouwing te bestaan uit een combinatie van twee beelden: zijn hoofd en het lichaam van een andere politicus. Al in de jaren dertig van de vorige eeuw lieten de machthebbers in de Sovjet-Unie en China in ongenade gevallen partijgenoten wegretoucheren. Met name tijdens de Wereldoorlogen draaiden propagandamachines op volle toeren. Als het om overleven gaat, is veel geoorloofd. De bekende foto van de Sovjet-vlag die op de ruïnes van de Rijksdag wordt geplaatst, is bekwaam in scène gezet. Maar de wereld veranderde in vele opzichten, ook als het gaat om de behoefte aan beelden, de invloed daarvan en de mogelijkheden om beelden aan de behoefte aan te passen.

De media ontwikkelden zich tot een mondiale factor van invloed. Die wereld werd ook, zo leek het, steeds kleiner. 'Ver weg' werd steeds meer een relatief begrip. Televisie, kranten en tijdschriften brachten de wereld in huis. Daarvoor waren beelden nodig. Telefoonkabels,

internet en satellietverbindingen leidden er niet alleen toe dat het begrip 'ver' verbleekte, maar veranderde ook onze notie van tijd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vlogen er nog postduiven om foto's over te brengen; vandaag de dag kunnen die in luttele seconden over de hele aarde worden verspreid. Tegelijkertijd ontstonden er andere soorten conflicten; niet de in tijd af te bakenen oorlogen, maar sluimerende conflicten die tot plotselinge erupties kunnen leiden en die bestaan zolang belangen of emoties als brandstof voor geweld functioneren. En te midden daarvan biedt de digitale foto en film in combinatie met geavanceerde computers en speciaal ontwikkelde software alle mogelijkheden om met beelden te spelen.

Soms in onschuldige vorm. Iedereen weet dat vandaag de dag beelden van fotomodellen net iets mooier worden gemaakt. Hoofden en lijven worden zo nodig tot perfecte combinaties gemaakt. Ook bij politici wordt soms 'bijgestuurd'. Sarkozy werd in de *Paris Match* in augustus 2007 van wat vetrolletjes ontdaan. Echt relevant lijkt deze vorm van manipulatie niet. Maar wanneer wordt het dat wel? Vermoedelijk waar dergelijke technieken bewust worden gebruikt om ons valse beelden van de werkelijkheid voor te schotelen en daarmee invloed uit te oefenen. Dat gebeurt mogelijk vaker dan dat wij ons dat bewust zijn.

Toen Koeweit bevrijd werd, was overal op de wereld te zien hoe Amerikaanse mariniers werden toegezwaaaid door honderden mensen die met Amerikaanse en andere vlaggetjes zwaaiden. Hoeveel mensen vroegen zich af waar die vlaggetjes opeens vandaan kwamen? En was het

neerhalen van het beeld van Saddam Hussein een spontane actie die toevallig werd vastgelegd of een knap geregisseerd moment? Het conflict in het Midden-Oosten kent ook meerdere voorbeelden van dit 'bijsturen'. De fotograaf Adnan Haij leverde Reuters een foto van rookwolken boven Beiroet, waarbij hij de rookwolken donkerder maakte. Het effect was dat de schade groter leek. Dezelfde fotograaf leverde ook een gemanipuleerde foto van een Israëlische F-16 die raketten op Nabatyeh heette af te vuren. Hij leverde ook de beelden van een gebombardeerd Beiroet op 24 juli 2006 en een op 5 augustus 2006 door de Israëliërs in Beiroet gebombardeerd gebouw. Het betrof hier twee opvallend gelijke foto's.

Manipulatie met foto's kan ook nog op een andere manier plaatsvinden. Niet-gemanipuleerde foto's kunnen door bijgevoegde tekst of onderschrift worden misbruikt. De foto's die de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell in februari 2003 bij zijn presentatie voor de Veiligheidsraad gebruikte waren niet gemanipuleerd. Het verhaal dat erbij werd verteld klopte echter niet met de feiten.

Het eerder genoemde voorbeeld rond de aanval op Nabatyeh laat zien hoe een krijgsmacht hierdoor geraakt kan worden. De regering wordt om antwoord gevraagd; de luchtmacht moet reageren op een gemanipuleerd beeld. Maar krijgsmachten kunnen ook rechtstreeks het doelwit worden. In 2004 publiceerde de Britse *Daily Mirror* foto's waarop te zien zou zijn dat Britse soldaten een Iraakse gevangene mishandelden. Uiteraard leidde deze publicatie tot een golf van emoties en discussie. Pas later ontstonden vraagtekens over het waarheids-

gehalte. De vragen konden niet bevredigend worden beantwoord en de hoofdredacteur werd ontslagen. Dat betekent echter niet dat de foto's ook uit de wereld verdwenen en dat de beelden nergens meer bleven hangen.

Manipulatie van beelden raakt ons allemaal. Defensie moet er zich bewust van zijn dat bij operaties buiten de landsgrenzen enige partij die belang heeft bij de operatie tot manipulatie van beelden over kan gaan. De medewerkers moeten dus oppassen met het plaatsen van

Manipulatie van beelden kan voor vele partijen aantrekkelijk zijn

foto's op een publiek toegankelijk internet, ook (of liever: vooral) als ze 'grappig' bedoeld zijn. Manipulatie is niet moeilijk en kan grote gevolgen hebben. Ook hier geldt: eerst denken, dan doen.

Maar speelt die zorg ook een rol in ons dagelijkse bestaan in Nederland? Mogelijk. Begin dit jaar bood de hoofdredactie van *De Telegraaf* haar excuses aan voor het feit dat drie betrokkenen niet wisten dat een gemanipuleerde foto zou worden geplaatst.¹ De hoofdredactie bood géén excuses aan voor het feit dat de krant van een gemanipuleerde foto gebruik had gemaakt. Het lijkt niet onbelangrijk om te weten hoe journalistiek Nederland denkt over de vraag over de manipulatie van beelden en de grenzen daarbij. ■

1 De *Financiële Telegraaf*, 9 februari 2008.

De marine varend houden

Zoeken naar alternatieve militaire voortstuwingsconcepten

De afnemende voorraden ruwe olie en de zorgen om klimaat en milieu dwingen tot ingrijpen in de omgang met energie. Voor de krijgsmacht is het bezit van voldoende brandstof voor strategische en tactische verplaatsingen essentieel. Kunnen landmacht, luchtmacht en marine de ontwikkelingen afwachten en dan inhaken bij wat de markt aanbiedt, of zijn eigen initiatieven nodig? Dit artikel onderzoekt hoe marines te maken krijgen met dit probleem, waar er mogelijkheden zijn om aan te sluiten bij nieuwe commercieel beschikbare technologie en waar eigen initiatief nodig is om in samenwerking met kenniscentra en industrie zelf nieuwe voortstuwingsconcepten te ontwikkelen.

M.G.M. Hendriks Vettehen – Kapitein-ter-zee van de technische dienst*

Al honderd jaar vinden brandstoffen uit ruwe olie hun toepassing voor het vervoer over land, over water of door de lucht. De voorraden ruwe olie zijn echter eindig en het *International Energy Agency* (IEA) verwacht rond 2050 een serieus tekort. De toename van het gebruik is momenteel echter zo groot dat al in 2015 problemen dreigen. Niet omdat de olie dan op is, maar omdat de industrie niet in staat zal zijn die toename bij te benen.¹ Onlosmakelijk verbonden met de zorg over de afnemende voorraden ruwe olie zijn de zorgen over klimaat en milieu. Wereldwijd zijn er inspanningen om de emissie van het broeikasgas CO₂ te verlagen. De Internationale Maritieme Organisatie (IMO) legt de maritieme sector daarnaast normen op voor de uitstoot van NO_x (stikstofoxiden) en SO_x (zwaveloxiden); aan de emissie van die schadelijke stoffen draagt de sector bovenmatig bij.²

Een tekort aan ruwe olie kan de wereldwijde inzet van marineschepen in gevaar brengen. Dat is een ernstig probleem omdat toekomstige conflicten wel eens over energie zouden kunnen gaan en de meeste reserves nu eenmaal liggen in landen die geen natuurlijke bondgenoten van het Westen zijn. Ook op de commerciële scheepvaart komt dit probleem af, maar veel aandacht heeft het daar nog niet. Dat is niet zo vreemd, want de commerciële planningshorizon is slechts vijftien tot twintig jaar. De sector beschikt bovendien over de efficiënte tweetakt-dieselmotor en gebruikt relatief goedkope residuale brandstoffen. Marineschepen blijven echter dertig tot veertig jaar operationeel, zijn te klein voor de grote en zware tweetakt-dieselmotor en lopen op een dure destillaat-brandstof naar NAVO-standaard.³

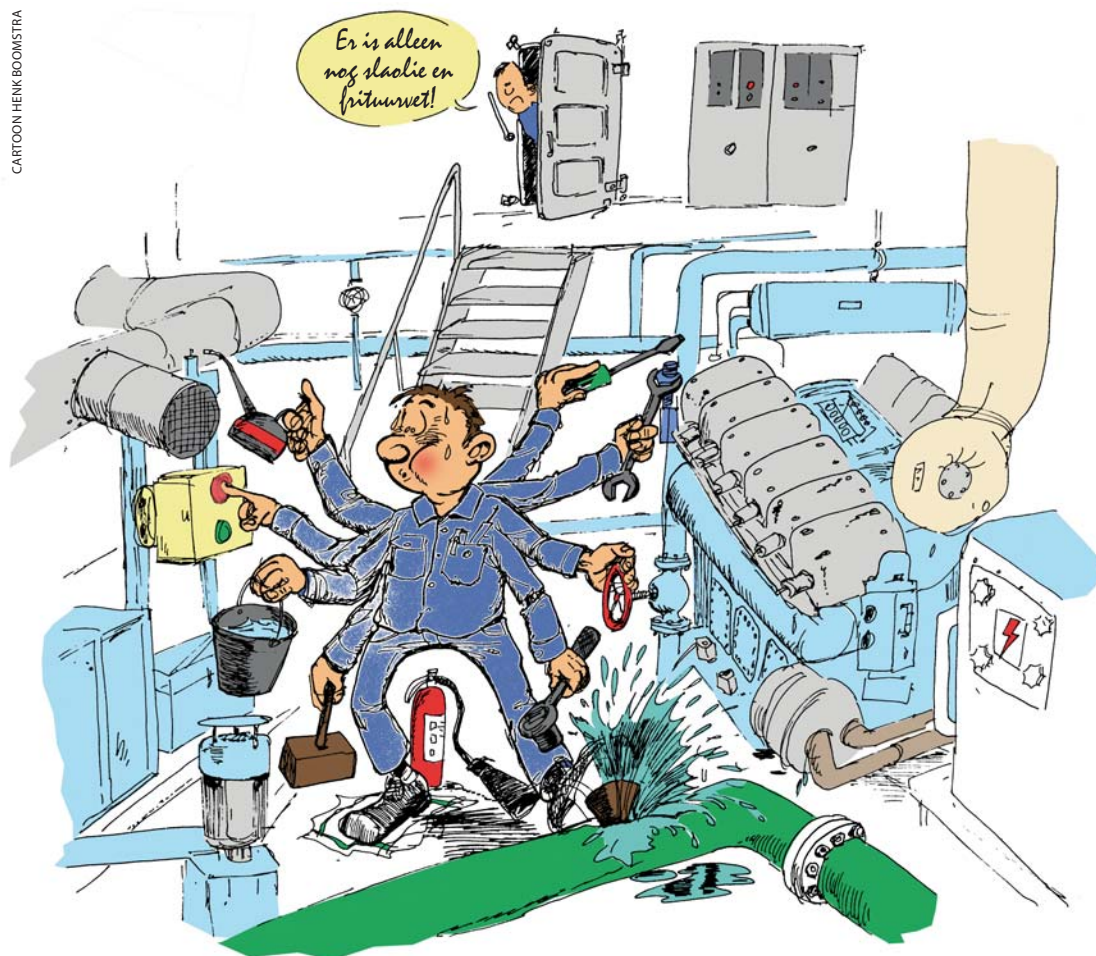
Welke mogelijkheden zijn er om er voor te zorgen dat marineschepen ook op de lange termijn inzetbaar blijven? Welke alternatieve voortstuwingsconcepten zijn er die inspelen op de verminderde beschikbaarheid van ruwe olie, maar tegelijkertijd de CO₂-emissie reduceren en de uitstoot van NO_x en SO_x verminderen? Om die vraag te beantwoorden wordt eerst naar de beschikbaarheid en het maritieme gebruik

* De auteur is werkzaam bij DMO als Hoofd Sectie Maritieme Platformsysteem, Proces-automatisering en Duikzaken.

1 Zie de *World Energy Outlook 2007* van het International Energy Agency.

2 Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2007-2008, Antwoord van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer op vragen van de leden Poppe en Jansen.

3 Een tweetakt Wäertsilä 9 cyl. RT84T met een vermogen van 37 MW weegt 1260 ton. Twee gasturbines Spey SM1C met samen ongeveer hetzelfde vermogen wegen 50 ton.

Nieuwe technieken zijn nodig om bij de tijd te blijven

van diverse soorten brandstof gekeken. Daarna volgt een inventarisatie van sectoren waarin schone technologie zich het snelst ontwikkelt. Vervolgens komt aan de orde hoe marineschepen in de toekomst kunnen worden voortgestuwd.

Brandstoffen en hun maritieme toepassingen

Vloeibare brandstoffen

Naarmate de voorraad vloeibare fossiele brandstoffen afneemt, zullen biobrandstoffen en synthetische brandstoffen steeds meer een aanvulling gaan vormen. Shell verwacht dat de brandstof voor transportdoeleinden in 2025 voor meer dan 7 procent uit biobrandstoffen bestaat en voor 4 procent uit synthetische brandstoffen.⁴ Biobrandstof is een verzamelnaam voor ethanol uit cellulose van suikerriet of maïs, methanol uit biomassa of biodiesel uit plantaardige oliën en dierlijke vetten. Biobrand-

stoffen zijn theoretisch CO₂-neutraal, maar de productie- en transportkosten kunnen aanzienlijk zijn. De productie van biobrandstoffen neemt snel toe, maar het beschikbare landbouwareaal is – met het oog op de voedselvoorziening – beperkt. Momenteel wordt veel onderzoek gedaan naar de verwerking van allerlei plantaardig afval (zogenoeten biobrandstoffen van de tweede generatie) en de teelt van speciale oliehoudende gewassen zoals jathropa of algen.

Met het *Fischer-Tropsch* proces is uit gas, teerzanden, kolen en biomassa synthetische diesel te maken. Hoewel de Duitsers Fischer-Tropsch al in de Tweede Wereldoorlog gebruikten, staat deze techniek pas sinds kort weer volop in de belangstelling. Synthetische diesel is een relatief schone brandstof, maar de productie vergt

4 David W. Savin, 'Naval Fuels in the 21st Century' in: *Journal of Naval Engineering* Volume 43, 2007, blz. 446-464.

veel energie en leidt, wanneer niet afgevangen, tot extra CO₂-uitstoot.

Naarmate er meer bio- of synthetische componenten worden toegevoegd veranderen de eigenschappen van de brandstof. Zo hebben biobrandstoffen een lagere thermische stabiliteit, een lager waterafscheidend vermogen, een laag vlampunt (methanol) en neemt de houdbaarheid bij opslag af. Ook synthetische diesel laat zich niet mengen met fossiele brandstoffen zonder dat de eigenschappen veranderen.

De marine zal onder druk komen om het brandstofverbruik te verlagen

Met name maritieme sectoren waar de efficiënte maar zware tweetakt-motor niet in bedrijf is, zoals de binnenvaart, kleine veerboten en marineschepen, zullen toenemend onder druk komen om hun brandstofverbruik te verlagen. Naast toepassing van restwarmte kan dat alleen door het rendement van de *prime mover* (een werktuig voor het omzetten van chemische energie in mechanische energie zoals een dieselmotor, gasturbine of stoominstallatie) te verbeteren. Het Europese onderzoeksprogramma *Hercules* verwacht dat de efficiency van de dieselmotor hooguit nog met 3 tot 5 procent is te verbeteren.⁵ Voor de viertakt-dieselmotor (tot 40 procent) is dat (te) weinig. Moderne gasturbines hebben ongeveer hetzelfde rendement, maar presteren bij deellast aanzienlijk lager.

Gasvormige brandstoffen

Omdat het transport en de distributie van aardgas duur en ingewikkeld is, is toepassing als energiebron achtergebleven bij ruwe olie. Dankzij nieuwe pijpleidingen en verbeterde *liquid natural gas* (LNG) technieken zal het gebruik van aardgas aanmerkelijk toenemen. Ook de lagere CO₂-uitstoot in vergelijking met andere fossiele brandstoffen zal een stimulans

voor aardgas betekenen.⁶ Het zoeken naar gas is relatief laat op gang gekomen, waardoor veel gebieden nog onvoldoende zijn onderzocht. Er zijn aanwijzingen dat de aardgasreserves nog aanmerkelijk zullen toenemen. Ook gas uit koollagen en teerzanden, hoewel anders van samenstelling dan aardgas, zijn tot deze reserves te rekenen. Het IEA denkt dat er bij het huidige verbruik nog voor 130 jaar aan aantoonbare en verwachte reserves zijn (vooral in Rusland, landen rond de Kaspische Zee, het Midden-Oosten en Noord-Afrika).

Met het transport van gas per tanker heeft LNG ook als maritieme brandstof zijn intrede gedaan. Het op de productielocatie tot vloeistof gekoelde gas (–160 graden Celsius) wordt aan boord in grote geïsoleerde houders vervoerd. Het gas dat ontstaat doordat de lading toch warmte opneemt – *boil-off gas* – fungeert als brandstof voor de dieselmotoren (dan gasmotoren genoemd). Dieselmotoren zijn daar vrij eenvoudig op aan te passen.⁷

Omdat LNG het milieu minder belast, is het tegenwoordig ook in *environmental sensitive areas* op offshore-schepen en veerboten in gebruik. Noorwegen heeft plannen voor de bouw van vijf LNG-kustwachtschepen. Groot nadeel is dat de schepen voor hun brandstof gebonden zijn aan een LNG-infrastructuur, wat hun actieradius beperkt.

Nucleaire brandstof

Na de ramp in Tsjernobyl is het gebruik van kernenergie voor de productie van elektriciteit nauwelijks toegenomen. Ook de exploratie en winning van uranium is daarmee enigszins achteropgeraakt. Door de noodzaak de CO₂-uitstoot te reduceren staat nucleaire energie echter weer volop in de belangstelling. Landen die hun capaciteit hebben bevroren of afgebouwd overwegen nieuwe installaties te bouwen. In landen waar nucleaire energie minder ter discussie heeft gestaan, verrijzen al nieuwe installaties. Tegenstanders van kernenergie wijzen op de beperkte beschikbaarheid van reserves uranium. De nu bekende voorraden gemakkelijk te winnen uranium lijken inderdaad maar voor enkele tientallen jaren toereikend te zijn. De aarde heeft echter zeer grote voorraden moeilijk win-

5 'Hercules: Going from Strength to Strength' in: *Marine Engineers Review*, October 2007, blz. 26-27.

6 Volgens opgave van de industrie (RICARDO Plc., 2007) is de uitstoot van LNG vergeleken met fossiele brandstoffen: 25 procent minder CO₂, 90 procent minder NOx, 100 procent minder SO₂ en 99 procent minder *particulate matter*.

7 M. Küver, C. Clucas en N. Fuhrmann, 'Evaluation of propulsion options for LNG carriers', Paper *Gastech* Qatar, 2002.

baar uranium die – zij het tegen hogere kosten – ook beschikbaar zijn.⁸ Ook door de recycling van splijtstofproducten zal in de toekomst meer uranium worden geproduceerd dan voorheen. In het rapport over 2007 stelt de *World Energy Council* dat de voorraden uranium groot zijn en dat de beschikbaarheid van uranium op zich geen beperking is voor verdere ontwikkeling van kernenergie.⁹

FOTO BUNDESWEHR/P12 MARINE

De U34, een onderzeeër van de 212A-klasse van de Duitse marine

Nucleaire energie aan boord is met zo'n 700 gebouwde installaties *proven technology*. De toepassing is echter wel beperkt tot militair gebruik bij 'grootmachten' en dan vooral in onderzeeboten en ijsbrekers die deze landen exploiteren. Commerciële toepassing van nucleaire energie is in het verleden niet haalbaar gebleken. Nieuwe concepten zijn echter in onderzoek.¹⁰

Waterstof

In brandstofcellen worden waterstof (H_2) en zuurstof (O_2) bij elkaar gebracht. De beide gasstromen blijven echter door een elektrolyt (een stof die elektrisch geleidt) van elkaar gescheiden. Er zijn verschillende typen brandstofcellen die elk hun naam ontleen aan het gebruikte elektrolyt. Ze zijn te verdelen in brandstofcellen van lage en hoge temperatuur. Wanneer een geladen deeltje het elektrolyt passeert ontstaat een chemische reactie die elektrische energie, warmte en water produceert. De brandstofcel heeft in potentie een hoog

rendement (60-75 procent) en produceert geen schadelijke stoffen. Ogenscheinlijk is het een ideale energieconversie. In de natuur komt waterstof echter niet of nauwelijks voor: het moet dus worden gemaakt. Afhankelijk van de productie- en transportwijze van waterstof zullen brandstofcellen in de *well-to-wheel* keten (winning, bewerking, transport, opslag en verbruik) meer of minder CO_2 uitstoten dan gebruikelijke prime movers.

In combinatie met kernenergie of duurzame energie draagt de brandstofcel bij aan verminderde CO_2 -uitstoot.

De opslag van waterstof is erg volumineus; bij een druk van 160 bar is de energievolumedichtheid nog steeds maar 1/25ste van die van diesel.¹¹

Opslag in de vorm van metaalhydride, zoals aan boord van Duitse onderzeeboten van de U212/U214-klasse (+/- 500kW met lage temperatuur brandstofcellen), is zwaar en energie-intensief. Het aan boord produceren van waterstof uit fossiele brandstoffen (*diesel reforming*) is mogelijk, maar erg ingewikkeld. Voor grote vermogens ligt daarom toepassing van de hoge temperatuur brandstofcel meer voor de hand. Deze brandstofcellen gebruiken LNG, met een veel grotere energievolumedichtheid dan waterstof, dat bij de hoge procestemperatuur door *steam reforming* ontleedt in waterstof en CO. Het Europese Fellowship consortium ontwikkelt daarom een hoge temperatuur *Molten Carbonate Fuel Cell* van 330 kWe voor hulpvermogen aan boord van schepen.¹²

- 8 In fosfaatlagen en in zeewater zit uranium dat – zij het met hoge kosten – winbaar is. Noorwegen ontwikkelt een reactor die gebruik maakt van thorium. Thorium komt in dezelfde hoeveelheden voor als uranium. Zie ook: *2007 Survey of Energy Resources* van de World Energy Council.
- 9 *2007 Survey of Energy Resources*, World Energy Council 2007.
- 10 Gulian A. Crommelin en ir. Walter F. Crommelin, 'A Nuclear Gasturbine as Propulsion Unit for a Merchantman' (2004). Zie: www.romawa.nl/downloads/ASME_IGTL_2004-53395-merchantman.pdf.
- 11 LCDR M.T.M. Bolton en S.L. Jones, 'Hydrogen Storage in Future Warships' in: *Journal of Naval Engineering* Volume 42 (2) 2005, blz. 231-241.
- 12 Thomas Tronstad, 'Developing Fuel Cell Systems for Ship Use', zie: www.shipgaz.com/magazine/issues/2006, DNV Research & Innovation.

Vaste brandstoffen

Tijdens de Industriële Revolutie kwam de winning van kolen grootschalig op gang. Kolen beheersten tot het midden van de vorige eeuw de energiemarkt. Ook nu nog wordt een deel van de elektrische energie opgewekt in kolen-centrales. De afgelopen jaren is door de stijgende vraag naar energie de kolenwinning zelfs weer toegenomen. Dat is ook mogelijk omdat de wereld nog beschikt over grote voorraden kolen, vooral in Amerika, Rusland, Oekraïne, Zuid-Afrika en China. Bij het huidige verbruik volstaat die voorraad nog voor circa 150 jaar.

Aan kolen zitten echter aanzienlijke nadelen: bij de verbranding komen veel CO₂ en schadelijke stoffen vrij. Naast de nog bescheiden productie van diesel uit kolen (*coal-to-liquid*), worden kolen daarom uitsluitend gebruikt voor grootschalige stationaire opwekking van elektriciteit. Alleen hierbij is het mogelijk te werken met wervelbedtechniek, poederkool of kolenvergassing gecombineerd met afvoergas-reiniging, waardoor de toepassing van kolen verantwoord is voor het milieu. Tot het midden van de vorige eeuw werden aan boord van schepen bijna alleen kolen gestookt, maar nu is dat helemaal verdwenen.

Sectoren met nieuwe schone technologie

Welke technieken hebben nu de potentie om de beschikbare brandstoffen nog efficiënter in energie om te zetten? Efficiënt betekent in dit geval ook zo weinig mogelijk uitstoot van CO₂ en andere schadelijke stoffen. Twee relevante sectoren waar dergelijke technieken zich snel ontwikkelen zijn de autoindustrie en de stationaire energieopwekking. Zijn er ontwikkelingen die ook voor de scheepvaart en in het bijzonder voor marines van belang zijn?

De autoindustrie

Auto's dragen voor een aanzienlijk deel bij aan de uitstoot van CO₂ en andere schadelijke stoffen. Met de toegenomen welvaart in de opkomende economieën zal ook daar het auto-verkeer snel toenemen. De uitstoot concentreert zich vooral in stedelijke en dus dicht-

bevolkte gebieden. Overheden staan onder grote druk om de uitstoot door regelgeving terug te dringen en minder vervuilende technieken te bevorderen. Recente voorbeelden zijn de scherpe eisen die de Europese Commissie wil stellen aan de CO₂-uitstoot van auto's en de miljarden euro's die zijn uitgetrokken voor de ontwikkeling van de waterstofeconomie.

Alternatieve brandstoffen om portemonnee en milieu te sparen zijn niet van recente datum. Al in de jaren zeventig, na de eerste oliecrisis, kwamen in Brazilië biobrandstoffen in zwang. In Nederland heeft autogas – een mengsel van de gassen butaan en pentaan die vrijkomen bij de raffinage van ruwe olie – al lang een klein, maar niet te verwaarlozen marktaandeel. Om in te spelen op de veranderende beschikbaarheid van vloeibare brandstoffen heeft de overheid brandstofleveranciers al gedwongen een percentage biobrandstof aan hun olieproducten toe te voegen. Leveranciers komen inmiddels ook met benzine op de markt waaraan een percentage synthetische brandstof is toegevoegd, zoals Shell V-power. Benzine-motoren zijn met een driewegkatalysator aanmerkelijk schoner dan vroeger. Dieselmotoren zullen steeds meer worden uitgerust met *Selective Catalytic Reduction of Exhaustgas Recirculation* om aan de strenge Europese NOx-normen te kunnen voldoen.

Inmiddels zijn er diverse hybrideauto's op de markt, die een combinatie hebben van een benzine- of dieselmotor met een elektromotor en een batterij. Door terugwinning van remenergie valt hiermee met name in het stadsverkeer aanmerkelijk op de brandstofkosten te besparen. Zolang er nog maar weinig waterstoflaadstations zijn, richt de ontwikkeling van de waterstofeconomie zich op *dual fuel*. Dat kan met een combinatie van een verbrandingsmotor en brandstofcel/batterij of met een benzinemotor die zowel op benzine als op waterstof loopt (BMW). Er zijn ook prototypes die alleen een brandstofcel/batterij hebben. Deze auto's zullen voorlopig gebonden zijn aan een beperkt aantal waterstoflaadstations. Voor bedrijfswagenparken met een eigen laadstation hoeft dat geen probleem te zijn.

De autoindustrie zet in op de waterstofeconomie

Critici van de waterstofeconomie zijn van mening dat productie, transport en opslag van waterstof zoveel energie en kosten vergt dat er per saldo weinig voor het milieu verbetert.¹³ Zij wijzen op de mogelijkheden van het *Electric Vehicle* (EV), waarbij elektrische energie direct vanuit het net in Lithium-ion batterijen wordt opgeslagen.

Deze Li-ion batterijen hebben een relatief grote energiedichtheid en zijn geschikt voor een groot aantal ontladingen. Nadeel is dat de Li-ion batterij bij verkeerd gebruik of opslag snel haar capaciteit verliest. Er zijn al diverse EV-voertuigen op de markt. De rijeigenschappen zijn alleszins aanvaardbaar en de actieradius is aangepast aan het gebruik. Het opladen van de batterijen kost enige uren, maar de 'brandstofkosten' zijn aanmerkelijk lager dan bij benzine of diesel.

Stationaire energieopwekking

De stationaire opwekking van elektrische energie gebeurt met een grote verscheidenheid aan brandstoffen.

Naast kolen in de vorm van wervelbedverbranding, poederkooltechnologie en kolenvergassing, zijn dat olie, aardgas, biomassa en nucleaire energie. Moderne installaties hebben zelfs *multi-fuel* voorzieningen om – naar gelang de kosten – van brandstofsoort te kunnen wisselen.

Bij klassieke centrales (ketel-turbine-generator) zijn door toepassing van hogere stoomdruk en temperaturen steeds betere rendementen mogelijk. Momenteel zijn kritische en ultra-kritische stoominstallaties in aanbouw met een rendement van meer dan 45 procent.¹⁴

Moderne centrales kennen in de regel een *combined cycle* om met behulp van meerdere technieken een zo hoog mogelijk rendement te halen. Zo bestaat er warmtekrachtkoppeling

waar de afvoergassen van de stoominstallatie naar stads- of industriële verwarming gaan. Bij een met gas gestookte STEG-installatie worden de afvoergassen van de gasturbine gebruikt om in een ketel stoom te produceren.¹⁵ Bij KV-STEG¹⁶ ontstaat door kolenvergassing een synthetisch gas waarop de gasturbine draait. De warmte die bij kolenvergassing vrijkomt en de afvoergassen na de gasturbine verwarmen een stoomketel.

Bij fossiele brandstoffen is de uitstoot van schadelijke stoffen (NO_x, SO_x, vliegias) te beperken door de brandstof in de centrale van tevoren te behandelen en de afvoergassen te reinigen. Momenteel vindt grootscheeps onderzoek plaats naar afvang van CO₂ door *Carbon-Capture and Storage* (CCS). Dat kan gebeuren door *reforming* van brandstof (*pre-combustion*) of door het verwijderen van CO₂ uit de afvoergassen (*post-combustion*). Een bijzondere vorm van CCS is de verbranding met zuivere zuurstof (*oxy fuel combustion*) waardoor alleen water en CO₂ vrijkomen. Het CO₂ kan vervolgens in bijna lege gas- en olievelden worden gepompt waardoor

13 Ulf Bossel, 'Does a Hydrogen Economy Make Sense', *European Fuel Cell Forum*, april 2005 (www.efcf.com/reports/E13.pdf).

14 Toepassing van nieuwe kolencentrales zoals de MPP3 op de Maasvlakte (285 bar, 600-620°C) met kritische stoominstallaties vindt met name legitimatie in de noodzaak diversificatie van brandstoffen te realiseren.

15 STEG: Stoom en Gas.

16 KV-STEG: Kolenvergassing- Stoom en Gas.

ook het niet-winbare restant alsnog is te winnen.¹⁷ CCS-technieken gaan overigens wel weer ten koste van het rendement.

Nucleaire energie vindt grootschalig toepassing voor de productie van elektriciteit. De meeste reactoren zijn van het LWR- type.¹⁸ Een nieuw type reactor is de *Pebble Bed Modular Reactor* (PBMR). In deze reactor is het kernmateriaal verpakt in grafietkogels. Helium dat door de kogels wordt geblazen voert de ontstane warmte af. Het gesloten heliumcircuit verwarmt op zijn beurt de lucht in een *open-cycle* gasturbine. In 2014 moet in Zuid-Afrika de eerste commercieel werkende PBMR-GT 165 MWe leveren. De PBMR behoort tot de generatie III+. De industrie werkt inmiddels aan de ontwikkeling van de zogeheten generatie IV reactoren die een hoger rendement hebben, nog veiliger zijn en bijna geen nucleair afval produceren.¹⁹

FOTO ANDO

Hr.Ms. Johan de Witt, een marineschip met IEP-voortstuwing

Nieuwe reactoren hebben zulke hoge bedrijfstemperaturen dat met thermische splitsing van water waterstof kan worden geproduceerd. Deze wijze van waterstofproductie is efficiënter

dan gewone elektrolyse, een extra pluspunt gelet op de toekomstige behoeften van de waterstofeconomie.

Een veelbelovende nieuwe techniek is de combinatie van een hoge temperatuur *Solid Oxide Fuel Cell* en een gasturbine. De SOFC-GT combinatie verbruikt als brandstof LNG dat onder hoge druk en temperatuur overgaat in waterstof en CO. De gasstroom genereert in de brandstofcel elektrische energie en drijft daarna de gasturbine aan. De ontwikkeling van de SOFC-GT is in volle gang. De SOFC-GT heeft in potentie een rendement van boven de 60 procent en is geschikt voor de opwekking van grote vermogens.²⁰

Alternatieve brandstoffen en marineschepen

Welke brandstoffen?

Vloeibare brandstoffen zijn uitermate geschikt voor mobiele energieopwekking. De reserves ruwe olie laten het onbeperkte gebruik echter niet meer toe. Er wordt momenteel volop gezocht naar alternatieven. Voor voertuigen lijkt de waterstofeconomie van de grond te komen. Ook de toepassing van alleen batterijen is steeds aantrekkelijker. Vliegtuigen lijken hoe dan ook aan vloeibare brandstoffen vast te zitten. De civiele en de militaire luchtvaart experimenteren inmiddels met bio- en synthetische brandstoffen.²¹ De productie van synthetische vliegtuigbrandstof is al op gang gekomen.

De ontwikkeling van de waterstofeconomie komt op gang. Niet alleen personenauto's, maar ook kleine transportauto's krijgen in de toekomst schone techniek. Met het toenemen van 'schoon' vermogen kunnen ook kleine vaartuigen, zoals havensleepboten en duikvaartuigen, aansluiten bij deze ontwikkelingen. Naarmate de noodzakelijke actieradius toeneemt, zal de toepassing van waterstof of batterij echter stuiten op de beperking van de lage energiedichtheid.

Aan boord is LNG als brandstof voor gasmotor of hoge temperatuur brandstofcel mogelijk, maar de well-to-wheel keten is geopolitiek en technisch kwetsbaar. Voor marineschepen vormt het meevoeren van voorraden LNG ook

17 ENECO onderzoekt in Nederland mogelijkheden voor de bouw van een 50 MW Zero Emission Power Plant (ZEPP) centrale.

18 LWR: *Light Water Reactor*; kokendwater- of drukwaterreactoren.

19 Homepage of Jan Leen Kloosterman, Delft University of Technology, www.iri.tudelft.nl.

20 SOFC/GAS Turbine Hybrid, www.powergeneration.siemens.com.

21 De Amerikaanse luchtmacht doet proefnemingen met een B-52 met synthetische brandstof en heeft plannen voor eigen coal-to-liquid productiefaciliteiten.

een veiligheidsrisico. In Nederland, dat zelf – weliswaar slinkende – gasvoorraden heeft is LNG als brandstof voor gasmotor of hoge temperatuur brandstofcel in de toekomst een optie. Toepassing is mogelijk aan boord van marineschepen in het lage geweldsspectrum, zoals mijnenbestrijdingsvaartuigen en hydrografische opnemingsvaartuigen, die voornamelijk opereren in eigen of Europese wateren. Het gebruik van kolen is mogelijk, maar de noodzaak om dat verantwoord voor het milieu te doen, vergt volumineuze proces- en reinigingsvoorzieningen. Het is moeilijk voorstelbaar dat dergelijke installaties zich laten inpassen in marineschepen ter grootte van een fregat. Voor de koopvaardij, waar de schaalvergroting de komende decennia onverminderd zal doorgaan (hoe groter, hoe goedkoper) kan het gebruik van kolen op den duur wel een alternatief zijn.

Toepassing van nucleaire energie aan boord is mogelijk, schoon en veel veiliger dan voorheen. Er is voldoende uranium beschikbaar voor de omschakeling van fossiele brandstoffen naar nucleaire energie. De acceptatie van nucleaire energie is groter dan een aantal jaren geleden maar de kosten, het afvalprobleem, de angst voor nucleaire proliferatie en terrorisme zullen nog lange tijd een rem zetten op de ontwikkeling van een nieuwe kleinschalige toepassing aan boord van marine- en koopvaardijschepen.

Terwijl kleinere marineschepen kunnen aansluiten bij ontwikkelingen op de markt (auto-industrie, toepassing van LNG), lijkt voor grotere marineschepen alleen de toepassing van nucleaire energie of het gebruik van bio- of synthetische brandstoffen mogelijk.²² De kosten van nucleaire energie zullen onveranderd hoog blijven. De kosten van bio- en synthetische brandstoffen zullen stijgen doordat de productie het dalende aanbod van fossiele brandstof waarschijnlijk onvoldoende kan compenseren.

Niet-nucleaire technieken

Hoe sterk de kosten van bio- en synthetische brandstoffen zullen toenemen is moeilijk te voorspellen. Het is dus zaak om daarmee zo

efficiënt mogelijk om te gaan. Welke conventionele technieken – naast de gebruikelijke prime movers – hebben in potentie de mogelijkheid om de efficiency sterk te verbeteren?

De enige recente ontwikkeling in de voortstuwing van marineschepen is de *Integrated Electric Propulsion* (IEP). Door elektrische energie op te wekken voor zowel voortstuwing als hulpvermogen, volstaan minder prime movers en is het scheepsontwerp te optimaliseren.²³

In bijna alle toekomstscenario's speelt elektrische energie een grote rol

Het ontwikkelen van grote elektrische vermogens speelt ook in op de introductie van *Direct Energy Weapons* en *Electric Rail Gun*. Bovendien verwacht de Britse marine met de op IEP gerichte *Marine Development Strategy* ook te kunnen besparen op de investerings- en exploitatiekosten.²⁴

De Britse en Amerikaanse marine hebben inmiddels grote vorderingen gemaakt met IEP. De ontwikkeling richt zich op de distributie van elektrische energie en de omzetting daarvan in asvermogen. Voor de opwekking van elektrische energie heeft IEP echter nog een dieselmotor en gasturbine nodig. Toepassing van IEP heeft veel voordelen, maar leidt daarom op zich nog niet tot een hogere efficiency.

In bijna alle toekomstscenario's speelt elektrische energie een belangrijke rol. Elektrische energie is te produceren uit verschillende soorten brandstof (waaronder bio- en synthetische brandstof), maar is ook onontbeerlijk voor het effectief benutten van duurzame energie (transport en distributie via het net of door

22 De fregatten van de Zeven Provinciën-klasse hebben circa 40 MW geïnstalleerd vermogen. De nieuwe Britse *carriers* hebben 110 MW geïnstalleerd vermogen.

23 Dit in tegenstelling tot de gangbare ontwerpen waar vermogen voor voortstuwing en elektrisch hulpvermogen in verschillende installaties worden opgewekt.

24 Ook de Koninklijke Marine maakt gebruik van IEP-installaties. De amfibische transportschepen Hr.Ms. Rotterdam en Hr.Ms. Johan de Witt hebben installaties met een gezamenlijk elektrisch vermogen van circa 15 MW. Het toekomstige *Joint Support Ship* zal circa 27 MW elektrisch vermogen hebben.

elektrolyse opslag in de vorm van waterstof). De productie van elektriciteit is daarom een *booming business*, waarin voortdurend nieuwe concepten en technieken worden gelanceerd om energieopwekking efficiënter en schoner te maken. Wanneer die nieuwe vormen van elektrische energieopwekking aan boord toepasbaar zijn, sluit dat prima aan bij IEP en is verbetering van de efficiency mogelijk. Voorbeelden van die nieuwe (conventionele) technieken zijn de eerder genoemde toepassing van kritische en ultra-kritische stoominstallaties, toepassing van STEG of KV-STEG en in de toekomst het gebruik van oxy fuel combustion en SOFC-GT installaties.

Voor de marine is de tijdshorizon dwingender dan voor de handelsvaart

Of deze technieken haalbaar zijn hangt af van de mogelijkheden om de installaties op te schalen of te verkleinen tot de grootte van scheepsvermogens (enkele tientallen MW) en het gedrag bij deellast. Het toekomstig toepassen van CCS aan boord is moeilijk voorstelbaar, maar de ontwikkelingen zijn nog in volle gang. De economische haalbaarheid hangt af van het aantal vaardagen dat een schip per jaar maakt. Marineschepen maken ten opzichte van de koopvaardij weinig vaardagen, maar de installatie kan renderen door na binnenkomst elektrische energie aan het net te leveren.

Conclusie

De afnemende voorraden fossiele brandstoffen en de zorgen om klimaat en milieu dwingen tot ingrijpende veranderingen in het omgaan met energie. Vooral de daling van de reserves ruwe olie maakt de toepassing van andere brandstoffen en technieken noodzakelijk. De auto-industrie zet in op de waterstofeconomie en batterijen, terwijl de vliegtuigtechniek zich in de richting van bio- en synthetische brandstoffen ontwikkelt. De maritieme sector vertrouwt vooralsnog op het gebruik van de tweetaktmotor en residuale brandstoffen. Tweetaktmotoren

zijn door hun gewicht en omvang echter niet aan boord van marineschepen te plaatsen.

Kleine (marine)schepen kunnen in de toekomst profiteren van de ontwikkelingen in de auto-industrie. Toepassing van LNG is onder voorwaarden ook mogelijk. Marineschepen die daar te groot voor zijn kunnen overgaan op nucleaire energie of bio- of synthetische brandstoffen. Nucleaire energie is kostbaar en – hoe wel minder dan voorheen – politiek en maatschappelijk omstreden.

Bio- of synthetische brandstoffen zullen schaars en duur zijn. Daarom zijn technieken nodig die minder afhankelijk zijn van de kwaliteit en de samenstelling van de brandstof en tegelijkertijd een hoog rendement hebben. Dat is wellicht haalbaar met technieken uit de stationaire (elektrische) energieopwekking. Toepassing daarvan sluit aan bij de door de Britse en Amerikaanse marine ontwikkelde IEP.

Er is veel onderzoek nodig om vast te stellen of alternatieve brandstoffen en nieuwe technieken daadwerkelijk mogelijk zijn aan boord van schepen. De maritieme sector neemt daartoe geen initiatieven omdat de commerciële noodzaak op dit moment nog ontbreekt. Voor marines is de tijdshorizon echter dwingender. Om de operationele inzet van met name grotere marineschepen in de toekomst zeker te stellen, is eigen onderzoek met industrie en bondgenootschappelijke marines nodig. Nieuwe, voor militaire toepassing geschikte voortstuwingsconcepten, dienen ook een maatschappelijk belang als zij later hun weg vinden naar civiele maritieme sectoren. ■

De publieke opinie over Uruzgan

De opvattingen van de Nederlandse bevolking klinken door in het parlementaire debat. Dit artikel toetst het vermoeden dat veel Nederlanders twijfelen aan de missie in Uruzgan. Dit vermoeden is om diverse redenen zorgelijk. Allereerst voor de uitgezonden militairen. En verder omdat de publieke opinie een zelfstandige machtsfactor kan worden, zeker wanneer er onverhoopt meer Nederlandse slachtoffers zouden vallen. Welke factoren bepalen eigenlijk het draagvlak voor de missie in Uruzgan?

Prof. dr. J.S. van der Meulen en drs. A. Vos*

Op zaterdag 6 oktober 2007 opende *NRC Handelsblad* met de kop: 'Peiling: verleng militaire missie in Afghanistan niet'. Uit de grootschalige online-enquête 21minuten.nl was gebleken dat nauwelijks een kwart van de Nederlandse bevolking vond dat Nederlandse militairen ook na augustus 2008 in Afghanistan moeten blijven. Zo'n 40 procent wilde de missie volgens planning beëindigen, terwijl 26 procent een eerdere terugtrekking voorstond. Desgevraagd was driekwart van de publieke opinie bovendien van mening dat het kabinet bij zijn besluit rekening moest houden met haar opvattingen – die van de Nederlandse bevolking dus.

Dat laatste zal het kabinet vast wel hebben gedaan, maar kennelijk werd de stemming in de samenleving niet als een zwaarwegende, laat staan als een doorslaggevende, factor gezien. In de artikel-100 brief over Uruzgan wordt hoe dan ook geen gewag gemaakt van de gevoelens en percepties van de Nederlandse bevolking. Formeel hoeft dat ook niet want in het huidige toetsingskader wordt, anders dan in het oorspronkelijke, 'draagvlak in de samenleving'

niet als een afzonderlijk criterium opgevoerd. Die wijziging werd destijds verdedigd met het argument dat 'politiek draagvlak' per definitie de openbare mening representeert.

Onmiskenbaar vormt het parlementaire debat bij uitstek het podium waarop de opvattingen van de Nederlandse bevolking doorklinken, bij monde immers van de door haar gekozen vertegenwoordigers. Die laatste weten heel goed wat er leeft onder hun achterban, binnen de partij zo goed als bij (beoogde) kiezers. Dat wordt zeker verdisconteerd in het standpunt dat fracties innemen, idealiter niet klakkeloos maar weloverwogen – en soms de heersende stemming trotserend. Kortom, als de regering in het parlement steun voor een besluit vindt – in dit geval stemde een ruime meerderheid van de Tweede Kamer in – dan is niet alleen in formele zin de democratische legitimiteit gewaarborgd, maar dan klinken daarin ook de echo's van het publieke debat mee.

Twijfels over de missie

Dat alles neemt niet weg dat het vermoeden dat veel Nederlanders twijfelen aan (voortzetting van) de missie in Uruzgan – een vermoeden dat in dit artikel nader getoetst zal worden – om diverse redenen als zorgelijk kan worden

* Van der Meulen is universitair hoofddocent krijgsmacht en omgeving aan de Nederlandse Defensie Academie en bijzonder hoogleraar militair-maatschappelijke studies aan de Universiteit Leiden. Mevrouw Vos is junior onderzoeker bij het Dienstencentrum Gedragswetenschappen van het CDC.

beschouwd. In de eerste plaats omdat het voor de militairen die worden uitgezonden ongemakkelijk is wanneer de samenleving niet werkelijk gelooft in hun missie. Ook al kan dat heel wel gepaard gaan met respect voor de militairen, dan nog knaagt het wanneer scepsis overheerst. Want die blijkt niet alleen uit peilingen maar ook uit opiniestukken van deskundigen, uit woordenwisselingen op internet en tijdens de legendarische verjaardagsvisite.

In de tweede plaats zou een (verdere) verslechtering van de ontwikkelingen in Uruzgan de publieke opinie zodanig op scherp kunnen zetten dat zij veel sterker dan tot nu toe een zelfstandige machtsfactor wordt. Het is aanmerkelijk dat de kans op een dergelijke verscherping het grootst is wanneer er onverhoopt meer en meer slachtoffers onder de Nederlandse militairen vallen.

De ontwikkelingen in Canada, waar een relatief groot aantal gesneuvelden het verlengingsdebat een extra zware lading gaf, zijn in dit opzicht illustratief.¹ Dat Nederland definitief blijft tot de zomer van 2010 sluit toenemende druk van de publieke opinie op regering en parlement allerminst uit.

Wanneer de emoties hoog genoeg oplopen, kan een dergelijk scenario niet alleen aan de afkalving van het politieke draagvlak bijdragen, maar kan het ook tot (nog meer) operationele omzichtigheid leiden en tot (nog meer) bondgenootschappelijke spanning.

Maandelijkse monitor

Er zijn dus goede redenen om wat de Nederlandse bevolking van Uruzgan vindt aandachtig

te volgen. Vanaf het najaar 2005 hebben onderzoeksbureaus op gezette tijden enquêtes gehouden, op eigen initiatief dan wel in opdracht van de media. Daaruit kan in beginsel betrouwbare informatie voortkomen over de stemming in Nederland – we verwijzen we in dit artikel ook regelmatig naar dergelijke peilingen. Een belangrijk nadeel is echter dat het meestal om momentopnamen gaat.² Verschillen in vraagstelling bemoeilijken bovendien een echt goede vergelijking van de resultaten.

Deze nadelen ontbreken in het opinieonderzoek dat vanaf augustus 2006 in opdracht van Defensie Voorlichting en Communicatie door het Diensten Centrum Gedragswetenschappen wordt verricht. In een maandelijkse monitor wordt via een (kleine) representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking steeds dezelfde vragen over de missie in Uruzgan gesteld.³ Aldus beschikken we inmiddels over een rijke en systematische bron aan gegevens, die bovendien heel toegankelijk is: op de website van het ministerie van Defensie zijn alle resultaten terug te vinden.⁴

In dit artikel analyseren en interpreteren we een aantal uitkomsten van de monitor, vanaf de eerste meting in augustus 2006 tot en met mei 2008, een kleine twee jaar dus. We nemen de vraag of men voor- of tegenstander van de missie is als uitgangspunt en gaan daarna in op de perceptie van de resultaten van de missie alsmede van de risico's die de militairen lopen.

Primair kijken we naar de trendmatige ontwikkelingen, maar we zijn ook geïnteresseerd in de verbanden tussen de antwoorden. We vragen ons met name af in hoeverre de perceptie van resultaten en risico's van invloed is op de steun voor de missie, dat wil zeggen, op de distributie van voor- en tegenstanders. Bij dat alles zijn we erop gespitst om de bevindingen te relateren aan de bredere context van publiek debat en politiek draagvlak, zoals we die in de inleiding hebben aangegeven.

In die benadering past in het bijzonder de laatste paragraaf, waar we onder het kopje 'discussie' een verder strekkende verklaring

1 Al werd ook in Canada uiteindelijk tot verlenging van de missie besloten, op basis van overeenstemming tussen regering en oppositie.

2 In het onderzoek van Maurice de Hond (www.peil.nl) worden dezelfde vragen soms meerdere keren gesteld (zie noot 9), maar niet met de frequentie en de regelmaat die de monitor van Gedragswetenschappen hanteert.

3 Er wordt gebruik gemaakt van een internetpanel van TNS-NIPO dat een representatieve afspiegeling vormt van de bevolking tussen 16 en 70 jaar. De maandelijkse steekproeven waarop de monitor berust, zijn stuk voor stuk representatief maar bestaan iedere keer uit andere personen. Het aantal respondenten per steekproef is kleiner dan 200, en dat betekent dat verschillen tussen de maandelijkse uitkomsten die op het oog behoorlijk groot lijken, toch statistisch niet-significant kunnen zijn.

4 Zie: http://www.mindef.nl/missies/afghanistan/uruzgan/mon_opinie_uruzgan.aspx.

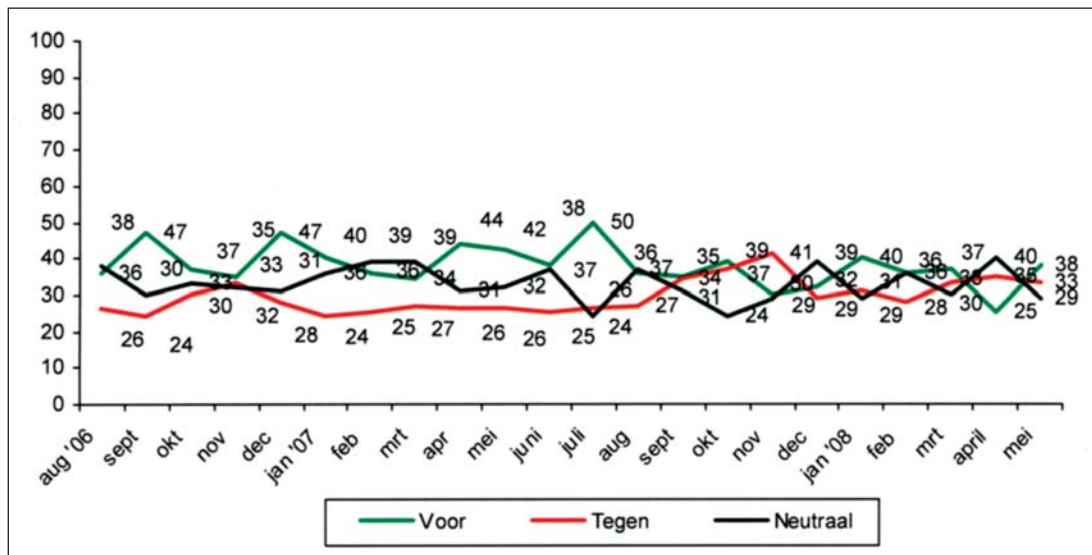
suggereren voor de ontwikkeling van de publieke opinie over Uruzgan.

Steun voor de missie

Bij de eerste monitor, in augustus 2006, noemde 36 procent van de ondervraagden zich voorstander van de missie in Uruzgan, 26 procent was tegenstander, terwijl 38 procent zich als voorstander noch als tegenstander beschouwde. In mei 2008 waren de cijfers respectievelijk 38 procent, 33 procent en 29 procent. Wanneer we alleen naar deze twee ijkpunten kijken, is het aantal voorstanders vrijwel hetzelfde gebleven en is het aantal tegenstanders toegenomen, ten koste van de respondenten die niet vóór en die niet tegen zijn.

significante toename was in vergelijking met de maand ervoor, maar bovendien het hoogste percentage vormde gedurende de hele onderzochte periode. Waarom uitgerekend op dat moment een dergelijke toename van voorstanders was te zien, valt moeilijk te verklaren.

Juist in de maand daarvoor waren kort na elkaar twee Nederlandse militairen omgekomen door gevechtshandelingen.⁵ Dat had dus in ieder geval geen negatieve invloed op de mate van steun voor de missie. Over de vraag of zich juist het omgekeerde effect voordeed – het sneuvelen van deze soldaten mag niet voor niets zijn – kunnen we slechts speculeren. Maar dat effect zou hoe dan ook maar van korte duur

Figuur 1 Steun voor Uruzgan-missie (Bron: Defensie Monitor, Gedragwetenschappen)

Figuur 1 maakt echter duidelijk dat dit niet de uitkomst is van een gestage trend. Er is binnen deze periode voortdurend sprake van schommelingen, die niet één bepaalde richting uitgaan. De meeste verschillen tussen opeenvolgende maanden zijn echter niet statistisch significant.

Significante verschillen

Op een aantal momenten was dat echter wél het geval. Zo waren er in juli 2007 ineens 50 procent voorstanders, wat niet alleen een

gewees zijn want in augustus was het weer verdwenen.

In november 2007 bleek juist het aantal tegenstanders van de missie (41 procent) groter dan ooit. Dat percentage zou kunnen worden gezien als de climax van toenemende tegenstand in de daaraan voorafgaande maanden, mogelijkwerwijs onder invloed van het verlengingsdebat. Maar ook in dit geval ging het om een tijdelijk effect:

5 Op 15 en 18 juni.

FOTO: AVDD, A. RORIMPANDEY

Dat er twee Nederlandse militairen waren omgekomen door gevechtshandelingen had geen negatieve invloed op de steun voor de missie

in de maand erna (december 2007) nam het aantal tegenstanders significant af, wellicht als gevolg van het verlengingsbesluit.⁶

Een laatste voorbeeld van een significante maar tijdelijke meningsverandering komen we tegen in april 2008. Het aantal voorstanders slonk toen tot 25 procent; het laagste aantal in de hele onderzochte periode. Maar in de maand mei nam het weer toe tot 38 procent en dat terwijl enkele weken daarvoor opnieuw twee Nederlandse militairen sneuvelden. In de media werd, typerend genoeg, wel aandacht geschonken aan de geslonken steun in april, maar niet aan de toename ervan in mei.⁷

6 In het algemeen is dat een bekend effect: een eenmaal genomen besluit mobiliseert steun, zeker ook als het om uitzending van militairen gaat. Dat effect was ook te zien na het allereerste besluit om in Uruzgan mee te doen, in februari 2006. Zie een eerder artikel van onze hand: J.S. van der Meulen en A.Vos, 'Kwetsbaar draagvlak: de publieke opinie over Uruzgan', *Carré*, 2007, 6:21-23.

7 Eveneens typerend genoeg lukte het lang niet alle kranten en tv-uitzendingen om de resultaten van de monitor weer te geven op een wijze die recht doet aan de nuances in de vraagstelling en de schommelingen in de trend. Ere wie ere toekomt, de beste samenvatting van de voor-/tegenvraag stond in de *Telegraaf*, 20 april 2008.

8 Met name in het onderzoek dat TNS NIPO in opdracht van RTL met tussenpozen verricht is het aantal 'neutrale' respondenten groot, tot zo'n 50 procent toe. Zie Philip Everts, *De Nederlanders en de wereld. Publieke opinies na de Koude Oorlog*. Assen 2008, p. 173.

9 Op de vraag 'Heeft de missie in Uruzgan uw steun?', registreerde Maurice de Hond in april, juni en oktober 2007, respectievelijk 56, 54 en 51 procent respondenten die 'ja' antwoordden, tegenover 37, 38 en 44 procent die 'nee' zeiden. In februari 2008 was de verhouding 43 procent 'ja' en 50 procent 'nee'. In april, onmiddellijk na het sneuvelen van twee Nederlandse militairen, zei 46 procent 'ja' en 49 procent 'nee'.

10 Zie Everts, *De Nederlanders en de wereld*, p. 177-180.

Ambivalente publieke opinie

Al met al treffen we in de eerste 22 maanden van de missie in Uruzgan onder de Nederlandse bevolking gemiddeld 38 procent voorstanders aan, 30 procent tegenstanders en 33 procent respondenten die niet voor en die niet tegen zijn. Gedurende deze periode heeft zich geen blijvende statistisch significante verschuiving voorgedaan in het antwoordpatroon. In aanmerking genomen wat zich met betrekking tot Afghanistan allemaal heeft afgespeeld aan gebeurtenissen en debatten, valt een dergelijke stabiliteit op. Het zou niet echt hebben verbaasd wanneer het aantal tegenstanders structureel sterker zou zijn toegenomen.

Hoewel dus het aantal voorstanders het aantal tegenstanders bijna steeds overtreft, kan de publieke steun voor deze missie niet bepaald breed worden genoemd, niet in augustus 2006 en niet in mei 2008. Nogal wat van de ondervraagden in de monitor blijken voor- noch tegenstander.

In politiek-psychologische zin kan een dergelijke opstelling op meerdere manieren worden geduid: van neutraliteit, via twijfel en scepsis, tot distantie. Ook in andere peilingen waar 'geen voorstander, geen tegenstander' een antwoordcategorie is, kiezen relatief veel mensen daarvoor.⁸ Dergelijke uitkomsten bevestigen de indruk van een verdeelde of ambivalente publieke opinie.

Wanneer de vraag anders wordt gesteld en er bovendien een 'neutrale' antwoordmogelijkheid ontbreekt, wordt de tweedeling navenant scherper en kon, tot voor kort, het aantal voorstanders tot boven de 50 procent oplopen.⁹ Maar voor verlenging werd in het najaar van 2007 (en daarna) in geen enkele peiling meerderheidssteun gevonden, in absolute noch in relatieve zin.¹⁰ In de monitor liep een vraag over verlenging vanaf mei 2007 mee. Vanaf dat eerste meetmoment tot en maart 2008, was gemiddeld 41 procent van de ondervraagden tegen verlenging, 27 procent vóór en 32 procent neutraal.

Resultaten

Vanaf het moment dat 'Uruzgan' zich aandienende, heeft de tegenstelling 'vechtmis-
sie'

versus 'opbouwmissie' een centrale rol gespeeld in het publieke debat. Politiek wellicht onhandig en militair waarschijnlijk kunstmatig, duikt deze tweedeling toch steeds weer op bij de beoordeling van de resultaten die worden geboekt. Dat is niet typisch Nederlands en bovendien, zo suggereert internationaal opinieonderzoek, erkennen juist Nederlanders (samen met de Britten) eerder dan veel andere Europeanen, de noodzaak om te vechten.¹¹

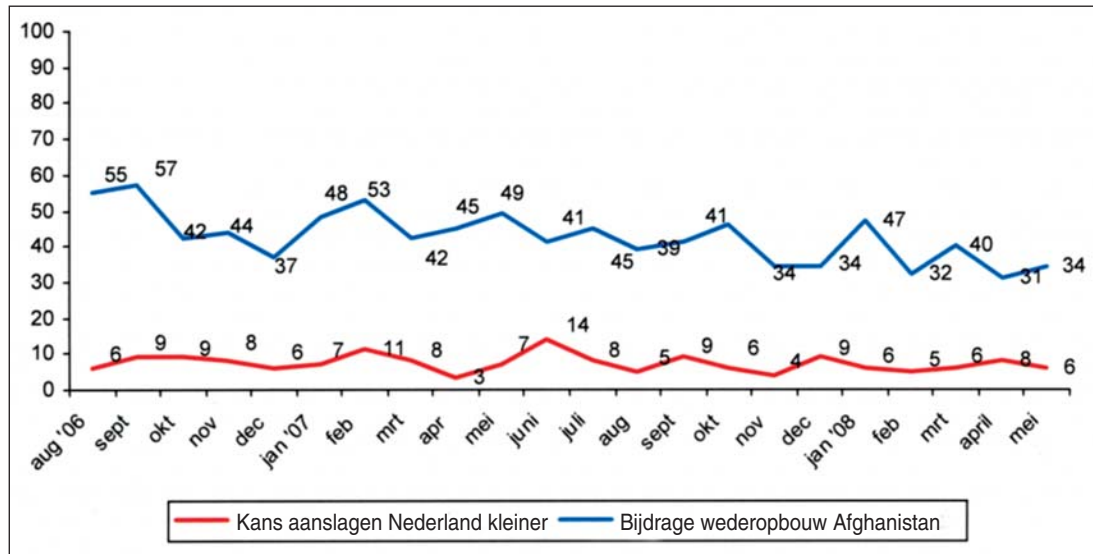
Dat neemt niet weg dat, zeker ook in Nederland, de mate van succes met de wederopbouw van de Afghaanse samenleving als cruciaal wordt beschouwd. De monitor peilt de perceptie van de bevolking daarover via de stelling: 'De missie in Uruzgan zal bijdragen aan de wederopbouw van Afghanistan'.

Figuur 2 laat zien dat bij de laatste meting (mei 2008) veel minder mensen het eens zijn met deze stelling dan bij de eerste (augustus 2006): 34 procent tegenover 55 procent.

nog eens wordt bevestigd. Hoewel ook bij deze vraag niet gesproken kan worden van een gestage, ononderbroken trend, zijn de verwachtingen met betrekking tot de wederopbouw onmiskenbaar afgenomen. Andere peilingen suggereren eveneens dat het vertrouwen in de opbouwmissie in de loop der tijd is verminderd.¹²

Nu is de opbouw van Afghanistan geen doel op zich, maar vloeit voort uit het verdrijven van het Taliban-regime, dat na 9/11 de rekening kreeg gepresenteerd voor het huisvesten van al-Qaida. De militaire inspanningen van de Verenigde Staten en zijn bondgenoten waren eerst en vooral bedoeld om de kans op nieuwe terroristische aanslagen te verkleinen. De veiligheid van de eigen samenleving werd aldus nadrukkelijk in het geding gebracht.

Dat is een rechtvaardiging die nog steeds opgeld doet en die door politieke autoriteiten, zoals de secretaris-generaal van de NAVO, graag

Figuur 2 Resultaten Uruzgan-missie (Bron: Defensie Monitor, Gedragswetenschappen)

Twijfelaars

In de laatste peiling was 26 procent van de respondenten het met de stelling oneens, terwijl 39 procent 'niet mee eens, niet mee oneens', antwoordde. Opnieuw dus een relatief omvangrijke categorie twijfelaars, waardoor de indruk van een verdeeld of ambivalent publiek

11 Maar als geheel onderscheidt Europa zich sterk van de Verenigde Staten. Voor de Amerikanen is opbouwen en vechten in Afghanistan even vanzelfsprekend terwijl onder de Europeanen voor het eerste veel meer steun bestaat dan voor het tweede. *Transatlantic Trends* 2007. Zie: www.transatlantictrends.org.

12 Maurice de Hond heeft een aantal keren gevraagd of de nadruk van de missie ligt op 'de wederopbouw van het gebied' of op 'veiligheid en het bestrijden van de Taliban' of op 'beide'. In april 2007 was de antwoordverdeling respectievelijk 13, 43 en 40 procent, in februari 2008 was hij 3, 63 en 32 procent.

gebruikt wordt om de wankelmoedige publieke opinie in Europa te overtuigen van het belang van deze missie.¹³

Op de Nederlandse bevolking heeft dit specifieke argument tot dusver niet of nauwelijks indruk gemaakt, zo suggereert de monitor. In figuur 2 is te zien dat maar heel weinigen (in mei: 6 procent) instemmen met de stelling: 'De missie in Uruzgan zal de dreiging van terroristische aanslagen in Nederland zelf kleiner maken.' Weliswaar is de tussencategorie – niet mee eens, niet mee oneens – opnieuw substantieel (44 procent), maar het aantal mensen dat het met de stelling oneens is, is het grootst (50 procent).

Brede kloof

Nu kan de stelling in kwestie op meer dan één manier worden gelezen. Men kan van mening zijn dat de kans op terreur tegen Nederland helemaal niet afhankelijk is van het welslagen van speciaal deze missie. Men kan ook vinden dat deze bijzondere broedplaats van fundamentalisten wél een belangrijke bron van risico's vormt, maar dat het niet zal lukken om hem lam te leggen.

Hoe ook opgevat, er gaapt hier een brede kloof tussen het 'gut-feeling' van het publiek en het officiële discours. Het geeft te denken dat die kloof vanaf het begin bestond en sindsdien onveranderlijk breed is gebleven. Dat is een duidelijk verschil met het vertrouwen in de wederopbouw. Dat was, zoals we zagen, aanvankelijk redelijk hoog, maar is sindsdien afgenomen.

Risico's van de uitzending

Dat Uruzgan een gevaarlijke missie zou worden en dat er vrijwel zeker doden en gewonden zouden zijn te betreuren, stond van meet af aan vast. De regering maakte er nooit een geheim van dat dergelijke risico's inherent zijn aan de

FOTO: ANDD, H. BONTEKOE

Het stond van meet af aan vast dat Uruzgan een gevaarlijke missie zou worden

uitzending. Tot mei 2008 kwamen in Uruzgan zestien Nederlandse militairen om en raakte een groter aantal gewond, van wie sommigen met blijvend letsel.

De incidenten en gevechten waarbij dat gebeurde kregen stuk voor stuk veel aandacht. Ze leidden tot verklaringen van politieke en militaire gezagsdragers en tot uitingen van medeleven door het publiek en in de media.

Bij de beoordeling van de risico's staat meestal centraal in hoeverre ze als 'aanvaardbaar' dan wel 'verantwoord' kunnen worden beschouwd. Dat wil zeggen, aanvaardbaar en verantwoord zowel in het licht van de (politieke) doelen die worden nagestreefd als van de (militaire) middelen die daartoe worden ingezet.

De stelling die in dit verband in de monitor werd opgenomen luidt: 'De risico's die de Nederlandse militairen in Uruzgan lopen zijn verantwoord.' In de peiling van mei was 27 procent van de ondervraagden het daarmee eens, 41 procent was het ermee oneens en 32 procent stelde zich neutraal op – dan wel twijfelend, sceptisch of afstandelijk. Bij de peiling in augustus 2006, was de antwoordverdeling respectievelijk 36 procent, 28 procent en 35 procent.

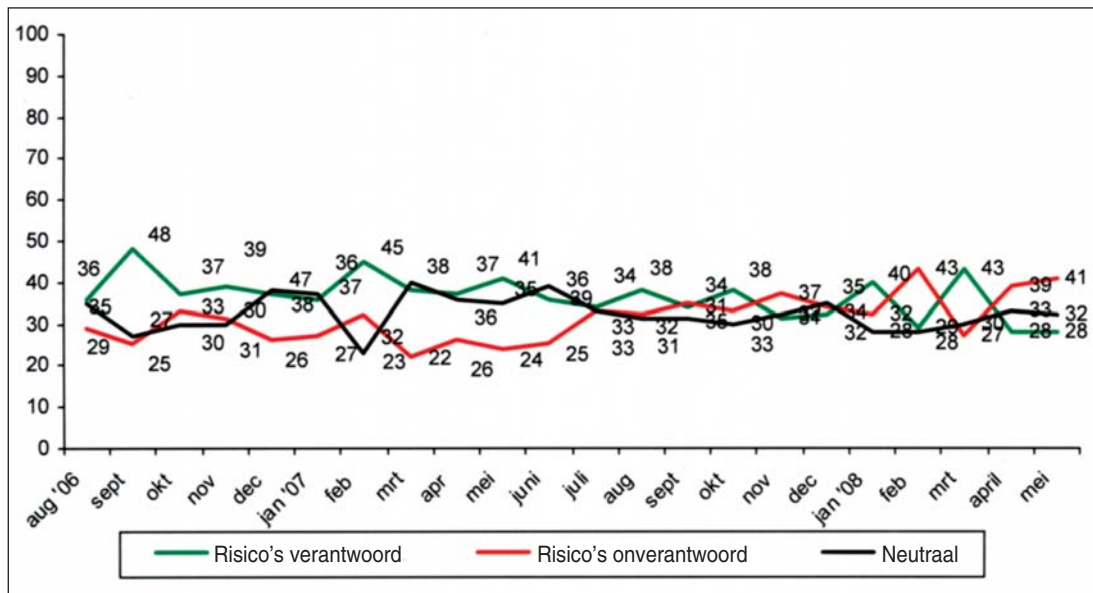
Wanneer we het eerste en het laatste meetpunt naast elkaar zetten, dan ontstaat de indruk dat de publieke opinie de risico's van deze missie in de loop der tijd minder verantwoord is gaan vinden. Weliswaar vond in maart nog 43 procent

¹³ Tijdens een seminar in Kopenhagen, betoogde De Hoop Scheffer dat er drie doorslaggevende redenen zijn om ISAF te steunen: er is een sterk VN-mandaat, de strijd gaat tegen de grootste mensenrechtenschenders in de wereld, en als de missie wordt afgebroken zal Al Qaida weer gaan toeslaan in Europese steden. (Seminar over 'Public Diplomacy in NATO-led Operations', Kopenhagen, 8 oktober 2007.)

de risico's aanvaardbaar, maar in april was dat 28 procent en in mei dus 27 procent. Daarbij zij aangetekend dat de meting van april plaatsvond vóór en die van mei plaatsvond ná het sneuvelen van twee militairen, op 18 april. Het verschil tussen april en maart kan daaruit dus niet verklaard worden, de aanhoudend relatief lage beaming van de stelling in mei mogelijk wel.

50 procent, maar kwam daar nooit bovenuit. Weliswaar vonden meestal meer mensen de risico's eerder wél dan niet verantwoord, maar tegelijkertijd was er, ook bij deze stelling, een relatief groot aantal ondervraagden dat 'niet mee eens, niet mee oneens' antwoordde.

De reactie op nog weer een andere stelling in de monitor is in dit verband intrigerend: 'Als

Figuur 3 Risico's Uruzgan-missie (Bron: Defensie Monitor, Gedragwetenschappen)

Voorzichtigheid bij het trekken van al te stellige conclusies blijft op zijn plaats. Eerdere verschillen die zich tussen de ene en de andere maand openbaarden waren nergens statistisch significant. Aldus kon tot voor kort geen ondubbelzinnig en blijvend effect worden vastgesteld van het sneuvelen van Nederlandse militairen op de publieke acceptatie van de risico's van deze missie. Of met betrekking tot de risico-afweging inmiddels toch een omslagpunt is bereikt, valt niet met zekerheid te zeggen. Op zich is het denkbaar dat het cumulatieve effect van tragische incidenten na verloop van tijd een verandering in de publieke perceptie bewerkstelligt.

Kanttekening daarbij: de risicoacceptatie is vanaf het begin niet erg groot geweest, benaderde alleen in de eerste periode soms de

er Nederlandse militairen worden gedood, zou dat voor mij een reden zijn de Nederlandse militairen terug te roepen uit Afghanistan.' Met deze stelling zijn de meeste respondenten het continu oneens. In de eerste peiling was dat 48 procent (tegenover 30 procent eens), in de laatste was het 43 procent (tegenover 34 procent eens). Het aantal ondervraagden dat 'niet mee eens, niet mee oneens' koos, was in augustus 2006 en mei 2008 respectievelijk 22 procent en 23 procent.

Vaak is vastgesteld in opinieonderzoek over militaire missies dat de bevolking in beginsel bereid is slachtoffers onder de eigen militairen te accepteren. Doorgaans vindt men de kans daarop op zich geen reden om van deelname af te zien of om een uitzending te beëindigen. Het antwoordpatroon bij de laatste stelling past

daarin: zelfs wanneer meer en meer mensen de risico's niet langer verantwoord lijken te vinden, dan nog leidt het sneuvelen van militairen op zich, niet per se tot een sterkere roep om terugtrekking.

Steun, resultaten, risico's: het verband

In het begin van dit artikel kondigden we aan dat we ons primair wilden richten op de trendmatige ontwikkelingen in de publieke opinie over Uruzgan. Vanuit dat perspectief is in

paragrafen hebben beschreven. Zowel de vragen die betrekking hebben op 'resultaten' ('bijdrage aan wederopbouw' en 'dreiging terroristische aanslagen') als de vragen in verband met 'risico's' ('risico's verantwoord', 'terugtrekken bij slachtoffers'), hebben voorspellende waarde voor de mate van steun aan de missie, zoals gemeten via de vraag 'bent u voor- of tegenstander van de missie in Uruzgan?'

Anders gezegd, onder de Nederlandse bevolking neemt de steun voor de missie toe naarmate men meer vertrouwen heeft in de wederopbouw en verwacht dat Nederland zelf veiliger wordt, alsmede naarmate men de risico's verantwoord vindt en van oordeel is dat het vallen van slachtoffers *niet* tot terugtrekking moet leiden.

Alle gemeten factoren hebben dus invloed op de distributie van voor- en tegenstanders. De belangrijkste voorspeller van steun is het vertrouwen dat deze missie zal bijdragen aan de wederopbouw van Afghanistan. Wanneer mensen echter aangeven iemand te kennen die bij de krijgsmacht werkt, dan is de stelling 'terugtrekken bij slachtoffers' de belangrijkste voorspeller van steun. Dat is een scherpe herinnering aan het verschil dat er in de beleving van risico's bestaat tussen wie er in zijn persoonlijke omgeving bij betrokken is en wie er op afstand naar kan kijken.

Dat voor de steekproef als geheel het vertrouwen in de wederopbouw de belangrijkste factor is om vóór of tegen de missie te zijn, komt niet als een verrassing. Zowel in het politieke als in het publieke debat wordt de wederopbouw van Afghanistan keer op keer als cruciale maatstaf voor het succes van ISAF opgevoerd.

Tegelijkertijd, het kwam eerder al ter sprake, heeft de 'opbouwmissie' van meet af aan moeten concurreren met de 'vechtmissie'. Interessant in dit verband is een media-analyse die suggereert dat eind 2007 juist vaker gesproken werd van een *militaire missie* of *vechtmissie* dan van een *opbouwmissie* of *vredesmissie*. Bovendien, wanneer wederopbouw als onderwerp naar voren kwam, dan werd niet ingegaan op concrete projecten of resultaten, maar eerder

FOTO: AVDD, S. HILCKMANN

Uruzgan, 2007. Nederlanders en Britten erkennen de noodzaak om te vechten eerder dan andere Europeanen

de voorgaande paragrafen een reeks vragen en stellingen uit de monitor beschreven en geanalyseerd.

Daarnaast kunnen we de uitkomsten van de maandelijkse enquêtes ook bekijken op hun onderlinge samenhang. Daartoe zijn we met behulp van statistische analyse nagegaan in hoeverre de perceptie van de resultaten en de risico's van deze missie, van invloed is op de steun ervoor.¹⁴

Die invloed blijkt er inderdaad te zijn, en doet zich gelden bij alle aspecten die we in de vorige

¹⁴ Er is gebruik gemaakt van 'multiple regressieanalyse'. Wie geïnteresseerd is in de statistische finesses kan contact opnemen met de tweede auteur: ajvm.vos@mindef.nl.

op de vraag of wederopbouw *überhaupt* plaatsvindt.¹⁵ Maar in feite roept een dergelijke bevinding bredere vragen op dan we in dit artikel kunnen beantwoorden: die naar de wisselwerking tussen politiek debat, media-berichtgeving en publieke opinie.

Discussie

‘Vertrouwen in de Afghanistan-missie neemt flink af’, kopte het *Algemeen Dagblad* op 25 februari 2008. In het bericht eronder werden de belangrijkste resultaten uit de peiling van februari van Gedragswetenschappen keurig samengevat, waaronder het verminderde geloof in de wederopbouw en het versmalde draagvlak voor risico’s.

Maar er werd ook melding gemaakt van het feit dat 54 procent van de Nederlanders trots is op de militairen.¹⁶ Daarmee wordt bevestigd dat een omstreden missie respect voor de militairen geenszins in de weg hoeft te staan. De peiling van mei onderstreept dat: 66 procent van de bevolking zegt trots te zijn op de militairen.

Terughoudende publieke opinie

Dat neemt niet weg dat het draagvlak voor ‘Uruzgan’, zoals we dat via de monitor de afgelopen kleine twee jaar hebben kunnen volgen, allerm minst breed is. Het beeld van een overwegend terughoudende en in een aantal opzichten verdeelde publieke opinie overheerst. Per saldo zijn bij de voorgelegde vragen en stellingen de meeste trends (licht) negatief. Alleen wanneer de resultaten bij de wederopbouw van de Afgaanse samenleving spectaculair en zichtbaar zouden verbeteren, lijkt er een kans te bestaan dat deze missie alsnog een steviger draagvlak verwerft.

Men hoeft echter geen zwartkijker te zijn om dat scenario niet voor erg waarschijnlijk te houden. Het zou al heel wat zijn wanneer, bij het uitblijven van grote tegenslagen, de publieke steun niet verder afbrokkelt of zelfs, bij het boeken van bescheiden successen, enigszins opkrabbelt.

In het begin van dit artikel hebben we betoogd dat het de missie in Uruzgan, met haar brede

parlementaire goedkeuring, niet aan democratische legitimiteit ontbreekt. Tegelijkertijd hebben we opgemerkt dat beperkte publieke steun ongemaakt is voor de militairen en op den duur ook politieke risico’s met zich mee kan brengen. Weliswaar is het in de recente Nederlandse geschiedenis zelden of nooit voorgekomen dat ‘defensie’ een stempel drukt op het stemgedrag van de kiezers.¹⁷ Maar een onverhoopt slecht scenario in Uruzgan zou op diverse manieren wel degelijk door kunnen werken in de uitslag van verkiezingen – die voor de Tweede Kamer staan gepland voor mei 2011. We hebben in de inleiding gewezen op de mogelijke parallel met Canada.

Mogelijke oorzaken

Een belangrijke vraag bij dit alles is natuurlijk: hoe komt het eigenlijk dat de Nederlandse bevolking vanaf het begin zo aarzelend en afwijzend is geweest? In het advies dat de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) in april 2006 uitbracht over ‘Maatschappij en Krijgsmacht’, werd de regering bekritiseerd vanwege gebrek aan overtuigingskracht.

Volgens de AIV had het hoe en waarom van Uruzgan beter moeten worden uitgelegd, juist ook vanwege de wenselijkheid dat een ‘grote meerderheid’ van de bevolking zich achter een dergelijke riskante missie schaaft.¹⁸ De regering van haar kant betoogde dat zij pas kon beginnen met het overtuigen van het publiek nadat het besluit tot uitzending was gevallen. En dat er vanaf dat moment wel degelijk een ‘communicatieplan’ in werking is getreden.¹⁹ De vraag of een sterker politiek verhaal vanaf het begin meer steun voor deze missie had kunnen genereren, is niet zonder betekenis.

15 Media-analyse Missie in Afghanistan van 1 november tot en met december 2007. Uitgevoerd door Publistat Mediaonderzoek.

16 De stelling luidt: ‘Ik ben trots op de Nederlandse militairen in Uruzgan’.

17 Al vormde het pacifisme van de PSP de grondslag van deze partij, en speelden in hun tijd Vietnam en de kernwapens een bij vlagen markante rol in het politieke landschap. Zie G.R. Zondergeld, ‘PSP, Provo en Vietnam. Links protest in de jaren zestig en zeventig’, en R.C. van Diepen, ‘Dutch Disease is better for Peace’. Nederland en het kruisraketten-debat, 1979-1986’, in Jan Hoffenaar, Jan van der Meulen en Rolf de Winter (red.), *Confrontatie en ontspanning. Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989*, SDU, Den Haag: 2004, pp. 81-99 en 189-205.

18 Zie het AIV-advies ‘Maatschappij en Krijgsmacht’, april 2006.

19 Brief van de minister van Defensie aan het parlement, 23 augustus 2006.

Daarnaast zou het zeker de moeite waard zijn om onderzoek te doen naar de effecten van het mediabeleid dat is ontplooid – heeft dat behalve aan sympathie voor de militairen ook kunnen bijdragen aan begrip voor de missie?

FOTO: AVDD, S. HILCKMANN

‘De bevolking is in beginsel bereid om slachtoffers onder de eigen militairen te accepteren’

Wie echter een enigszins volledig antwoord wil hebben op de vraag hoe het komt dat de publieke opinie zo weinig overtuigd is, zal verder moeten kijken dan de politieke rechtvaardiging van deze specifieke missie en de manier waarop deze ‘verkocht’ wordt. De vraag wordt dan veeleer: hoe is het verschil te verklaren tussen het beperkte draagvlak voor Uruzgan en de ruime publieke steun voor alle eerdere uitzendingen, vanaf de vredesmissie in Bosnië, begin jaren negentig?

Die steun was er ook voor de eerste bijdrage van Nederland aan ISAF, in 2002, en was er zelfs voor de stabilisatiemissie in Irak, vanaf de zomer van 2003. We zeggen ‘zelfs’, omdat de Amerikaanse aanval op Irak door de meerderheid van de Nederlanders werd afgewezen.²⁰

Maar hulp bij de wederopbouw kreeg aanvankelijk wel steun van de meeste ondervraagden in de peilingen ter zake. Gaandeweg 2004 raakte deze missie echter meer en meer omstreken, hoogstwaarschijnlijk minder als

gevolg van haar eigen tekortkomingen en tegenslagen, dan vanwege het sterk verslechterde klimaat in Irak als geheel. De spiraal van opstand en geweld bracht de Amerikaanse bezetting ernstig in diskrediet en ondergroef de legitimiteit en effectiviteit van de ‘war on terror’ steeds verder.

Onze hypothese is dat dit klimaat en deze ontwikkelingen het publieke debat en de publieke opinie

over Afghanistan direct en indirect hebben beïnvloed. Hoe sterk precies en in wat voor soort wisselwerking met de politieke besluitvorming over deze missie, zou preciezer moeten worden onderzocht. De moeizame ontvlechting van ISAF en *Enduring Freedom* lijkt in dit verband hoe dan ook een voorname kwestie.

Het is misschien minder dat de meeste Nederlanders weinig van vechten willen weten, dan dat ze niet geassocieerd willen worden met de *war on terror*. Dat maar heel weinigen geloven dat de missie in Afghanistan de kans op terroristische aanslagen in Nederland zelf vermindert, kan hiervoor als *circumstantial evidence* worden gezien. Nogmaals, we brengen het hier als hypothese, maar het is alleszins aannemelijk dat de slag om een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking achter de missie in Uruzgan te krijgen, voor een deel werd verloren in Irak.²¹

20 Het ontbreken van draagvlak in de samenleving werd destijds door premier Balkenende opgevoerd als een van de redenen waarom wel politieke maar geen militaire steun aan de Amerikanen werd verleend.

21 Zie voor peilingen over missies vanaf UNPROFOR, Everts, Nederlanders en de wereld, hoofdstuk 5 en hoofdstuk 8; over het beeld van de Verenigde Staten, hoofdstuk 7; over terrorisme, hoofdstuk 9.

EUFOR in Tsjaad

Lakmoesproef voor Europees defensiebeleid?

Sinds half mei 2008 zijn zestig Nederlandse militairen uitgezonden naar Tsjaad. Het gaat om een verkennings-eenheid van het Korps Mariniers die deel uitmaakt van de missie van de Europese Unie in Tsjaad en de Centraal-Afrikaanse Republiek (EUFOR Tsjaad/CAR). Veel Euro-sceptici hadden niet verwacht dat het de EU zou lukken een eigen militaire operatie van de grond te krijgen. Hoewel de twijfel onterecht is gebleken, verliep de besluitvorming rond de missie zeker niet soepel. Wat is de betekenis van de missie in Tsjaad voor het toekomstige Europese Veiligheids- en Defensiebeleid?

E. Hermans MA en S. van der Meer MA*

De humanitaire situatie in het grensgebied tussen Tsjaad, Sudan en de Centraal-Afrikaanse Republiek (CAR) is de afgelopen jaren steeds verder verslechterd. Gewelddadige acties van verschillende rebellenbewegingen joegen honderdduizenden mensen op de vlucht. Vooral de situatie in Darfur, de Sudanese regio die aan Tsjaad en de CAR grenst, zorgt voor instabiliteit. Maar ook binnen Tsjaad en de CAR opereren rebellen die zich verzetten tegen de huidige machthebbers. De gewapende groeperingen in de regio trekken zich weinig aan van de papieren grenzen met de buurlanden en krijgen in sommige gevallen zelfs steun van regeringen van buurlanden. Inmiddels verblijven alleen al in Oost-Tsjaad circa 500.000 vluchtelingen in kampen. De meesten zijn afkomstig uit Darfur, maar er zijn ook grote aantallen vluchtelingen uit de CAR en uit Tsjaad zelf. De rondtrekkende strijders en bandieten vormen een ernstige bedreiging voor zowel de vluchtelingen als de buitenlandse hulpverleners.

EUFOR moet de veiligheid en stabiliteit in het gebied vergroten. De Europese militairen dienen de vluchtelingen en hulpverleners te

beschermen, zo nodig met gebruik van geweld. Tegelijk leeft de hoop het *spill-over* effect van de crisis in Darfur te beperken, want dit conflict zal zich minder gemakkelijk verplaatsen naar de buurregio's als daar internationale troepen aanwezig zijn. Zo'n conflictverplaatsing kwam bijvoorbeeld voor in Rwanda, waar Hutu-milities de grens overvluchtten met de Democratische Republiek Congo, waar zij nog steeds grote problemen veroorzaken. Ook het Verzetsleger van de Heer uit Uganda heeft zich verplaatst naar grensgebieden in Sudan en Congo. Het idee om niet alleen een vredesoperatie in Darfur te starten, maar ook een operatie in buurland Tsjaad toont aan dat de internationale gemeenschap heeft geleerd van het verleden.

Dit artikel gaat in op de betekenis van de missie in Tsjaad voor de (verdere) ontwikkeling van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid (EVDB). Na de beschrijving van de moeizame totstandkoming van de missie komt de rol van Frankrijk in de voorbereiding en invulling van deze Europese militaire operatie aan de orde. Daarna volgt een vergelijking van de missie in Tsjaad met eerdere EUFOR-missies. Ten slotte wordt gekeken in hoeverre het Europees optreden in Tsjaad uitsluitend geeft over de toekomst van een gezamenlijke Europese defensie.

* De auteurs zijn verbonden aan het Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP) van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'.

Samenwerking VN en EU

In juli 2007 gaven de Europese ministers van Buitenlandse Zaken, bijeen tijdens de Europese Raad in Brussel, groen licht voor het plannen van een crisismanagementoperatie voor Tsjaad en de Centraal-Afrikaanse Republiek. Deze operatie zou plaatsvinden in het kader van het EVDB (zie achtergrond op pagina 405). De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties was verheugd over de bereidheid van de EU een bijdrage te leveren aan een 'multidimensionale missie' die de stabiliteit in Oost-Tsjaad en het noordoosten van de CAR zou moeten vergroten. De missie heet multidimensionaal omdat zij een combinatie is van een militaire operatie van de EU met een politiëmissie en een civiele operatie van de VN.

FOTO AVDD R. MOL

Nederlandse mariniers beveiligen het terrein van de UNHCR in Goz Beida na een aanval van rebellen, juni 2008

De Veiligheidsraad gaf de EU in resolutie 1778 (25 september 2007) formeel toestemming om een militaire missie te ontplooiën, gebaseerd op hoofdstuk zeven van het VN-handvest. Dit betekent dat het gebruik van geweld voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid is toegestaan. De EU-missie

en de *United Nations Mission in the Central African Republic and Chad* (MINURCAT) hebben een mandaat voor een jaar gekregen. MINURCAT is gericht op het verlichten van de humanitaire crisis in de regio; het doel is ervoor te zorgen dat vluchtelingen en ontheemden veilig terug kunnen keren naar hun huizen. Het oplossen van het politieke conflict in Tsjaad en tussen Tsjaad en Sudan valt niet onder het mandaat van MINURCAT of EUFOR.

De EUFOR Tsjaad/CAR-missie is onderdeel van een overkoepelende EU-strategie om de vluchtelingen in de regio te ondersteunen door onder meer humanitaire hulp, rehabilitatie- en opbouwprogramma's.¹ De operatie ligt in het verlengde van de pogingen van de EU om de crisis in Darfur te bedwingen en aandacht te besteden aan de regionale context in Oost-Tsjaad en het noord-oosten van de CAR.² EUFOR gaat zelf geen humanitaire hulp verlenen, maar wil de omstandigheden verbeteren waarin humanitaire organisaties hun werk doen. Concreet zal EUFOR:

- bijdragen aan de bescherming van burgers, met name vluchtelingen en ontheemden;
- de levering van humanitaire hulp en de bewegingsvrijheid van hulpverleners mogelijk maken door de veiligheid in het operatiegebied te verbeteren;
- bijdragen aan de bescherming van het personeel, installaties en uitrusting van de VN en de bewegingsvrijheid van de VN-staf verzekeren.³

Start van de missie en de rol van Frankrijk

Nog voor de ontplooiing van de Tsjaad/CAR-missie had EUFOR te maken met allerlei logistieke problemen. Het bleek niet mogelijk de missie zoals gepland voor het einde van 2007 op te starten. De EU slaagde er namelijk niet in voldoende manschappen bijeen te brengen en had grote moeite het benodigde materieel voor de missie beschikbaar te krijgen. Met name aan luchttransportcapaciteit was een groot gebrek. Als gevolg van het tekort aan materieel werd

1 Raad van de Europese Unie, Conclusies van de Raad met betrekking tot Tsjaad/Centraal-Afrikaanse Republiek/Sudan, 15-16 oktober 2007.

2 Raad van de Europese Unie, Conclusies van de Raad met betrekking tot Sudan/Tsjaad/Centraal-Afrikaanse Republiek, 28 januari 2008.

3 Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, Resolutie 1778, 25 september 2007.

Achtergrond van het EVDB

In 1992 besloten de lidstaten van de EU in Maastricht te streven naar het bepalen en uitvoeren van een Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB). De lidstaten werden het niet eens over een gezamenlijk defensiebeleid, maar in het Verdrag van Maastricht namen zij wel op dat het GBVB *op termijn* een gemeenschappelijk defensiebeleid zou kunnen omvatten. De oorlogen in voormalig Joegoslavië (1991-1995) toonden vervolgens aan hoe belangrijk het was dat de EU preventief en pro-actief kon reageren op een crisissituatie, in plaats van alleen te reageren op de gebeurtenissen.

Daarom was in 1997 tijdens de Europese Raad van Amsterdam de bereidheid groot om het GBVB efficiënter, daadkrachtiger en transparanter te maken. Om de EU in staat te stellen ook militair overtuigend op te

treden bij internationale crises besloten de lidstaten tot de *geleidelijke bepaling* van een gemeenschappelijk defensiebeleid. Maar na de oorlog in Kosovo (1999) beseften de lidstaten dat zij pas geloofwaardig en zelfstandig zouden kunnen optreden in crisissituaties wanneer zij de EU zouden uitrusten met een *eigen defensiecapaciteit*. Voortvarend namen de lidstaten de taak op zich afspraken te maken over een gemeenschappelijk defensiebeleid en de inzet van nationale troepenmacht voor Europese missies. Het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid werd een GBVB-instrument dat uit een civiel en een militair deel bestaat. Het omvat mogelijkheden voor conflictpreventie en civiele en militaire crisisbeheersing. In december 2001 verklaarde de Europese Raad in Laken het EVDB operationeel en kon de voorbereiding van de eerste missies van start gaan.

de start van de missie tweemaal uitgesteld.⁴ Toen de EU-troepen uiteindelijk op het punt stonden naar Afrika af te reizen, begin februari 2008, ontstond er een nieuwe crisis in Tsjaad. In de hoofdstad N'Djamena werd hevig gevochten tussen rebellen en de regeringstroepen van president Déby. De ambassadeurs van de EU besloten de missie opnieuw tijdelijk uit te stellen. Op 12 februari werd de ontplooiing van de missie hervat, waarna EUFOR uiteindelijk vanaf 15 maart 2008 operationeel was.

Het bijeenbrengen van de benodigde manschappen was een moeizaam proces. De EU beschikt immers niet over een supranationale troepenmacht, maar is net als de NAVO afhankelijk van de vrijwillige bijdragen van lidstaten. Frankrijk is in het hele proces de stuwende kracht geweest achter de Europese vredesmacht. Het leeuwendeel van de troepen voor de EUFOR-missie levert Frankrijk: ongeveer 1850 van de 3700 beloofde manschappen. Andere landen die bijdragen zijn Ierland (400 militairen), Polen (440 militairen) en verder Zweden, Oostenrijk, Roemenië, België, Spanje, Finland en Slovenië. Eind maart 2008 besloot ook Nederland een verkenningseenheid van zestig militairen aan de missie te leveren.

Voorwaarden Europees Parlement

Frankrijk heeft slechts met moeite steun voor de EU-missie verkregen van de overige lidstaten. Het Europees Parlement gaf op 27 september 2007 weliswaar zijn goedkeuring aan de missie, maar stelde wel een aantal voorwaarden. Deze voorwaarden geven ook de zorgen weer van de meeste Europese lidstaten over deze missie in Tsjaad.

Het Europees Parlement stelde de volgende eisen aan de missie:

- een gevarieerde samenstelling;
- niet betrokken raken bij gevechten tussen de overheid en rebellengroeperingen;
- niet betrokken raken bij de taken van non-gouvernementele organisaties in de regio;
- een robuust mandaat, gebaseerd op hoofdstuk zeven van het VN-handvest;
- het noodzakelijke aantal troepen en adequate uitrusting;
- een duidelijke exit-strategie die voorziet in een opvolging door de VN, de Afrikaanse Unie of een hybride macht;

4 J. Grunstein, 'EUFOR Chad: A Step Forward for European Defense', gepubliceerd op *World Politics Review Exclusive*, 27 maart 2008 (<http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=1847#>).

FOTO EU, G. GROSJEAN

Javier Solana, Hoge Vertegenwoordiger van de EU, bezoekt Tsjaad

- effectieve coördinatie bewerkstelligen met de VN-missie in Darfur;
- een veilige omgeving creëren voor het werk van de VN-politiemacht, de terugkeer van ontheemden, de levering van humanitaire hulp, het vrij kunnen bewegen van humanitair personeel en de voortgang van de politieke dialoog.⁵

De eerste voorwaarde – een gevarieerde samenstelling – moest de angst wegnemen dat Frankrijk de EVDB-missie zou domineren. Twijfels over de neutraliteit van de missie vormden de voornaamste reden voor de terughoudendheid van de Europese lidstaten ten aanzien van Tsjaad.

Dubbelrol Frankrijk

Scepsis over de rol van Frankrijk in de besluitvorming rond de militaire operatie verzwakte de daadkracht van de EU rond EUFOR Tsjaad/CAR aanzienlijk. Parijs wekte namelijk sterk de schijn van belangenverstrengeling. Frankrijk nam het initiatief voor de EU-missie in Tsjaad, oefende diplomatieke druk uit om de besluit-

vorming over de missie positief te beïnvloeden en speelde van begin af aan een doorslaggevende rol bij de militaire planning van de operatie. Dit alles is prijzenswaardig gezien de ernst van de humanitaire situatie in de regio. Maar het is ook algemeen bekend dat Frankrijk grote belangen heeft in het uitzendgebied van de missie. Naast de vluchtelingenproblematiek waarop de EUFOR-operatie zich richt, speelt in Tsjaad namelijk nog een kwestie van een heel andere orde: een gewapende opstand tegen het regime van president Déby teistert het land. Frankrijk, de voormalige kolonisator van Tsjaad, verleent in dit conflict belangrijke politieke en militaire steun aan het zittende bewind. De dubbelrol die Frankrijk zodoende speelt, deed in veel Europese hoofdsteden de wenkbrauwen fronsen. Probeert Frankrijk de EU voor zijn karretje te spannen? Vormen EU-troepen in Tsjaad een goedkope manier om de Franse 'neokoloniale' belangen veilig te stellen?

Parijs beweert ten stelligste van niet, maar maakt een duidelijk onderscheid tussen EUFOR in Oost-Tsjaad en de Franse troepen die de Tsjaadse regering in de hoofdstad ondersteunen. Het kostte echter de nodige tijd en overredingskracht om dit aan andere lidstaten duidelijk te maken. In Nederland leidden de

⁵ Europees Parlement, 'EP sets out conditions for its support to the ESDP mission in Chad and the Central African Republic', 27 september 2007. Zie: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20070823IPR09795+0+DOC+XML+V0//EN&language=NL.

Franse belangen in Tsjaad tot twijfel in de Tweede Kamer over de Nederlandse deelname aan EUFOR.⁶

Uiteindelijk zijn de meeste EU-lidstaten wel overtuigd dat de EUFOR-missie niet één op één de belangen van Frankrijk dient. Zijdelings komt een succes van de EUFOR-missie de belangen van Frankrijk – stabiliteit in Tsjaad – zeker ten goede, maar de vluchtelingenproblematiek is zo schrijnend dat de lidstaten de missie niet om die reden kunnen verwerpen. Overigens lijkt er ook een positief effect van de Franse dubbelrol uit te gaan. Als Frankrijk niet uit

Verschil met andere EU-missies

De EU-missie in Tsjaad is de vijfde⁷ militaire missie binnen de kaders van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid en de derde EU-missie op het Afrikaanse continent. De EU ontplooipte in 2003 en in 2006 respectievelijk 1800 en 2300 militairen in de Democratische Republiek Congo. Bij al deze missies was het verbeteren van de veiligheid en stabiliteit in een land of regio het voornaamste doel. In Tsjaad gaat het om een missie met een krachtig *peacekeeping*-mandaat en een nadrukkelijk

Tabel 1 Overzicht militaire operaties Europese Unie

Operatie	Regio	Duur missie	Mandaat
Concordia/Fyrom	Balkan: Republiek Macedonië	maart-december 2003	Bijdragen aan stabiele omgeving t.b.v. implementatie vredesverdrag
DRC Artemis	Centraal-Afrika: Democratische Republiek Congo	juni-september 2003	Stabiliseren van de veiligheidssituatie en verbeteren humanitaire situatie
EUFOR Althea/BiH	Balkan: Bosnië-Herzegovina	juli 2004-heden	Bijdragen aan veilige en stabiele omgeving
EUFOR DRC	Centraal-Afrika: Democratische Republiek Congo	april-november 2006	Ondersteuning VN-missie tijdens verkiezingen
EUFOR Chad/CAR	Centraal-Afrika: Tsjaad en de Centraal-Afrikaanse Republiek	januari 2008-maart 2009 (verwachting)	Overbruggende operatie om veiligheid burgers en VN-personeel te verbeteren

eigenbelang zoveel druk achter de EU-operatie had gezet, was de besluitvorming wellicht nog trager verlopen. Daarnaast heeft Frankrijk veel belang bij het slagen van de missie en is daardoor wellicht bereid tot meer inspanningen dan anders het geval was geweest. Aangezien Frankrijk ook de grootste troepenleverancier aan EUFOR Tsjaad/CAR is, is het goed te weten dat deze troepen een sterke wil tot succes hebben.

humanitair karakter. Op een aantal punten wijkt de missie echter af van eerdere operaties. Afgezien van de missie in Bosnië koos de EU eerder voor missies met een looptijd van een paar maanden (zie tabel 1). EUFOR Tsjaad/CAR

6 'Kamer sceptisch over missie Tsjaad' in: *de Volkskrant*, 26 maart 2008.

7 Naast de uitsluitend militaire operaties zijn in Sudan en Congo ook civiel-militaire operaties uitgevoerd in het kader van het EVDB.

*Nederlandse mariniers met hun
Landrover in het centrum van Abeche*

heeft een mandaat voor een jaar en is wat betreft troepenaantallen de grootste Europese missie tot nu toe. Het is ook voor het eerst dat de EU de operatie volledig in eigen hand heeft en vanaf de grond moet opbouwen. In Macedonië werd bijvoorbeeld gebruik gemaakt van NAVO-middelen en in Congo diende de EU-missie ter ondersteuning van een lopende VN-missie.

Bijzonder zijn ook de relatief grote bijdragen van een jonge lidstaat als Polen en een land als Ierland, dat een Europese defensie traditioneel afwijst. Ierland staat met 400 man de helft van zijn expeditiecapaciteit af aan de EU en heeft bovendien het commando over de operatie.⁸ Deze ontwikkelingen duiden erop dat er langzaam maar zeker beweging komt in de bereidheid om op Europees niveau militair samen te werken. Het voert echter te ver om de missie naar Tsjaad als een doorbraak voor het EVDB te betitelen.

Geringe daadkracht?

De aanloop tot de ontplooiing van de voorgenomen militaire operatie in Tsjaad laat zien dat de besluitvaardigheid van de Europese Unie nog altijd te wensen overlaat. Het belangrijkste probleem bij de besluitvorming blijft dat elke beslissing van de Europese Raad afhankelijk is van de politieke wil van de afzonderlijke lidstaten om hun goedkeuring te geven aan een gemeenschappelijke verklaring of operatie. Op bepaalde gebieden is het inmiddels mogelijk om met een gekwalificeerde meerderheid van stemmen te beslissen, maar bij missies in het kader van het EVDB blijft consensus vereist.

Dat de missie in Tsjaad er gekomen is, is groten-deels toe te schrijven aan de druk die de Franse regering heeft uitgeoefend op de overige lid-

staten. Het overtuigende argument dat de crisis in Darfur niet valt op te lossen zonder een antwoord te vinden op de grensoverschrijdende problematiek in de regio, kan daarnaast een rol hebben gespeeld bij de uiteindelijke toezeggingen van de lidstaten. Immers, de situatie in Darfur staat al lang op de politieke agenda en de druk van de publieke opinie om een einde te maken aan de humanitaire crisis is relatief hoog. Na alle gemeenschappelijke verklaringen die de EU heeft aangenomen om het geweld in Darfur en de rol van de Sudanese regering in het conflict te veroordelen, was het vanwege de geloofwaardigheid van het GBVB noodzakelijk om ook tot actie over te gaan.

Natuurlijk rijst de vraag waarom de EU niet al eerder tot militaire interventie is overgegaan in Darfur. De redenatie kan zijn dat de Afrikaanse Unie (AU) hier al militair aanwezig was met operatie AMIS. Later kwam daar de VN-operatie UNAMID bij, waaraan ook enkele Europese landen een bijdrage leverden.⁹ De VN-operatie is echter nog steeds niet op volle sterkte en de effectiviteit van de missie van de AU laat sterk te wensen over. Bovendien is het besef doorgedrongen dat de vluchtelingenproblematiek in

⁸ J. Grunstein, 'EUFOR Chad: A Step Forward for European Defense', gepubliceerd op *World Politics Review Exclusive*, 27 maart 2008 (<http://www.worldpoliticsreview.com/article.aspx?id=1847#>).

⁹ Europese lidstaten die een bijdrage leveren aan UNAMID zijn het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Frankrijk, Zweden en Finland.

FOTO AVDD, R. MOL

Darfur, Tsjaad en de Centraal-Afrikaanse Republiek, in combinatie met de grensoverschrijdende rebellengroeperingen, elke politieke oplossing voor Darfur frustreert. Het is dan ook goed dat er nu een missie komt in het grensgebied en dat er een geïntegreerde oplossing wordt gezocht voor de problemen in de regio.

Toekomst van het EVDB

De geschiedenis van de Europese integratie laat zien dat Europese samenwerking op alle terreinen stapsgewijs tot stand is gekomen. Sinds het Verdrag van Maastricht in 1992 zijn er op het vlak van politiek en veiligheid echter grote stappen gezet. De Europese bevolking kon deze ontwikkelingen evenwel niet bijhouden en in 2005 was na het Franse en Nederlandse 'nee' tegen een Europese grondwet even een pas op de plaats nodig.

Met het aantreden van president Sarkozy in Frankrijk heeft Europa er echter een uitgesproken voorstander van Europese militaire samenwerking bijgekregen. Het lijkt er sterk op dat Frankrijk tijdens zijn voorzitterschap van de EU in de tweede helft van dit jaar serieus werk

gaat maken van het EVDB. Sarkozy heeft gezegd dat hij eerst de Europese defensiecapaciteit wil versterken voordat Frankrijk opnieuw toetreedt tot de militaire tak van de NAVO. Op die manier zou de balans tussen de Verenigde Staten en de Europese NAVO-leden meer in evenwicht zijn.

Hoewel EUFOR-Tsjaad/CAR de twijfels rond het EVDB niet heeft kunnen wegnemen, zal het succes van de missie wel van invloed zijn op de bereidwilligheid van de overige lidstaten om dit gezamenlijk beleid verdere invulling te geven. Als achteraf blijkt dat het EVDB misbruikt is voor de nationale belangen van Frankrijk, dan zal dat grote schade toebrengen aan de verdere ontwikkeling van het gezamenlijke beleid. Toch zal het primaire doel van de militaire operatie in Tsjaad, hulpverlening aan vluchtelingen, niet ter discussie staan, ook al zou die hulp indirect bijdragen aan de stabiliteit van een Fransgezind regime.

Ook als EUFOR in Tsjaad succes kent, zou het Verenigd Koninkrijk de Europese militaire ambities van Frankrijk wel eens kunnen dwarsbomen. De Britse bevolking staat namelijk zeer sceptisch tegenover een Europese defensiecapaciteit en premier Brown wil in elk geval wachten met nieuwe initiatieven voor het EVDB totdat het parlement het Verdrag van Lissabon heeft geratificeerd. Mocht Brown daarna als nog zijn steun uitspreken voor Sarkozy's opvattingen over een Europese defensie, dan zal hij daar wellicht een diplomatieke gunst voor terugverwachten, zodat hij zijn achterban kan overtuigen.

Tijdens het Franse voorzitterschap zal blijken of de tijd rijp is om opnieuw een stap vooruit te zetten in de richting van een gemeenschappelijke Europese defensie, wellicht met een permanent Europees operationeel hoofdkwartier en een gezamenlijke inlichtingencapaciteit. Voorlopig zal elk voornemen tot het ontplooiën van een militaire missie echter worden bemoeilijkt door moeizame besluitvormingsprocessen op nationaal en Europees niveau, alsmede door materieeltekorten, ongelijke machtsverdeling en bureaucratie. ■

Kennisuitwisseling bij de Militaire Geestelijke Gezondheidszorg

De Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) is opgericht op 1 januari 2007 en heeft als doel optimale geestelijke gezondheidszorg aan militairen te bieden. Ze doet dat op uiteenlopende manieren: door preventieve zorg te bieden, psychosociale problematiek te behandelen en te adviseren bij psychische stoornissen. De MGGZ heeft een eigen benadering van kennisuitwisseling. De nadruk ligt op het verbinden van mensen door platforms te creëren waar uitwisseling van verhalen plaats kan vinden. Wat zijn de uitdagingen en wat is de hoop als het gaat om deze benadering?

Drs. M. Visse en kol. drs. B. van Tussenbroek*

Kennis in het hoofd van mensen komt tot leven op het moment dat mensen met elkaar in gesprek raken, elkaar vragen stellen en verhalen vertellen. Kennismanagement zou derhalve niet over systemen moeten gaan maar juist over het creëren van laagdrempelige ruimtes waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en daadwerkelijk in gesprek kunnen raken¹

De Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) is opgericht op 1 januari 2007. De MGGZ heeft als doel optimale geestelijke gezondheidszorg voor militairen te leveren. Dat gebeurt door middel van preventieve zorg, vroegtijdige signalering en het behandelen of draaglijk maken van de gevolgen van (ernstige) psychosociale problematiek en psychische stoornissen. De MGGZ verstrekt daarnaast beleidsadviezen over bijvoorbeeld de preventie en zorg in relatie tot uitzendingen, en ontwikkelt richtlijnen, protocollen en zorgprogramma's.

De MGGZ bestaat uit vier regiocentra waar de zorgverlening plaatsvindt. Deze zorgverlening bestaat uit veteranenzorg, uitzendingen, en

reguliere zorg. Verder is er de staf met ondersteunende diensten en een onderzoekscentrum, dat fundamenteel en toegepast onderzoek uitvoert, vooral over stoornissen die aan een uitzending zijn gerelateerd. Daarnaast is er tegelijk met de oprichting van de MGGZ een Kenniscentrum in het leven geroepen. Uiteindelijk doel is dat militairen tijdens de dienstbetrekking optimaal kunnen functioneren als mens én militair, en dat ze na de dienstbetrekking hun weg vinden in de maatschappij.

Het Kenniscentrum MGGZ draagt daaraan bij door ervaringen met zorgverlening, opleiding en (wetenschappelijke) kennis te bundelen, inzichtelijk te maken en de uitwisseling ervan te stimuleren. Dit artikel gaat over de wijze waarop kennismanagement door het Kenniscentrum in de MGGZ wordt geïmplementeerd. Verder komt de militaire meerwaarde van kennismanagement aan de orde en de rol van het Kenniscentrum daarin.

* Visse is senior adviseur bij het Kenniscentrum MGGZ; Van Tussenbroek is hoofd van het Kenniscentrum MGGZ. Daarnaast is hij actief als klinisch psycholoog-psychotherapeut.

** Dit is een artikel in de reeks Kennismanagement Defensie. Eerdere artikelen zijn verschenen in *Militaire Spectator* 6-2008.

¹ Jansen, R., Kloos, M. (2007). 'Negen gouden regels voor kennismanagement 2.0'. In: *Integraal Kennismanagement*, nummer 4, p. 18.

Misvattingen over kennismanagement

In de praktijk zien we vaak dat initiatieven van kennismanagement waarbij men begint met het inventariseren van expliciete kennis, vroeg-tijdig sneuvelen. Ze leveren zeker niet de meerwaarde die men had verwacht. De oorzaak hiervan is dat de inventarisatie nooit uitputtend is, niet gestuurd wordt vanuit de vraag en zich richt op de expliciete kennis in de vorm van documenten die medewerkers toch al tot hun beschikking hebben.

Eén van de meest voorkomende misvattingen is dat kennismanagement gaat om het inventariseren en toegankelijk maken van kennis in de vorm van documenten met gegevens en informatie. Dat het gaat om het ontwikkelen van systemen die het makkelijker maken om die documenten te ontsluiten. Maar niemand wil worden geopereerd door een derdejaars medische student die alle kennis paraat heeft, die de theorie kent en de juiste boeken weet te vinden. Kennis gaat dus om iets anders. Kennis gaat om ervaring. Mensen leren niet van alleen het lezen van informatie, het doorspitten van literatuur.

Mensen doen kennis op doordat ze fouten maken, vallen en opstaan.

Mensen zijn, zoals Schank (2000) het verwoordt, *case based reasoners*: ze koppelen nieuwe ervaringskennis aan al bestaande ervaringen uit het verleden (een oude 'case', een oud verhaal). Bij het zoeken naar oplossingen voor bestaande vraagstukken herinneren ze zich de manier waarop ze eerder in hun leven een vraagstuk oplosten. Vaak is dat stilzwijgende kennis geworden; mensen zijn zich er niet bewust van, dat ze weten wat ze weten. Het is de taak van een Kenniscentrum om deze impliciete kennis boven tafel te helpen krijgen, zodat ze uitgewisseld wordt. Vaak gebeurt dat in de vorm van verhalen.

Verhalen verbinden

Kennismanagement is het leggen van verbanden tussen mensen en hun im- en expliciete (ervarings-)kennis. Kennis wordt pas toepasbaar

op het moment dat feitelijke gegevens voor iemand betekenis krijgen. Bij kennismanagement gaat het om het faciliteren van die betekenisgeving.² De betekenis ontstaat op het moment dat nieuwe informatie of ervaringen worden gekoppeld aan bestaande. Op dat moment is de kennis doorleefd, gekoppeld aan een specifieke situatie.

FOTO SGT1 HENRI

'Kennismanagement is het leggen van verbanden tussen mensen en hun (ervarings-)kennis'

Zoals hiervoor gezegd, gebeurt dat via cases. Mensen wisselen cases uit door elkaar verhalen te vertellen. Verhalen die zijn doorspekt met ervaringen, feitelijke gegevens en allerlei andere elementen. Het Kenniscentrum MGGZ beschouwt het als zijn primaire taak om platforms te creëren waar de uitwisseling van verhalen plaatsvindt.

Het spreekt voor zich dat daar bepaalde condities voor nodig zijn, zoals een sfeer van vertrouwen en openheid. Alleen dan zijn mensen bereid om hun ervaringen te delen. Een eerste stap die het Kenniscentrum MGGZ heeft gezet, heeft daarmee te maken. Sinds oktober vorig jaar zijn er zogeheten refereerbijeenkomsten, bedoeld voor MGGZ-medewerkers, waar een externe spreker vertelt over een expertisegebied. Daarna vindt uitwisseling plaats; of tijdens de gezamenlijke discussie en in ieder geval tijdens de afsluitende borrel. Een bijeenkomst ging

2 Jansen, R., Kloos, M. (2007). 'Negen gouden regels voor kennismanagement 2.0.' In: *Integraal Kennismanagement*, nummer 4, p. 18.

bijvoorbeeld over schematherapie; een relatief nieuwe vorm van psychotherapie voor mensen met persoonlijkheidsstoornissen en angst- of stemmingsstoornissen. De evaluatie van de bijeenkomst was positief-kritisch.

Transmediale aanpak

Het Kenniscentrum vindt betrokkenheid van klanten belangrijk. De oprichting van een Kenniscentrum wordt dan ook als een iteratief proces beschouwd; het wordt stap voor stap ontwikkeld en bijgestuurd, voor én door de praktijk.

Om medewerkers en anderen erbij te betrekken worden transmediale ruimtes geschapen (letterlijk en figuurlijk) waarbij het gaat om het delen van verschillende soorten kennis met behulp van diverse kanalen.³ Denk bij 'kanalen' bijvoorbeeld aan de *Military Mind*, een uitgave van de MGGZ onder redactie van het Kenniscentrum. In de *Military Mind*, die onregelmatig verschijnt, worden artikelen opgenomen die gaan over vakinhoudelijke onderwerpen.

Maar ook andere kanalen worden benut, zoals intranet en internet, een Wikipedia-omgeving, een wekelijkse attenderingsmail over relevante artikelen, symposia en onderzoeken, proefschriften en andere kennisbronnen en referentiegroepen met militairen uit het veld. Verder is er een pilot, die samen met het Coördinatiecentrum Expertise Militaire Gezondheidszorg (CEMG) wordt ontwikkeld, om een database van *lessons learned* te maken vanuit het concept van 'narrativiteit'. Er wordt nagedacht over het formeren van vakteams en taakgroepen. Timing is daarbij een aandachtspunt, evenals de steun van het management.

'Military Mind'

In de *Military Mind*, die meestal tegelijk met een refereerbijeenkomst verschijnt, kunnen MGGZ-medewerkers kennis uitwisselen in de vorm van (al dan niet zelfgeschreven) artikelen.

Kenmerk van de artikelen is dat ze vanuit eigen ervaring zijn geschreven, op een betrokken manier. *Military Mind* beoogt dus geen wetenschappelijke uitgave te zijn. Subjectieve beleving en betrokkenheid zijn bij deze vorm van kennisuitwisseling immers belangrijker dan objectificeerbare kennis. De redactie bestaat uit afgevaardigden van de vier regiocentra en de staf van de MGGZ.

WIKI en kenniskaarten

Het Kenniscentrum bereidt op dit moment de introductie van een WIKI binnen de MGGZ voor. WIKI wordt benut om kennis uit te wisselen in de vorm van digitale, persoonlijke kenniskaarten. Een kenniskaart is te beschouwen als een combinatie tussen een visitekaartje en een logboek. Iedere medewerker krijgt de beschikking over een kenniskaart met daarop informatie over welke kennis, informatie, ervaring en vaardigheden iemand heeft.

De digitale kenniskaart wordt aanbod- en vraaggericht opgezet (welke ervaring bied je aan, aan welke kennis heb je behoefte, et cetera). Een kenniskaart kan worden gemaakt voor personen, groepen, afdelingen en regioteams. Belangrijke voorwaarde is wederom een sfeer van vertrouwen en openheid, anders worden de kaarten niet gebruikt.

Referentiegroepen

Belangrijk is het om goed contact te hebben met degenen waar het allemaal uiteindelijk om draait: de militairen en hun thuisfront. Het Kenniscentrum denkt na over de mogelijkheid om referentiegroepen te formeren. Momenteel zijn door de verschillende regioteams initiatieven ontplooid om de dienstverlening aan de eenheden te optimaliseren, zoals de aanstelling van een accountmanager in de regio Noord-Oost van de MGGZ.

De bedoeling van referentieteams is informatie van de gebruiker te ontvangen over de gewenste diensten van de MGGZ. Ook is het Kenniscentrum benieuwd naar gedachten over oplossingen voor specifieke problemen. Verder kunnen de referentiegroepen in de toekomst worden benut om geleverde diensten te evalueren.

³ De kanalen zijn ontwikkeld met als uitgangspunt de verschillende transformaties van kennis zoals beschreven in *The Knowledge Creating Company* van Nonaka, I. en Takeuchi, H. (1995): socialisatie, externalisatie, internalisatie en combinatie, p. 62.

FOTO AVDD, R. MOL

'Het is belangrijk om goed contact te hebben met degenen waar het allemaal om draait: de militairen en hun thuisfront'

Vakteams en taakgroepen

Ook worden er initiatieven ontplooid om professionele competenties te vergroten. De MGGZ zoekt enthousiaste mensen die vorm kunnen geven aan het samenwerken van groepen vakgenoten. Deze groepen zoeken naar manieren om nog beter te kunnen werken, opleidingen *up to date* te houden en competenties verder te ontwikkelen. Het Kenniscentrum is van plan deze groepen in zogeheten vakteams te organiseren. Intranet en Wikipedia zijn dan het belangrijkste medium waarmee informatie, ideeën en voorstellen uitgewisseld kunnen worden.

Taakgroepen zijn groepen gemotiveerde medewerkers die nadenken over en vorm geven aan het onderzoeken van specifieke aandachtsgebieden van de MGGZ. Een taakgroep is gecentreerd rond zaken als stemmingsstoornissen of posttraumatische stressstoornissen. De hiervoor genoemde WIKI-omgeving gaat daar een belangrijke rol in spelen.

'Lessons learned' en 'expectation failures'

Daarnaast bestaan er plannen om samen met het CEMG te werken aan de bouw van een virtuele omgeving waarin *lessons learned* op innovatieve wijze toegankelijk worden gemaakt.

Daarbij wordt gebruik gemaakt van een digitale verhalenomgeving, waarbij verhalen op een gestructureerde manier aan gebruikers worden voorgelegd.

Hiervoor werd al beargumenteerd dat het bij kennismanagement volgens ons eerder gaat om de uitwisseling van verhalen, van 'levende' ervaringskennis, omdat deze daadwerkelijk tot leren aanzet. Dat kan ook in de context van de overdracht van geleerde lessen. De uit te wisselen verhalen moeten dan wel aan bepaalde vereis-

ten voldoen. Denk onder meer aan eisen voor de structuur, de mate van gedetailleerdheid en visualiseerbaarheid.

Verder dienen de verhalen *expectation failures* te bevatten. Op het moment dat iemands verwachting geen realiteit wordt, is er volgens Schank sprake van een *expectation failure*.⁴ Dat is het moment waarop nieuwe kennis wordt opgedaan. Op het moment dat een oude verwachting, een oude theorie of manier van handelen niet langer blijkt te kloppen, vindt bijstelling plaats. Door dit proces via een verzameling van verhalen in kaart te brengen en op een speciale manier aan mensen aan te bieden (digitaal of *real life*), krijgen geleerde lessen voor nog te trainen militairen betekenis.

Een voorbeeld is dat veel militairen de lessen over stress voor een uitzending wel interessant vinden, maar van mening zijn dat deze lessen te weinig aandacht besteden aan wat preventief kan worden gedaan om het hoofd te bieden aan de mentale gevolgen van ernstige gebeurtenissen. De MGGZ kan lessen en trainingen ontwikkelen als antwoord op deze gevoelde behoefte.

4 Roger Schank is emeritus hoogleraar cognitieve intelligentie aan Cornell University, eigenaar van Socratis Arts en gebruikte deze concepten bij de ontwikkeling van expert-systemen. Hij richtte het instituut voor Learning Sciences in Chicago op, dat werd gefinancierd door onder meer IBM en het Amerikaanse leger.

De MGGZ kan lessen en trainingen ontwikkelen over stresspreventie

Samenwerken

Kennismanagement doe je niet alleen, integendeel. Daarom zoekt het Kenniscentrum MGGZ actief de samenwerking op, zowel binnen de MGGZ als daarbuiten. Zo worden de refereerbijeenkomsten georganiseerd in nauwe samenwerking met het Onderzoekscentrum MGGZ en is er binnen de Bedrijfsgroep Gezondheidszorg regelmatig contact met organisaties als het CEMG. Daarnaast ontstaat er gestaag een samenwerking op met andere (militaire en civiele) kenniscentra op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg, zowel binnen als buiten Nederland.

De toekomst

Uitdagingen zijn er voldoende. Het is belangrijk om management en medewerkers bewust te maken van de voordelen van het delen van kennis. Leren denken vanuit het delen van kennis, snel en adequaat antwoord geven op het werkveld en het onderhouden en uitbreiden van de deskundigheid van individuele medewerkers,

de regioteams en de MGGZ als geheel, vereist organisatorische aanpassingen.

Kennismanagement moet dus zelf betekenis krijgen. Dat gebeurt door op korte termijn successen te creëren, op basis waarvan we weer kunnen voortbouwen. Grote factor is tijd. Zeker in het begin vraagt kennismanagement om investeringen en vertrouwen. Onze ervaring is dat draagvlak vooral wordt ontwikkeld door goed naar mensen te luisteren, met aandacht op hun vragen in te gaan, en dat vooral ook tijdig te doen.

Op digitaal vlak zijn er in de toekomst legio mogelijkheden die het faciliteren van bijvoor-

beeld specifieke groepen kenniswerkers vergemakkelijken. De implementatie van dergelijke systemen binnen het ministerie is niet eenvoudig, maar wel wenselijk. We leren daarbij van ontwikkelingen in het bedrijfsleven, waar kennismanagement zich soms in een verder stadium bevindt, bijvoorbeeld wanneer het technische mogelijkheden betreft. Denk aan *social bookmarking*⁵, 'groep-blogs' en het scheppen van virtuele *communities of practice*.

Maar dat is nog toekomstmuziek. Eerst stap voor stap op weg naar het creëren van militaire meerwaarde op korte termijn: vóór en door de praktijk. ■

Literatuur

- Jansen, R., Kloos, M. 'Negen gouden regels voor kennismanagement 2.0.' In: *Integraal Kennismanagement*, nummer 4, 2007.
- Nonaka, I. en Takeuchi, H. *The Knowledge Creating Company. How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford University Press, New York, 1995.

⁵ Hierbij worden door verschillende mensen sites en artikelen geannoteerd.
Zie: Jansen, R., Kloos, M. (2007). 'Negen gouden regels voor kennismanagement 2.0.'
In: *Integraal Kennismanagement*, nummer 4, p. 18.

Het operationele belang van moreel

Hoe werkt het en hoe meten we het?

Moreel wordt wel omschreven als het enthousiasme en de volharding waarmee een groepslid werkt aan het bereiken van de gestelde doelen. In de Nederlandse Defensie Doctrine geldt moreel als een ‘force multiplier’, een belangrijke succesfactor. Wetenschappelijk onderzoek bevestigt dit. Gedragswetenschappen ondersteunt militaire commandanten door moreelmetingen uit te voeren vóór, tijdens en eventueel na een uitzending. Hoe gaat dat in zijn werk? En wat zijn de belangrijkste bevindingen?

Maj F. van Boxmeer, Ikol J. Duel, R. de Bruin en C. Verwijs*

Moreel is: *the enthusiasm and persistence with which a member of a group engages in the prescribed activities of that group.*

In de Nederlandse Defensie Doctrine wordt het behoud van moreel gerekend tot de grondbeginselen van militair optreden. Moreel is – als *force multiplier* – een belangrijke factor voor het welslagen van operaties.

Ook wetenschappelijk onderzoek bevestigt het belang van behoud van moreel. Zo blijkt dat een hoog moreel remmend werkt op het ontstaan van gevechtsstress tijdens militaire operaties. Ook leveren eenheden met een hoog moreel betere prestaties. Goede prestaties dragen op hun beurt weer bij aan een hoog moreel.

Sinds 1999 voeren militaire onderzoekers van Gedragswetenschappen (GW) moreelmetingen uit bij operationele eenheden van vooral het

Minister gaat het niet uitleggen

Minister Van Middelkoop is niet van plan naar Uruzgan te gaan om uitleg te geven over het onderzoek naar het eigenvuurincident. Ondanks de onrust bij de militairen is het volgens Van Middelkoop niet nodig dat hij of zijn staatssecretaris uitleg gaat geven. De commandant is volgens hem prima in staat ‘het onderzoek toe te lichten en het moreel hoog te houden’.

AD, 27 februari 2008

Commando Landstrijdkrachten. Ze doen dat tijdens het opwerktraject vóór de uitzending, halverwege de uitzending en – soms – na de uitzending.

Het doel van moreelmetingen was om commandanten informatie te geven over de invloed van diverse aspecten op het moreel van de eenheid. Deze aspecten waren vooral afkomstig uit de *Combat Readiness Morale Questionnaire* (CRMQ), die is getoetst bij gevechtseenheden onder ‘meer traditionele operationele omstandigheden’, bijvoorbeeld in 1981 bij de Israëlische landstrijdkrachten. Het uitgangspunt hierbij

* Van Boxmeer en Duel zijn beide werkzaam voor Gedragswetenschappen (GW), onderdeel van Defensie Personele Diensten van het Commando DienstenCentra. GW stelt zich tot doel om de gehele defensieorganisatie te ondersteunen en te verbeteren door praktijkgericht sociaal-wetenschappelijk onderzoek en advies. Moreelonderzoek is ondergebracht in het programma Inzetbaarheid en Effectiviteit van Operationele Eenheden. De Bruin is werkzaam voor TNO Defensie en Veiligheid. Verwijs was ten tijde van het tot stand komen van dit artikel werkzaam voor het Instituut voor Werk en Stress en schrijft op persoonlijke titel.

was dat de scores op de aspecten samengevat een indicatie gaven van het moreel van de gemeten eenheid.

Omdat de dynamiek en complexiteit van het operationele optreden is toegenomen en er steeds meer sprake is van *joint* optreden van de operationele commando's, heeft GW in 2007 de moreelvragenlijst herijkt. Allereerst is recente wetenschappelijke kennis gebruikt om de vragenlijst van een stevig theoretisch fundament te voorzien en is er een nieuwe onderzoeks- en adviesprocedure ontwikkeld.

Ten tweede is de vragenlijst sterk ingekort. Hierdoor is ruimte ontstaan voor commandanten om onderwerpen toe te voegen die op hun specifieke situatie van toepassing zijn. Als derde en laatste punt werd in de 'oude' vragenlijst wel naar diverse aspecten gevraagd die het moreel beïnvloeden, maar moreel zelf werd niet direct gemeten. De 'herijkte' vragenlijst meet ook direct het moreel. De vragenlijst wordt ingezet bij eenheden van alle operationele commando's bij de LOTEUFOR (Bosnië), EUFOR-Tsjaad en ISAF-missies.

Dit artikel is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in de mentale component van het

operationele optreden. Het beoogt inzicht te verschaffen in de complexe omstandigheden waaronder commandanten het 'moreel hoog moeten houden' en hoe GW hen daarbij met behulp van gedragswetenschappelijk onderzoek kan ondersteunen.

Eerst beschrijven we het model waarin moreel, en de aspecten die het moreel beïnvloeden, een plek hebben gekregen. Vervolgens gaan we nader in op de elementen van dat model. Daarna geven we weer hoe een moreel-meting in de praktijk plaatsvindt. Tot slot presenteren we de belangrijkste bevindingen uit de praktijk.

Kanttekening bij de bevindingen uit de praktijk is wel dat de moreelmetingen een vertrouwelijk karakter hebben en dat er geen eenheid-specifieke of aan een tijdvak gerelateerde informatie kan worden verstrekt.

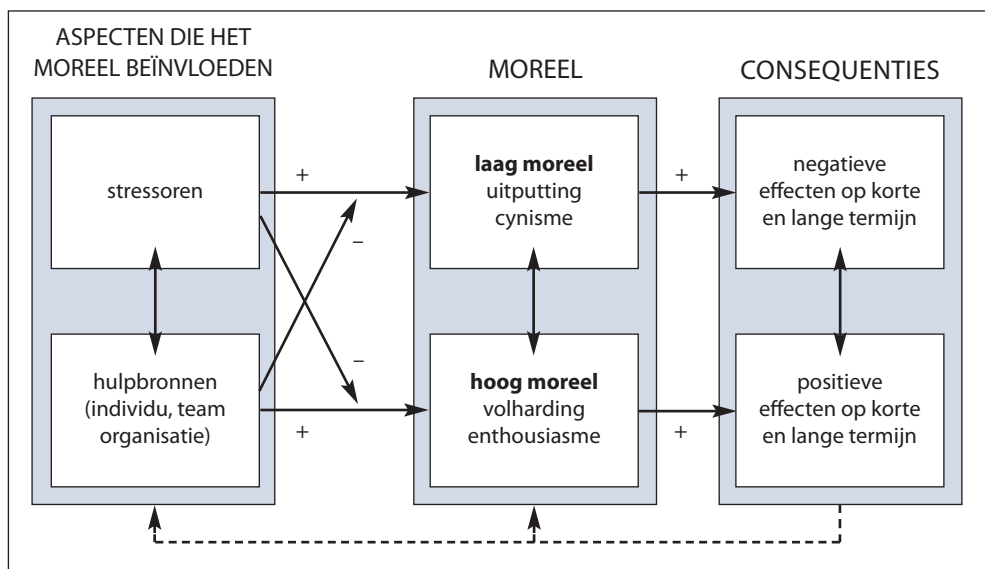
Een nieuw moreelmodel

Voor de beschrijving van moreel en de factoren die het moreel beïnvloeden, gebruikt GW als uitgangspunt het *Job Demands Resources model* (JDR-model). Dit model integreert verschillende stress- en (de-)motivatiemodellen. Het is geschikt

om binnen organisaties de werkomgeving te optimaliseren en met gericht beleid of interventies te zorgen dat medewerkers gezond en gemotiveerd blijven.

Met deze praktijkgerichte aanpak als uitgangspunt is het model uitermate geschikt om gebruikt te worden bij operationele eenheden binnen de krijgsmacht (zie figuur 1).

We lichten het model hierna toe en vervolgens werken we drie elementen ervan nader uit.

Figuur 1: Het procesmodel van moreel. Voorbeeld: veel stressoren hangen samen met een hoge score op de indicatoren van een laag moreel, terwijl hulpbronnen het effect van stressoren kunnen verlagen

Werkstressoren

Een groot aantal factoren kan via ervaren werkstress een negatieve invloed uitoefenen op het moreel. Enkele daarvan beschrijven we hierna kort. In de inleiding is al aangehaald dat de dynamiek en de complexiteit van het optreden sterk is toegenomen. Als gevolg hiervan is in de krijgsmacht de psychosociale belasting toegenomen, naast de al relatief hoge fysieke belasting ten opzichte van veel andere beroeps-groepen.

Het optreden van de krijgsmacht kent nauwelijks nog vaste sjablonen en het inzetgebied is vaak relatief onbekend. Zo wijst de huidige missie in Afghanistan uit dat het terrein, de weersomstandigheden, de coalitieverbanden, de samenstelling van eigen eenheden, de tegenstander, de houding van de bevolking, de beoogde effecten en de wijze van optreden continu aan veranderingen onderhevig zijn. Het huidige militaire optreden vergt dan ook maatwerk, waarbij hoge eisen worden gesteld aan de flexibiliteit van militairen.

Daarbij heeft het optreden op het niveau van individu en team een relatief grotere invloed gekregen op het verloop van de missie, omdat teams steeds vaker relatief zelfstandig optreden. Naast het grotere beroep op flexibiliteit en zelfstandigheid is het werk van de militair ingewikkelder geworden door de komst van nieuwe technologie, zoals precisiewapens en geavanceerde informatie-, communicatie- en observatiesystemen. Bij veel taken moeten stimuli razendsnel worden geïnterpreteerd en moeten snel besluiten worden genomen.

Tegelijkertijd moet ook worden vastgesteld dat het operationele tempo hoog is. Dit betekent ook dat het opleidings- en trainingsprogramma van militaire eenheden intensiever wordt en dat militairen in toenemende mate gescheiden zijn van het thuisfront.

Zijn er modellen die allesomvattend zijn voor wat betreft stressoren die samenhangen met het huidige operationele optreden? Bestaat er een lijst die commandanten kunnen gebruiken om de invloed van stressoren gestructureerd aan te pakken? Het antwoord daarop is negatief; er is geen uitputtende lijst met stressoren.

FOTO AVDD, H. KEERIS

Commando-opleiding Roosendaal. Niet alleen fysiek, maar ook mentaal worden cursisten op de proef gesteld

Wel heeft Bartone recent geïnventariseerd welke factoren het meest belastend zijn in moderne militaire operaties. Zijn model is gebaseerd op uitgebreid veldonderzoek bij Amerikaanse eenheden die operationeel waren ingezet in Kroatië, Bosnië, Koeweit en Saoedi-Arabië.

Bartone onderkent vijf *Primary Stressor Dimensions*, namelijk: 'isolatie', 'ambigüiteit', 'machteloosheid', 'verveling' en 'gevaar'. Op grond van de toenemende uitzenddruk en arbeidsbelasting tijdens de uitzendingen heeft Bartone de factor 'werklast' toegevoegd als zesde belastende factor (zie tabel 1 op pagina 418).

We presenteren dit model omdat veel van de belastende factoren representatief zijn voor het operationele optreden van de Nederlandse krijgsmacht op dit moment. Ook is het model in de praktijk bruikbaar: de belastende factoren kunnen in kaart worden gebracht en vervolgens kan worden getracht hun invloed te verminderen.

Ondanks dat de zes stressoren als aparte factoren worden gepresenteerd, benadrukt Bartone dat ze een sterke overlap kennen en elkaar op diverse wijzen beïnvloeden. Deze ontwikke-

Tabel 1. Primary Stressor Dimensions in Modern Military Operations (Bartone, 2006)

Stressoren	Karakteristieken
1 Isolatie	Onbekende uitzendlocatie; vreemde cultuur en taal; scheiding van het thuisfront; slechte communicatiemogelijkheden met het thuisfront; samengestelde eenheden en dientengevolge 'onbekende' collega's
2 Ambigüiteit	Onduidelijkheid van de missie of wijzigingen in de missie; onduidelijke <i>Rules of Engagement</i> ; onduidelijke commandostructuur; onduidelijkheid over de rol; onduidelijke normen en waarden
3 Machteloosheid	Beperkingen in de bewegingsvrijheid; beperkingen in het optreden als gevolg van de <i>Rules of Engagement</i> ; reactief in plaats van proactief optreden; geforceerde scheiding van de lokale bevolking, gebruiken en gebeurtenissen; ontoereikende bevoorrading; als onrechtvaardig ervaren verschillen tussen eenheden in het uitzendgebied; onduidelijkheid over de terugkeerdatum; onduidelijkheid over de thuissituatie; niet de mogelijkheid hebben om een rol te vervullen van betekenis
4 Verveling / vervreemding	Lange periodes van routinematig optreden (gebrek aan variatie); gebrek aan taak-significatie; het niet ondersteunen van de doelstellingen van de missie; geringe ontspanningsmogelijkheden
5 Gevaar	Reële dreiging van een serieuze verwonding of overlijden als gevolg van gevechtshandelingen, aanslagen (o.a. IED's), ongelukken (ook eigen vuur), ziektes, infecties, milieuvervuiling en het gebruik van nucleaire, biologische of chemische wapens
6 Werklast	Uitzenddruk (frequentie, duur en werkdruk); continue paraatheid tijdens uitzendingen

lingen kunnen bijdragen aan meer ervaren werkdruk en stress bij militairen door de voortdurende blootstelling aan stressoren die op hun beurt weer constante psychologische (cognitieve en emotionele) inspanning vereisen.

De aanwezigheid van stressoren wordt (nog) niet gemeten met de moreelvragenlijst. Bij de mondelinge rapportage van de uitkomsten van de moreelmeting worden samen met de commandanten de stressoren vastgesteld die van invloed kunnen zijn op het moreel.

Hulpbronnen

Uit onderzoek blijkt dat binnen de militaire context gelukkig ook factoren bestaan die als hulpbron kunnen fungeren om de invloed van stressoren te verminderen of om het moreel positief te beïnvloeden. Deze hulpbronnen zijn ingedeeld in de categorieën 'individu en taak',

In het gesprek met de commandant blijkt dat sprake is van een behoorlijke werklast door de vele oefeningen en dat militairen vele uren moeten overwerken om de eenheid gereed te krijgen voor uitzending.

Anderzijds moeten de militairen ook veel aandacht besteden aan het thuisfront in verband met de naderende uitzending. Het spanningsveld tussen de gewenste aandacht kunnen geven aan het thuisfront en de werkdruk kan het moreel negatief beïnvloeden. Tijdige, duidelijke informatie van de commandant over het werkrooster en de noodzaak van de te verrichten werkzaamheden in de voorbereiding op de uitzending (aan de militairen én het thuisfront) kan positief bijdragen aan de acceptatie van het noodzakelijke aantal uren werk door militairen én het thuisfront.

‘de eenheid’, ‘leiderschap’, en ‘de organisatie’. Een belangrijk criterium voor opname in de moreelvragenlijst is dat commandanten deze factoren kunnen beïnvloeden.

Individu en taak

Het cluster ‘individu en taak’ bevat vier hulpbronnen: ‘vertrouwen in eigen kunnen’, ‘individuele betrokkenheid’, ‘tevredenheid met de functie’ en de ‘ervaren steun vanuit het thuisfront’. Vertrouwen in eigen kunnen betreft de overtuiging dat men over voldoende capaciteiten beschikt om de taken te kunnen uitvoeren. Het heeft een positieve invloed op de mentale instelling van een individu en hangt daarmee positief samen met moreel. Ook blijkt het een belangrijke factor voor het kunnen beheersen van stressvolle situaties en het kunnen volharden in de taakuitvoering.

Individuele betrokkenheid verwijst naar de mate van psychologische hechting van een militair aan de organisatie. Militairen die betrokken zijn bij de organisatie zijn gemotiveerder en meer tevreden dan militairen die niet betrokken zijn. Betrokkenheid bij de organisatie bevordert dus het moreel.

In onderzoeken is ook aangetoond dat organisatorische betrokkenheid van individuen samenhangt met *extra role behavior*: gedrag dat buiten de formele functiespecificaties valt. Dergelijk gedrag is essentieel voor de effectiviteit van organisaties, omdat niet alle activiteiten die benodigd zijn voor het behalen van de doelstellingen kunnen worden voorzien en vastgelegd in taakomschrijvingen en procedures.

Tevredenheid met de functie hangt samen met (arbeids)voltoening en (interne) motivatie, en heeft daarmee een positieve invloed op het moreel. Ervaren steun vanuit het thuisfront kan ook positief bijdragen aan het

moreel van een individu. Steun vanuit het thuisfront moet worden gezien als een vorm van *social support*. Wanneer het sociale netwerk van de militair achter de uitzending staat en het contact zo veel mogelijk in stand gehouden wordt, kunnen ‘belangrijke anderen’ van de militair door hun sociale steun bescherming bieden tegen stress, overbelasting en ziekte.

Ook blijkt dat de steun die militairen bij mogelijke problemen verwachten te krijgen, een positieve bijdrage levert aan de prestaties en inzetbaarheid. Daarnaast is de verwachting dat de militair positiever aankijkt tegen de missie en het eigen presteren indien het thuisfront achter hem staat.

De eenheid

Ook het cluster ‘eenheid’ bevat vier hulpbronnen: ‘identificatie met de eenheid’, ‘groepsbinding’, ‘onderling respect’ en ‘vertrouwen in collega’s’. Identificatie met de eenheid leidt tot groepscohesie en heeft zo een krachtige invloed op het moreel. Onderzoek heeft aangetoond dat identificatie met de groep een zeer positieve invloed heeft op de samenwerking en het eerder genoemde extra role behavior bevordert.

FOTO AVDD, R. FRIGGE

Identificatie met de eenheid leidt tot groepscohesie en bevordert het moreel

Groepscohesie betreft de aantrekkelijkheid van de groep voor de leden en de motivatie van de leden om deel uit te blijven maken van de groep. Bij groepscohesie is er een verhoogd gevoel van eenheid (het wij-gevoel) dat vervolgens het welbevinden van de individuele militair bevordert. Onderling respect is de mate waarin een individu zich geaccepteerd en gewaardeerd voelt door de groep. Gevoelens van acceptatie en respect door groepsleden hebben een positieve invloed op het zelfbeeld van een individu en dit bevordert de verbondenheid met de groep. Dit leidt vervolgens tot verschillende vormen van inzet ten bate van de groep. Op deze wijze dragen gevoelens van acceptatie en respect bij aan het moreel van het individu en de groep.

Vertrouwen in collega's is essentieel voor de effectiviteit van groepen en in het bijzonder voor groepen waarbij de missie vereist dat informatie wordt gedeeld, waar behulpzaamheid noodzakelijk is en waarbij men gedurende langere tijd en in moeilijke omstandigheden in teams moet werken. In de militaire context draagt effectieve samenwerking bij aan de overlevingskansen van de individuele militair.

Leiderschap

In het cluster 'leiderschap' komt het functioneren van leidinggevers op de diverse niveaus aan bod. De balans tussen taakgericht en mensgericht leidinggeven staat daarbij centraal. Vertrouwen in de professionele capaciteiten van de leidinggevende en diens betrouwbaarheid als informatiebron hebben een positieve invloed op het moreel.

Met professioneel, taakgericht optreden laat de leider zien dat hij competent is. Dit wekt respect op en draagt bij aan het vertrouwen van de ondergeschikten dat de leider hen zal beschermen en dat op deze wijze de overlevingskansen wordt vergroot in gevechtssituaties. De leidinggevende is voor de groep ook een belangrijke informatiebron. De ondergeschikte heeft zelf nooit een volledig overzicht van de situatie. Omdat onzekerheid demoraliseert is het van belang dat een ondergeschikte kan vertrouwen op de leider als informatiebron.

Informele gedragingen van leiders, zoals zorg, aandacht en waardering, dragen positief bij aan het vertrouwen en beïnvloeden op deze wijze het moreel. Informele gedragingen zijn ook belangrijk bij het onderhouden of werken aan militaire cohesie in de groep.

'Er komen ook momenten dat je je niet lekker voelt als een club vertrekt voor een meerdaagse patrouille en je een collega aankijkt, waarbij je constateert dat je nog nooit interesse in hem of haar hebt getoond. Probeer daarom elkaar als mens te kennen voordat je hier heen gaat.'

Organisatie

Het laatste cluster, 'organisatie', bevat zeven hulpbronnen: 'vertrouwen in wapens en materieel', 'operationele ondersteuning', 'leefomstandigheden', 'communicatiemogelijkheden met het thuisfront', 'bekendheid met de opdracht en het terrein', 'ervaren steun vanuit de organisatie' en 'ondersteuning van de doelstellingen van de krijgsmacht'.

Vertrouwen in de wapens en het materieel dat noodzakelijk is om de taken uit te kunnen voeren draagt bij aan het zelfvertrouwen en welbevinden van de militair, en verhoogt daarvoor het moreel. Voor een hoog moreel is het tevens belangrijk dat militairen vertrouwen hebben in logistieke en gevechtsondersteuning. Zo zullen militairen meer bereid zijn zich aan gevaar bloot te stellen wanneer ze overtuigd zijn van een effectieve geneeskundige verzorging. Verder is het niet zozeer het absolute niveau van de kwaliteit van de leefomstandigheden dat het moreel verhoogt, maar de ervaren kwaliteit van de leefomstandigheden ten opzichte van militairen in de omgeving of ten opzichte van wat ze vooraf verwacht hadden.

Goede communicatiemogelijkheden met het thuisfront dragen positief bij aan het moreel, omdat isolatie van de militair van het thuisfront zo wordt voorkómen. Deze isolatie kan leiden tot gevoelens van machteloosheid en frustratie, die op hun beurt het moreel negatief kunnen beïnvloeden.

Bekendheid met de opdracht en het terrein reduceert de onzekerheid, verhoogt het zelfvertrouwen en draagt daardoor bij aan een hoger moreel. Een hoog moreel vereist dat militairen weten wat het doel is van de opdracht, wat de specifieke rol is van de individuele militair en dat er aanleiding is om de opdracht met (zelf)vertrouwen tegemoet te zien.

Informatie over het gebied waarin wordt opgetreden is ook belangrijk omdat militaire missies dikwijls plaatsvinden in gebieden die geografisch ver af liggen van de plaats van herkomst van de militairen. Militairen die al gescheiden zijn van hun thuisfront, ervaren sterke gevoelens van afzondering door de onbekendheid met het gebied waar zij gestationeerd zijn. Meer bekendheid met het uitzendgebied kan deze gevoelens van afzondering verminderen en daardoor positief bijdragen aan het moreel.

Als werknemers zich gesteund voelen door de organisatie zal er sprake zijn van een psychologische druk om zich in te zetten voor de organisatie. Ervaren steun door de organisatie draagt ook bij aan het vertrouwen in de organisatie. Vertrouwen in de organisatie bevordert de betrokkenheid, de prestaties en extra role behavior.

Betrokkenheid met de doelen van de organisatie heeft eveneens een positieve invloed op het moreel, omdat de doelen zin geven aan het handelen van de militair.

Hulpbron of stressor?

Bij de behandeling van de stressoren en hulpbronnen is nog een kanttekening te plaatsen over de indeling van de aspecten die het moreel beïnvloeden in twee categorieën. Veel aspecten die als hulpbron zijn beschreven kunnen immers ook als bron van stress werken. Een voorbeeld ter verduidelijking is 'communicatie met het thuisfront'. Goede communicatiemogelijkheden met het thuisfront zijn een hulpbron; het ontbreken ervan kan echter bijdragen aan een gevoel van isolatie.

Dit geldt echter niet voor alle aspecten. Het criterium voor de indeling in twee categorieën

INDIVIDU EN TAAK

- vertrouwen in eigen kunnen
- individuele betrokkenheid
- tevredenheid met de functie
- steun vanuit het thuisfront

EENHEID

- identificatie met de eenheid
- groepsbinding
- onderling respect
- vertrouwen in collega's

LEIDERSCHAP

- vertrouwen in leidinggevenden op meerdere niveaus en functiegebieden

ORGANISATIE

- vertrouwen in wapens en materieel
- operationele ondersteuning
- leefomstandigheden
- communicatiemogelijkheden met het thuisfront
- bekendheid opdracht en terrein
- ervaren steun van de organisatie
- ondersteuning van de doelstellingen van de krijgsmacht

Figuur 2 – Clusters en schalen van de hulpbronnen zoals gemeten door de Nederlandse moreelvragenlijst

is dat stressoren meer buiten de invloedssfeer van de commandant liggen en hulpbronnen vooral binnen de invloedssfeer. Hierdoor zijn de processen in het model zodanig te duiden dat commandanten zo goed mogelijk van advies kunnen worden voorzien door realistische en effectieve interventies te ontwikkelen.

Indicatoren van moreel

Moreel als psychologische eigenschap kan niet direct uit gedragingen worden afgeleid. 'Enthousiasme' en 'volharding' als indicatoren van moreel, kunnen echter wel gemeten worden. Enthousiasme heeft betrekking op een

FOTO AVDD R. FRIGGE

Uruzgan, 2007. Goede communicatiemogelijkheden met het thuisfront dragen positief bij aan het moreel

sterke betrokkenheid; het werk wordt als nuttig en zinvol ervaren, is inspirerend en uitdagend, en roept gevoelens van trots en enthousiasme op. Volharding wordt gekenmerkt door het beschikken over veel energie en (geestelijke) veerkracht, zich sterk en fit voelen, niet snel vermoeid raken, en doorgaan en doorzetten als het tegenzit.

Het is verder wenselijk om een laag moreel van militairen direct te meten, in plaats van dit af te leiden van een lage score op de positief geformuleerde indicatoren 'enthousiasme' en 'volharding'. Dit is belangrijk omdat militairen in het hedendaagse militaire optreden in toenemende mate geconfronteerd worden met relatief veel werkstressoren. Daarbij wordt een groot beroep gedaan op hun incasseringsvermogen. De scores op de indicatoren van een laag moreel fungeren daarbij als signaal om commandanten te wijzen op de aanwezigheid van een hoge (psychologische) belasting en de gevolgen daarvan voor het personeel. Bij voortdurende van de belasting kan (op termijn) het moreel en dus de inzetbaarheid worden aangetast.

Onderzoek heeft aangetoond dat cynisme en (emotionele) uitputting het tegenovergestelde zijn van respectievelijk enthousiasme en volharding. Uitputting en cynisme zijn daarmee dan ook indicatoren voor een laag moreel. Uit-

putting is het resultaat van langdurige blootstelling aan stressoren in de werkomgeving, waardoor mensen chronisch vermoeid raken. Uitputting meet extreme psychische vermoeidheid en heeft betrekking op het gevoel helemaal 'op' of 'leeg' te zijn. Cynisme heeft betrekking op een afstandelijke houding die men in de loop van de tijd heeft ontwikkeld ten opzichte van het werk dat men verricht.

In 2007 is deze directe meting van moreel (enthousiasme, volharding, cynisme en uitputting) onderzocht bij 404 militairen van een gemechaniseerd infanteriebataljon in het opwerktraject voor de uitzending en 626 militairen van verschillende typen eenheden die operationeel waren ingezet in Afghanistan in het kader van ISAF. In dit onderzoek is aangetoond dat de vier genoemde indicatoren samen een valide en betrouwbare weergave zijn van het moreel van eenheden.

De werking van het model

De werking van het model lichten we hierna toe met behulp van de beschrijving van drie onderliggende processen.

I Te veel stressoren zonder voldoende hulpbronnen leidt tot een laag moreel

Een voortdurende blootstelling aan stressoren kan leiden tot overbelasting en op de lange termijn tot chronische vermoeidheid of uitputting. Een hoog niveau van stressoren tijdens uitzendingen leidt doorgaans tot een lagere psychologische en fysieke gezondheid. Het niet aanwezig zijn van voldoende hulpbronnen staat het behalen van doelen in de weg. Dit resulteert in falen en frustratie en, op de langere termijn, tot een afstandelijke en cynische houding ten opzichte van het werk.

Wanneer er tegelijkertijd veel stressoren en weinig hulpbronnen beschikbaar zijn, kan er sprake zijn van een laag moreel. Een laag moreel leidt tot (gevechts)stress en mindere prestaties. Dit leidt vervolgens tot een verdere aantasting van het (al lage) moreel. Een indicatie hiervan is dat militairen van de verliezende partij vaker angststoornissen vertonen, wat een negatief effect heeft op het moreel.

Een laag moreel van individuele militairen kan ook worden overgedragen op collega's via een proces van 'emotionele besmetting'. Daarnaast kan een laag moreel van individuele militairen ook op indirecte wijze het moreel van collega's negatief beïnvloeden. Door het niet optimaal functioneren van deze individuele militairen neemt het aantal stressoren toe omdat de werkdruk in het team toeneemt. Dit beïnvloedt vervolgens het moreel negatief.

Vooraf binnen de krijgsmacht speelt een dergelijke indirecte beïnvloeding een grote rol, aangezien men veel in teamverband werkt en men vaak ook zeer afhankelijk van het team is. Binnen (militaire) teams is sprake van een zogeheten functionele interdependentie. De rollen van de teamleden grijpen in elkaar en hierdoor zal het werk van het ene teamlid het werk of de producten van andere teamleden beïnvloeden.

II Hulpbronnen kunnen bijdragen aan een hoog moreel

Een positieve waardering van aanwezige hulpbronnen leidt tot minder cynisme en meer enthousiasme. Dit leidt vervolgens tot een hoog moreel. Onderzoek bevestigt de directe samenhang tussen hulpbronnen en moreel. Een hoog moreel leidt vervolgens tot een hoge gevechtvaardigheid en gevechtswaardigheid en betere prestaties.

Deze positieve uitkomsten leiden op hun beurt weer tot een hoger moreel. Een voorbeeld is de rol van toenemend zelfvertrouwen en hierdoor een verbeterde weerstand tegen angststoornissen bij de winnende partij en het positieve effect van dit proces op moreel. Het is aannemelijk dat een hoog moreel (volharding en enthousiasme) van individuele militairen ook kan worden overgedragen op collega's. Deze militairen kunnen op deze wijze fungeren als voorbeeld, waarbij volharding en enthousiasme worden overgenomen via 'emotionele besmetting'.

III Wederzijdse beïnvloeding van stressoren en hulpbronnen

Verschillende hulpbronnen kunnen de ongewenste invloed van stressoren op het moreel

opvangen. Stressoren kunnen de gewenste invloed van de hulpbronnen op moreel ondermijnen.

Deze wederzijdse invloed van vooral de hulpbronnen op de relatie tussen werkstressoren en moreel is belangrijk. Commandanten zijn immers niet altijd in staat om de directe (negatieve) invloed van stressoren te verminderen. Via de inzet van hulpbronnen kan de negatieve invloed van stressoren op moreel worden gereduceerd of teniet gedaan. Voldoende sociale steun zal bijvoorbeeld de negatieve invloed van ongunstige werksituaties op het functioneren van de militair verminderen. Voldoende sociale steun zorgt daarmee voor een grotere stress-tolerantie.

Diverse onderzoeken van het Walter Reed Army Institute of Research (WRAIR) tonen aan dat verschillende hulpbronnen een effect hebben op de relatie tussen OPTEMPO stressors (*the rate of military actions or missions*) en *military readiness* (*the state of being prepared mentally, physically and spiritually for some experience or action*). Moreel maakt deel uit van *military readiness*.

Het onderzoek van het WRAIR toonde aan dat cohesie, betekenisvol werk, informatiestromen, voorspelbaarheid, ondersteuning door de organisatie, leiderschap, voldoende slaap en fysieke ontspanningsmogelijkheden een dempende werking hebben op de relatie tussen OPTEMPO stressors en *military readiness*.

Moreelmeting in de praktijk

Elk moreelonderzoek begint met een gesprek van onderzoekers van GW met de commandant van de eenheid. In het gesprek wordt de moreelvragenlijst 'op maat' ontwikkeld voor de eenheid. Dat wil zeggen: afhankelijk van de samenstelling van de eenheid, haar werkzaamheden, de omstandigheden, et cetera.

De samenstelling is belangrijk omdat de commandanten zo kunnen bepalen welke ondercommandanten met hun subeenheden herken-

baar moeten zijn in de rapporten. Dit gesprek is ook nodig omdat het inzicht kan verschaffen over onverwachte, eenheidspecifieke stressoren én hulpbronnen.

De commandanten van eenheden krijgen de vragenlijsten, met een werkinstructie van GW, waarna zij zelf de meting(en) organiseren. Dit geldt zowel voor de meting in Nederland, kort voor uitzending, als voor die in het uitzendgebied, halverwege de uitzendperiode of eventueel na de uitzending. Doordat commandanten het onderzoek zelf organiseren, kunnen zij ook direct invloed uitoefenen op het draagvlak voor het onderzoek. Dat dit laatste werkt, wordt duidelijk uit de hoge respons, die gemiddeld genomen zo rond de 90 procent ligt.

Direct na het onderzoek, analyseren onderzoekers van GW de ingevulde vragenlijsten en maken (vertrouwelijke) rapport(en) op. De uitkomsten van het onderzoek kunnen worden vergeleken met een externe referentiegroep (soortgelijke eenheden onder min of meer gelijke omstandigheden) en de subeenheden van de eenheid kunnen onderling worden vergeleken.

De onderzoekers rapporteren de uitkomsten van de moreelmeting(en) schriftelijk en mondeling aan de commandanten van de eenheden. De mondelinge rapportage is noodzakelijk omdat de commandanten meer kennis hebben van de context waarbinnen hun eenheden optreden en omdat zij beschikken over eenheidspecifieke informatie, die de 'cijfers laten leven'. De onderzoekers treden daarbij op als adviseur voor de commandanten.

Adviezen hebben betrekking op noodzakelijk geachte interventies die de commandanten in staat moeten stellen om het moreel van hun eenheden doelgericht te verbeteren. De onderzoekers gaan ten slotte na in hoeverre er behoefte bestaat aan aanvullende ondersteuning door GW of een andere instantie.

Bevindingen

Wat betekent de 'herijking van moreel' nu voor de praktijk? Biedt moreelmeting commandanten de gelegenheid om de voorbereiding

FOTO AUTEUR

Tarin Kowt, Afghanistan. Geanalyseerde vragenlijsten van het moreelonderzoek worden verbrand vanwege de vertrouwelijke aard van de gegevens

op uitzendingen te optimaliseren? En kan moreelmeting tijdens en na uitzendingen als sturingsinstrument voor commandanten fungeren om adequater te reageren op het niveau van het moreel van de eenheid?

Allereerst is het belangrijk om te vermelden dat commandanten aangeven dat de subeenheden die hoog scoren op moreel, ook goed presteren. Dit is een belangrijke bevestiging voor het idee dat moreel als *force multiplier* werkt.

Trends monitoren

Door de directe meting van moreel is het beter mogelijk om de trends te monitoren tussen de meting vóór, tijdens en eventueel na een uitzending. Dit in tegenstelling tot de werkwijze vóór de herijking. Daarbij werd namelijk gewerkt met een indicatie van het moreel die was gebaseerd op de som van de uitkomsten op de gemeten aspecten die worden geacht het moreel te beïnvloeden.

Interventies die zijn geïnitieerd op grond van de directe meting van moreel tijdens het opwerktraject kunnen nu beter op hun waarde worden beoordeeld. Uitgangspunt hierbij is dan dat het enthousiasme en de volharding moeten zijn toegenomen en dat cynisme en uitputting moeten zijn afgenomen.

Het inzicht in de onderliggende processen van het nieuwe theoretische model ondersteunt het ontwikkelen van realistische en effectieve inter-

Opvallend is dat een hoge score op de positieve indicatoren van moreel soms gepaard gaat met een relatief hoge score op de negatieve indicator 'uitputting' (maar niet op cynisme!). Uit gesprekken met commandanten blijkt dat het daarbij subeenheden betreft die enthousiast hun taken uitvoeren en goed presteren. Toch geven deze subeenheden met de indicator 'uitputting' aan dat af en toe 'de batterij leeg is'.

Commandanten krijgen op deze manier (tijdig) informatie die hen er op wijst dat ook bij deze subeenheden oog moet zijn voor de balans tussen inspanning en ontspanning om problemen op termijn te voorkomen.

In het opwerktraject en na de uitzending is de invloed van hogere commandanten belangrijk terwijl tijdens de uitzending juist de lagere niveaus relevant worden in de ogen van de manschappen.

Dit is een bekend fenomeen en is al eerder aangetoond. De verklaring hiervoor is dat manschappen in de periode van voorbereiding op een inzet vooral afhankelijk zijn van hogere commandanten. Tijdens een daadwerkelijke inzet zijn manschappen voor hun welzijn echter vooral afhankelijk van hun directe commandant.

Herkenbaarheid

Vooraf het nadrukkelijk betrekken van commandanten bij het bepalen van de inhoud van de moreelvragenlijst blijkt zijn vruchten af te werpen. Het blijkt dat respondenten hierdoor hun eigen situatie beter herkennen. Dit vergroot de acceptatie en de betrouwbaarheid van de respons. Ook bij de commandanten beïnvloedt het de waardering in positieve zin. En, nog belangrijker, de acceptatie neemt toe van noodzakelijk geachte interventies die geadviseerd worden op basis van de uitkomsten van de moreelmeting.

Wanneer een net in het uitzendgebied gearriveerde eenheid optreedt in onbekend terrein tegen een onbekende tegenstander verhoogt dit de angst en onzekerheid onder de manschappen. Het verkrijgen van *situational awareness* vergt echter tijd. Een effectieve commandant fungeert als hulpbron door op dat moment de manschappen te herinneren aan eerder succesvol optreden tijdens oefeningen of eerdere operationele inzet (vertrouwen op skills en drills).

Een commandant vermoedt tijdens de opwerkperiode dat zijn manschappen zich zorgen maken over de ontwikkelingen in het uitzendgebied, en dat dit het moreel negatief beïnvloedt. Anderzijds wil hij geen onnodige onrust veroorzaken door dit bespreekbaar te maken als het niet noodzakelijk is. Meten = weten.

Er zijn ook aanwijzingen dat de invloed van de verschillende niveaus van leidinggevendend op het moreel afhankelijk is van het meetmoment (vóór of tijdens uitzending).

Verder blijkt dat de modulaire opzet van de vragenlijst voldoet aan de verwachtingen van commandanten. Het uitgangspunt hierbij is dat, in sterkere mate als voorheen, de configuratie van de eenheid, de operationele inzet, de context en het meetmoment de relevantie bepalen van de aspecten die het moreel beïnvloeden.

Conclusie

Na de herijking is de moreelvragenlijst voorzien van een nieuw en stevig theoretisch fundament. Uit de toepassing in de praktijk en uit onderzoek blijkt dat het theoretisch model (met nog zijn beperkingen) voldoet.

GW beschikt inmiddels over een databestand met gegevens van zo'n zesduizend (geanonimiseerde) militairen. Samen met de opgedane ervaringen maakt dat het mogelijk om vervolgonderzoek uit te voeren.

FOTO AVDD, G. VAN ES

Moreel vormt een buffer voor het ontstaan van psychologische klachten na de uitzending

type eenheid en/of situatie de aspecten met de meest voorspellende kracht voor het moreel in de vragenlijst op te nemen.

Speciale aandacht gaat daarbij uit naar de rol van leiderschap. De vraag daarbij is op welke wijze leiderschap van invloed is op de factoren die het moreel beïnvloeden tijdens het opwerktraject, de uitzending en na de uitzending.

Verder kan de informatie over stressoren en de psychologische gezondheid van groepen militairen belangrijk zijn voor iedereen die betrokken is bij de (na)zorg voor uitgezonden militairen. Met vervolgonderzoek kan het effect van stressoren en de bufferende werking van moreel op het naderhand ontstaan van individuele psychosociale klachten duidelijk worden gemaakt. Uitgangspunt hierbij is dat een hoog moreel een buffer kan vormen voor het ontstaan van psychosociale problematiek als gevolg van uitzendingen.

Tot slot

Uit de uitgevoerde moreelmetingen blijkt dat commandanten inderdaad prima in staat zijn 'het moreel hoog te houden'. Verder blijkt dat bij het gros van de (sub)eenheden het moreel goed is en dat mentale veerkracht tijdens de uitzending de norm is. Toch wordt elke (sub)eenheid gekenmerkt door een eigen dynamiek en zijn er aandachtspunten op het terrein van de mentale component.

Commandanten geven aan dat de moreelmetingen als nuttig worden ervaren en ook de praktijkgerichte onderzoeks- en adviesprocedure wordt op prijs gesteld: 'meten = (zeker) weten'. Bovendien sorteren de interventies effect. GW hoopt op deze wijze een bijdrage te leveren aan een omgeving die plezierig werken en goed presteren mogelijk maakt. ■

Vervolgonderzoek

De directe meting van moreel maakt het mogelijk om per type eenheid en/of situatie de voorspellende kracht van de aspecten die het moreel beïnvloeden vast te stellen. Op deze wijze is het mogelijk om in de toekomst per

Kennismanagement tijdens logistiek operationeel optreden in Afghanistan

Tijdens het opwerktraject en bij de inzet van Task Force Uruzgan-1 is het woord 'kennismanagement' niet één keer gevallen. Alles in de logistiek draaide om de begrippen 'eenvoud' en 'communicatie'; de operatie was immers al complex genoeg. Maar bij nader inzien is er wel degelijk aan kennismanagement gedaan. De theorie leverde een zogeheten 'kenniswaardeketen' op. Op welke wijze kreeg deze keten inhoud en betekenis bij deze operatie? Belangrijker nog: wat betekenen de bevindingen en lessen voor de opvolgers in Afghanistan en elders?

Ing. P.J.A. Jooren MBA – luitenant-kolonel van de technische dienst*

Het doel van kennismanagement is: het vermogen om nieuwe kennis te creëren en niet de kennis als zodanig

Vóór en tijdens de inzet in Afghanistan van de Task Force Uruzgan-1 (TFU-1) is het woord kennismanagement niet één keer gevallen. De kernwoorden die door de logistiek werden gebruikt waren: *eenvoud* en *communicatie*. De operatie op zich was al complex genoeg. Desondanks werd er wel degelijk aan kennismanagement gedaan en in dit artikel zal ik hier verder op ingaan. De inzet van de Nederlandse eenheden in Afghanistan kenmerkt zich door professionaliteit, hectiek, flexibiliteit en verandering. Het is een uitdagende missie, die het uiterste vergt van Defensie. Tijdens de deployment-fase en de inzet van de eerste Task Force was er sprake van een verhoogde logistieke inspanning.

Bij de start van het opwerktraject werden de logistieke eenheden gevormd die de Task Force gingen ondersteunen op de locaties Kabul, Kandahar, Tarin Kowt en Deh Rawod.

In een zeer korte periode volgde het logistieke personeel veel specifieke opleidingen voor de uitvoering van hun taken. De sectie G4 TFU was verantwoordelijk voor de aansturing van de logistieke processen in het missiegebied en de communicatie naar Nederland.

In dit artikel beschrijf ik als eerste de wijze waarop de kenniswaardeketen is opgebouwd. Daarna ga ik in op welke manier hier invulling aan is gegeven tijdens het opwerktraject. Vervolgens ga ik in op de RSOM (*Reception Staging and Onward Movement*) waarbij informatie- en kennisoverdracht plaatsvond van de DTF (*Deployment Task Force*) naar de TFU. Aansluitend behandel ik de manier van kennisdelen tijdens de inzet van de TFU en als laatste

* De auteur is werkzaam bij staf CLAS afdeling Matlog. In 2002 is hij afgestudeerd bij de Business School Netherlands bij prof. dr. ir. M.C.D.P. Weggeman op het onderwerp kennismanagement. Tijdens Task Force Uruzgan-1 (juli 2006 – januari 2007) heeft hij de functie vervuld van hoofd sectie G4 TFU-1.

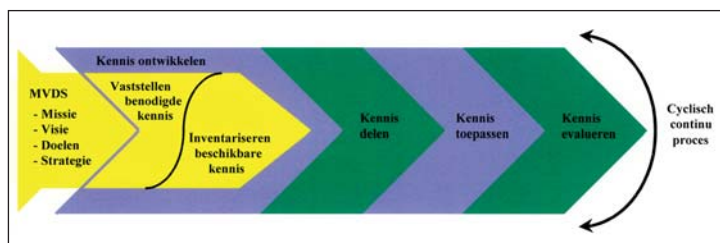
** Dit is een artikel in de reeks Kennismanagement Defensie. Eerdere artikelen zijn verschenen in *Militaire Spectator* 6-2008.

geef ik de ontwikkelingen in Nederland weer. Ik sluit af met een conclusie.

Kenniswaardeketen

Professor M. Weggeman ontwikkelde het model van de kenniswaardeketen (zie figuur), dat een procesbenadering geeft van kennismanagement. De basis voor dit model ligt bij de missie, de doelen en de strategie van de onderneming. Vanuit de missie, doelen en strategie worden de volgende operationele processtappen doorlopen om optimaal rendement op de productiefactor kennis te bewerkstelligen:

- kennis ontwikkelen: (vaststellen van de benodigde kennis; inventariseren van de beschikbare kennis);
- kennis delen;
- kennis toepassen;
- kennis evalueren.

Op zich is dit een simpel proces, met logische stappen. De kunst is om deze stappen te vertalen naar de situatie van de TFU, hiervoor instrumenten te ontwikkelen en er vervolgens uitvoering aan te geven.

Opwerktraject

De staf van de Task Force was in december 2005 voor een groot deel al gevormd. Op basis van verkenningsrapporten, voorgesprekken, inlichtingen en overige informatie werden de eerste contouren ontwikkeld voor de wijze waarop de Task Force zou optreden.

In de eerste week van februari 2006 werd de sectie S4 van de staf gevuld. Binnen enkele dagen waren de vijf functionarissen aanwezig om de logistieke disciplines op stafniveau af te dekken. Na een korte kennismakingsperiode zijn de eerste activiteiten ontplooid om informatie en kennis met elkaar te delen. Elke maand werd er een logistieke ochtend georganiseerd waarbij alle logistieke functionarissen van de TFU en vertegenwoordigers het Commando Landstrijdkrachten (CLAS) en 1^e Logistieke Brigade (1 Logbrig) aanwezig waren.

Tijdens de bijeenkomst werden de belangrijkste mededelingen gedaan en daarna werden vragen gesteld die in een *mindmap*¹ werden weergegeven. Bij de volgende bijeenkomst werd de mindmap weer getoond, met daarbij de antwoorden op de gestelde vragen. Het gebruik van deze techniek bevorderde de visualisatie van problemen en knelpunten, en de getoonde beelden bleven beter en langer hangen bij de deelnemers.

Bij elke bespreking konden er steeds meer en andere logistieke functionarissen worden begroet en hierdoor ontstond er een logistiek netwerk, dat zijn waarde heeft bewezen in het missiegebied. In het opwerktraject zijn enkele instrumenten ontworpen om informatie en kennis met elkaar te delen, die hierna aan de orde komen.

Actiepunten en behoeftestellingen

In het opwerktraject ging de aandacht uit naar de bouw van de Organisatie Tabel Autorisatie Staat (OTAS) en de afspraken voor de verplaatsing. De grootte van de logistieke eenheden, de OT, was een dagelijks actiepunt en de uiteindelijke Autorisatie Staat (AS) heeft de nodige inspanning gekost.

Op basis van wensen en informatie uit het inzetgebied waren er continu kleine, maar ook ingrijpende wijzigingen. In de eerste drie maanden waren er al meer dan 80 operationele behoeftestellingen ingediend bij de staf CLAS. Aangezien al deze behoeften logistieke consequenties hebben, hield de sectie G4 een Excel-bestand bij met daaraan gekoppeld de onderlig-

¹ Een mindmap is een creatieve notatiemethode waarbij het onderwerp centraal staat om vandaaruit een netwerk van sleutelwoorden en symbolen op te bouwen. De structuur lijkt op die van een grote boom en bevat beelden en woorden in kleur. Bij de TFU werd gebruik gemaakt van het programma *mindmanager*, dat de visualisatie van informatie en denkprocessen ondersteunt.

FOTO ANDD, P. VERHEIJ
De kunst is om simpele operationele stappen te vertalen naar de situatie van 'Task Force Uruzgan'

gende mailberichten en documenten. Intern de staf Task Force werd een procedure opgesteld om de operationele behoeftestellingen zorgvuldig te kunnen blijven volgen.

Als voorbeeld werd het toegewezen volgnummer van CLAS van de behoeftestelling opgenomen in het bestand van de Task Force. Hierdoor is een actuele stand van zaken van de behoeftestellingen tussen beide staven mogelijk.

Door het consequent bijhouden van de actiepunten in het bestand, ontstond een chronologisch overzicht van de activiteiten en de afhandeling ervan. Het document was beschikbaar op het netwerk voor de gehele Task Force. Door informatie aan het bestand toe te voegen ontstond een belangrijk kennisdocument.

Communicatiemodel

Tijdens de tweede logistieke bijeenkomst presenteerde de sectie G4 een communicatiemodel. Dit model is ontwikkeld om zichtbaar te maken wie nu met wie communiceert in het missiegebied, de niveaus van communicatie en de vormen van overleg. Het model is simpel qua opzet, past op een A4-tje en is op dit moment nog steeds in gebruik in het missiegebied.

Tijdens het opwerktraject zijn de logistieke spelers getraind met dit model. In de praktijk betekent dit dat een ieder zich moet houden aan de communicatieafspraken.

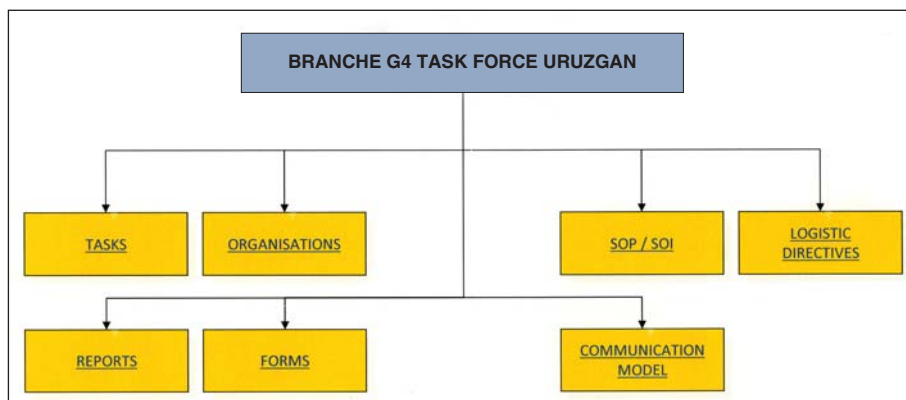
Intranetsite

Er is een intranetsite ontwikkeld. Door middel van hyperlinks tussen de dia's onderling en met Excel- en Word-documenten is een simpele maar zeer effectieve site ontwikkeld. Op de site is informatie beschikbaar over de logistieke organisatie, taken, *Standard Operating Procedures* (SOP) en *Standard*

Operation Instructions (SOI), aanwijzingen, formulieren, rapportages en het communicatiemodel.

De site werd geplaatst op het gezamenlijke deel van de centrale server, die benaderbaar was voor alle eenheden op alle locaties in het missiegebied. De verantwoordelijkheid voor de inhoud lag bij diverse logistieke functionarissen en de verantwoordelijkheid voor het plaatsen van documenten en het bijhouden van de site lag bij de sectie G4.

De site is zeer flexibel, kan gemakkelijk worden uitgebreid en biedt voor al het personeel betrouwbare en actuele informatie. Tijdens het opwerktraject is hiermee geëxperimenteerd en in het uitzendgebied was de site een groot succes.

Rapportages

Net voor de FTX-oefening (*Field Training Exercise*) in het opwerktraject bracht de J4 RC-S (*Regional Command-South*) een tussentijds bezoek aan Nederland en verzorgde een presentatie voor de TFU.

Tijdens het bezoek werden gegevens uitgewisseld, waaronder een voorbeeld van logistieke rapportages (materieel, voorraden en verbruik van specifieke munitiesoorten) die de TFU-eenheden in de diverse provincies wekelijks moesten indienen bij de staf RC-S.

Tijdens de oefening werden de rapportages aangepast aan de specifieke wensen van de TFU, sectie G4 CLAS, DDOPS en de staf RC-S. Deze rapportages zijn een belangrijk communicatiemiddel in het gebied. Zeker als alle partijen daar hun informatie uit kunnen halen.

Ervaringen

Tijdens het opwerktraject zijn effectieve en efficiënte kennisproducten ontwikkeld die nog steeds hun waarde bewijzen in Afghanistan. Een aantal factoren voor dit succes is hierbij van belang. De kennisproducten zijn op maat gemaakt, samen met de mensen die ermee moeten werken. Zij hebben ermee kunnen oefenen en gebruikten ze daadwerkelijk in het missiegebied.

In de beginfase was er nog sprake van gegevensverzameling. Logistieke functionarissen deelden hun ervaringen door regelmatig bij elkaar te komen. Vervolgens ontstonden er kennisproducten door aan deze verzameling van gegevens de opgedane ervaringen toe te voegen. De eigenaren van de kennisproducten konden die ervaringen weer opnemen in documenten. Op deze manier werd impliciete kennis ge-operationaliseerd, vastgelegd en toegankelijk gemaakt voor alle gebruikers.

Deze kenniswaardeketen motiveerde logistieke medewerkers om informatie, ervaringen en kennis te delen. Verder zijn de kennisproducten tot stand gekomen met bestaande softwareproducten, die op elke defensiecomputer beschikbaar zijn. Hierdoor zijn de producten gemakkelijk overdraagbaar.

Wie kent wie?

Voordat de TFU zou gaan verplaatsen naar Afghanistan is alle beschikbare opgebouwde logistieke kennis overgedragen aan 13 Mechbrig. De belangrijkste logistieke functionarissen van de tweede rotatie waren bijeengekomen voor een voorlichtingsmiddag.

Tijdens de bijeenkomst is uitleg gegeven over de beschreven kennisdocumenten en andere procedures die tijdens het opwerktraject zijn ontworpen en opgesteld door TFU-1. De overdracht van kennis aan nieuwe rotaties vindt op deze wijze plaats. Hiervoor bestaan geen procedures en werkwijzen. Overdracht van deze kennis is vaak gebaseerd op kennissen (wie kent wie).

Kennisoverdracht aan TFU

Na de politieke besluitvorming in februari 2006 kon Defensie de planning voor de missie Afghanistan afsluiten en overgaan tot uitvoering. De *Deployment Task Force* (DTF) had onder meer als taak de *Reception Staging and Onward Movement* (RSOM) voor de TFU voor te bereiden en de bases in de provincie Uruzgan op te bouwen. In een zeer korte tijd werd de staf DTF gevormd waar, na een korte oefening van twee weken, de eerste eenheden vertrokken.

Tijdens de stafoefening is er één dag de mogelijkheid geweest om opgedane kennis over te dragen aan de TFU. In de periode van mei tot en met juni kwam de communicatie vanuit het inzetgebied naar de TFU moeizaam op gang. Op voorhand was ingeschat dat er behoorlijk wat tijd nodig was om de overdracht van de logistieke werkzaamheden goed te laten verlopen en daarom was er besloten drie weken eerder dan de eenheden van de TFU het gebied in te gaan. Vooral omdat per 1 augustus de TFU haar werkzaamheden ging uitvoeren in de provincie Uruzgan.

De specifieke kennis die nodig was om de werkzaamheden op Kandahar uit te voeren werd overgedragen aan het personeel van het *Joint Support Detachment* (JSD). Deze logistieke eenheid, die op dat moment deel uit maakte van

FOTO AVDD, R. FRIGGE

Het 'Joint Support Detachment' verzorgt de bevoorrading van de Nederlandse kampen in Uruzgan

het Logistic Support Detachment (LSD), was verantwoordelijk voor de grondlogistiek voor de KL- en KLu-eenheden op Kandahar.

Informatie, procedures, ervaringen en kennis werden in een korte tijd overgenomen door nieuwe logistieke elementen van de TFU. Het was duidelijk dat ook op logistiek gebied de TFU anders was georganiseerd dan de DTF, met een totaal andere taak. Veel documenten moesten daarom worden veranderd en veel ervaringen en kennis hadden maar een korte bruikbaarheidswaarde.

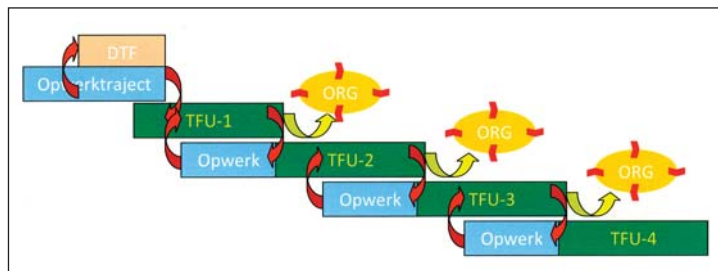
Tijdens de *Hand Over Take Over* (HOTO) van de DTF naar de TFU werd de meeste informatie verkregen door simpelweg een kopie te maken van alle logistieke DTF-bestanden op een cd-rom.

Inzet van TFU

Door de snelle veranderingen in het missiegebied is er ook snel nieuwe kennis en ervaring nodig. De TFU moet het vermogen bezitten om continu verbeteringen en vernieuwingen aan te brengen in *skills* en *drills*, en deze over te dragen aan de volgende rotaties.

Deze kennisdynamiek vindt plaats op diverse momenten en kent haar eigen ritme.

Daarbij is het van belang om een mechanisme te ontwikkelen waarmee individuele kennis kan worden omgezet in organisatiekennis.

Nieuwe rotatie

Een andere vorm van kennisdynamiek vindt plaats tussen de eenheden in het missiegebied met de eenheden van de nieuwe rotatie tijdens hun opwerktraject in Nederland. De veranderingen in het missiegebied gaan zo snel dat het van belang is dat eenheden in Nederland deze veranderingen meteen oppakken.

Diverse vormen van continue *debriefing* en terugkoppeling in het missiegebied zorgen voor de uitwisseling van ervaringen die zijn opgedaan. Zij worden geëxpliciteerd in verslagen, overzichten, nieuwe trainingen en oefeningen in het missiegebied. Vervolgens zullen deze veranderingen in Nederland opgepakt moeten

worden door eenheden die verantwoordelijk zijn voor het opwerktraject, zodat ook hier een actueel beeld ontstaat.

‘Lessons learned’

Een soortgelijk kennisproces vindt plaats als de TFU gaat uitroteren. De sectie 3 van de TFU stelt alle verzamelde *lessons learned* van de eenheid voor het uitroteren beschikbaar aan bureau *Lessons Learned* van het CLAS.

De externalisatie gebeurt hoofdzakelijk in woorden, zonder gebruik te maken van metaforen, analogieën of modellen, waardoor een beperkt beeld ontstaat. De doorlooptijd van dit proces is enkele maanden. Daardoor is de toegevoegde waarde van de vastgelegde kennis afgenomen en gedateerd.

rondleidingen, verkenningen in het gebied, introductie bij internationale partners, et cetera. Een bonte combinatie van impliciete en expliciete kennis in alle mogelijke varianten.

De snelheid van de overdracht is afhankelijk van de reeds opgebouwde kennis en beelden van de nieuwkomer. Als er vooraf met de juiste kennis in het opwerktraject is geoefend, zal de overdracht uiteraard effectiever en efficiënter zijn.

Gezamenlijke N-schijf

Een goede inrichting van de informatievoorzieningssystemen bevordert kennisuitwisseling. Kennisdeling vindt plaats door een deel van de gezamenlijke N-schijf in het missiegebied in Nederland bij het Situatiecentrum open te stellen voor een beperkt publiek. Hierdoor kan de staf CLAS in Apeldoorn direct meelesen met gepubliceerde documenten in het missiegebied.

De waarde van deze informatie neemt toe door daarnaast andere beschikbare instrumenten te gebruiken, zoals telefoon, *Video Tele Conferencing* (VTC) en webcam. Hierdoor is directe en echte interactie mogelijk.

Logistieke functionarissen

In het communicatiemodel is een overleg zichtbaar op de basis Tarin Kowt. Dit is een wekelijks logistiek overleg met alle logistieke aanspreekpunten. Naast de uitwisseling van informatie was dit de gelegenheid bij uitstek om elkaar te ontmoeten en details door te spreken. Een soortgelijk overleg vindt ook plaats op Deh Rawod.

Logistieke database

De staf CLAS vervult voor de missie ISAF-III de rol van organiserend krijgsmachtdeel, waardoor de sectie 4 CLAS fungeert als aanspreekpunt voor de logistieke eenheden in het missiegebied en specifiek voor de G4 TFU. Op logistiek gebied werden er wekelijks vele vragen uitgezet in Nederland. Het is daarbij van belang om het proces van afhandeling te volgen, de wijze waarop het probleem is opgelost en of we daar iets van kunnen leren.

Task Force Uruzgan II, oefening van de Logistieke Brigade

HOTO

Een andere korte en krachtige kennis-loop vindt plaats tijdens de Hand Over Take Over, die kan variëren van enkele uren tot meerdere dagen. De overnametijd is afhankelijk van de beschikbaarheid van het personeel van de komende en gaande eenheid, de veiligheid in het gebied rond de bases, de beschikbaarheid van de (schaarse) luchtvervoerscapaciteit en de weersomstandigheden.

Direct na aankomst verzorgt de staf Task Force een standaard veiligheidsbriefing. Daarna start de overname van documenten, rapportages,

Voor de afhandeling van dit proces is een simpel Excel-spreadsheet ontworpen met daarin aangegeven de status van het probleem. Bij elke nieuwe aanvraag werd het spreadsheet meegestuurd naar Nederland zodat de sectie 4 CLAS met een vrij eenvoudige selectie kon zien welke acties er nog openstonden. Hierdoor ontstond er een gezamenlijk beeld, dat op het einde van de missie zal resulteren in een uitgebreid gedocumenteerd archief over zeer uiteenlopende logistieke aangelegenheden.

Ontwikkelingen in Nederland

In Nederland konden activiteiten om op logistiek gebied kennis te delen niet uitblijven. De staf CLAS organiseert voor alle krijgsmachtleden en staven elk half jaar een uitgebreide informatiedag waarbij logistieke collega's uit het inzetgebied een onderwerp kunnen toelichten. Men begon hiermee begin 2007. Tijdens de dag is er voldoende tijd voor vragen. De resultaten van deze dagen zijn beschikbaar op intranet.

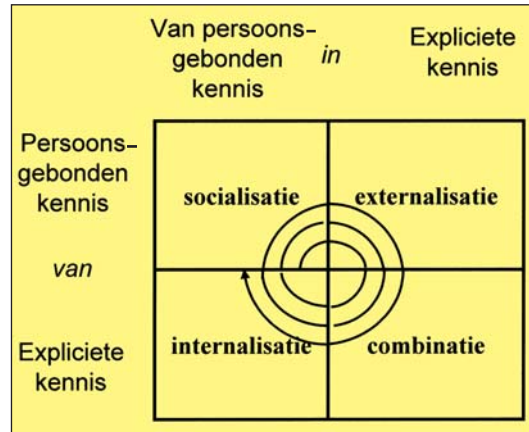
Kennisconversie

Wordt operationele kennis omgezet in organisatiekennis? Voordat ik deze belangrijke vraag beantwoord, maak ik wederom een korte stap naar de theorie. Voor Defensie is het belangrijk dat ze een vermogen ontwikkelt om continu verbeteringen en vernieuwingen aan te brengen in haar producten, diensten en bedrijfsprocessen om met succes te opereren in een zeer turbulente wereld.

Het feit dat sommige ondernemingen erin slaan een dergelijke innovatie op continu-basis te realiseren, wordt toegeschreven aan hun vermogen om als organisatie nieuwe kennis te ontwikkelen, deze te verspreiden door de gehele organisatie en vast te leggen in producten, diensten en systemen. Voortdurende innovatie leidt op haar beurt weer tot concurrentievoordeel (voor Defensie te vertalen in het behoud van het momentum).

Kennisconversie kan op vier manieren plaatsvinden. Deze zijn niet alleen onontbeerlijk om nieuwe kennis te ontwikkelen, maar zijn tevens de mechanismen waarmee een kennis-

creërende onderneming individuele kennis omzet in organisatiekennis.

1. Socialisatie vindt plaats door ervaringen te delen en daarbij persoonsgebonden kennis, zoals *know-how*, over te dragen en/of verder te ontwikkelen. Een klassiek voorbeeld van kenniscreatie door socialisatie is de meester-gezelrelatie.
2. Bij externalisatie wordt persoonsgebonden kennis wel geëxpliciteerd. Omdat deze kennis nauwelijks in woorden alleen is uit te drukken, gebeurt dit veelal in metaforen, analogieën of modellen. Het is ondoenlijk om persoonsgebonden kennis alleen via socialisatie met anderen te delen. Externalisatie is daarom één van de meest cruciale vormen van kennisconversie.
3. Internalisatie vindt plaats wanneer iemand zich expliciete kennis eigen maakt, zodat dit onderdeel gaat uitmaken van de eigen onuitgesproken mentale modellen of *know-how*. Dit gebeurt vaak door *learning by doing*.
4. Door expliciete kennis van verschillende bronnen samen te voegen of opnieuw te ordenen vindt ten slotte een nieuwe combinatie plaats.

Door deze cyclus een aantal keren te doorlopen ontstaat een 'kennispiraal'. Deze kennispiraal is het mechanisme waarlangs de onderneming

individuele kennis uiteindelijk omzet in organisatiekennis.

Implementatie van kennis

Hoe komt dit proces tot uiting in de TFU en in het logistieke proces als geheel? Binnen de TFU zijn de resultaten van de kennisconversie direct zichtbaar. Alle medewerkers zien het belang in van kennisdelen om het doel van de missie te behalen. Het aanwezige gemeenschapsgevoel geeft de verplichting om ideeën, ervaringen en reeds aanwezige kennis met elkaar te delen. Het is nu van belang om die opgebouwde operationele kennis door te geven aan een hoger niveau en om te zetten in strategische kennis.

In de praktijk is dat niet een ver-van-mijn-bed show. De wijze van optreden van logistiek personeel in konvooien zal nu al deel moeten uitmaken van de initiële opleiding op de KMS en de KMA. De geleerde lessen op bevoorradingsgebied moeten gespiegeld zijn aan het huidige Fysieke Distributie (FD)-concept om te bezien of er verbeteringen mogelijk zijn. Binnen de materieeldienst zal het pelotonsoptreden steeds

minder vaak voorkomen, waardoor de prioriteit komt te liggen op de zogeheten niveau I en II opleidingen.

De uitdagingen in de geneeskundige installaties vergen een verbetering van de bestaande procedures en concepten. Ook de krijgsmachtdelen, de DMO en het CDC zijn gretig op zoek naar specifieke informatie om hun processen te verbeteren. Op dit moment is onduidelijk wie al die kennis verzamelt, wie die kennis analyseert en wat de doorlooptijd is van dit proces.

Voor de missie naar Afghanistan is vooraf niet vastgelegd en vastgesteld op welke wijze de organisatie gaat leren van de opgedane ervaringen en kennis. Binnen de organisatie bestaat een bureau Lessons Learned dat verantwoordelijk is voor dit proces. Het is ondoenlijk om iedere uitgezonden militair te debriefen op zijn of haar specifieke vakgebied. Op beperkte schaal vinden centrale debriefingsgesprekken plaats. De uitkomst van deze sessies zijn bekend bij bureau Lessons Learned.

Daarnaast verzamelt de staf TFU op het einde van de rotatie de lessons learned en stelt deze bekend aan de staf CLAS. Deze activiteiten maken deel uit van de *lessons identified* die nog omgezet moeten worden in *lessons learned* en vervolgens moeten leiden tot *lessons implemented*. De vraag is of deze doorlooptijd tegemoet komt aan de snelle veranderingen in het missiegebied.

Op dit moment besteedt OTCO veel aandacht aan (de implementatie van) kennismanagement. Dit organisatiedeel is er het meest bij gebaat om de doorlooptijd van opgedane kennis zo kort mogelijk te houden, waarbij een gedegen analyse van die kennis noodzakelijk is. Er is onvoldoende capaciteit beschikbaar om *alle* geleerde lessen in te brengen in opleidingen en trainingen.

Hierbij is het overigens de vraag of dat noodzakelijk is; de missie in Afghanistan wijkt op veel gebieden af van ons optreden zoals aangegeven in het ambitieniveau van de krijgsmacht. Misschien is het niet verkeerd om het kennis-

Sterilisatietoestellen voor medische instrumenten ten behoeve van het Tarin Kowt Hospital. Tevens zijn enkele balen met zesduizend muskietennetten aan het ziekenhuis verstrekt. De netten zijn hard nodig, nu het malariaseizoen in Uruzgan weer voor de deur staat

waardeketenproces voor een groot deel op operationeel niveau voor de missie in Afghanistan in te richten.

Een goede HOTO, vastleggen van procedures in SOPs en SOIs en teruggekeerde militairen een rol laten vervullen in het opwerktraject van nieuwe rotaties is misschien al meer dan voldoende. Als dat zo is, dan zal er wel een centrale regisseur moeten zijn die het verspreiden van deze kennis borgt. En daarnaast is er een filter nodig om de strategische kennis uit dit proces te onttrekken en die vast te leggen voor de toekomst.

Conclusie

Tijdens het opwerktraject is het onderwerp kennismanagement niet aan bod geweest. De gespreksonderwerpen waren vooral gericht op informatie uit het missiegebied, het personeelsplafond tot op de enkele VTE, het organiseren van het juiste materieel en het vaststellen van het initiële *concept of operations*.

De sectie G4 heeft er bewust voor gekozen om kennismanagement toch een vorm te geven die past bij de karakteristieken van de TFU. Deze vorm was voornamelijk gericht op kennis verzamelen, delen en op operationeel niveau toepassen en evalueren. De ontworpen instrumenten waren gebaseerd op de twee uitgangspunten van de logistiek, namelijk: eenvoud en communicatie. Het devies was: zorg dat ze simpel van aard zijn, zorg dat iedereen begrijpt waar het om gaat, zorg dat het ergens over gaat, en zorg dat er een kennisstroom op gang komt. Voor andere missies zullen weer andere instrumenten moeten worden ontwikkeld.

De huidige producten hebben voor meerdere doelgroepen een belangrijke waarde:

- de nieuw uit te zenden TFU-staf en -eenheden kunnen de opgebouwde logistieke kennis gebruiken in het opwerktraject om eenheden en procedures te beoefenen en te verbeteren;
- alle toekomstige secties G4 TFU moeten weten dat deze producten bestaan. Het hoofd

van deze sectie is verantwoordelijk voor de overdracht van de logistieke kennis;

- de instrumenten die voor de duur van de missie zijn ontworpen, zullen een connectie moeten hebben met bestaande kennisinfrastructuur en -processen in Nederland. Hier is een belangrijke rol weggelegd voor het OTCO.

De TFU heeft geen strategisch kennismanagement toegepast voor de missie in Afghanistan. In het opwerktraject is samen met de logistieke functionarissen een aantal instrumenten ontworpen. Hierdoor ontstond er veel draagvlak om ze ook te gebruiken. Dat is een voorwaarde om op een proactieve manier kennis en ervaring met elkaar te delen zonder dat af te dwingen. De aard en complexiteit van de missie dwong ook tot een vorm van samenwerking die in vredesomstandigheden moeilijker tot stand komt. De instrumenten werden dagelijks gebruikt en regelmatig zichtbaar verbeterd.

Maar voor een structurele en duurzame implementatie van kennismanagement is meer nodig. Het vooraf vastleggen wat en op welke wijze de organisatie gaat leren van de opgedane ervaringen en kennis, op welke wijze kennisoverdracht moet plaatsvinden, het bepalen van een centrale regisseur die de kennisprocessen begeleidt en ondersteunt; dat zijn de elementen van de kenniswaardeketen die nog uitgewerkt moeten worden. ■

Literatuur

- Bertrams, J., *De kennisdelende organisatie, Kunst & praktijk van het hergebruik van kennis*, Scriptum Management, Schiedam, 1999.
- Huysman, M. en D. de Wit, *Kennis delen in de praktijk. Vergaren, uitwisselen en ontwikkelen van kennis met ICT*, Van Gorcum, Assen, 2000.
- Jägers, H.P.M., W. Jansen en G.C.A. Steenbakkens, *Kenmerken van virtuele organisaties*, Koninklijke Militaire Academie, Breda, 1999.
- Jooren, P.J.A., *Het implementeren van kennismanagement binnen het Opleidings- en Trainingscentrum Logistiek*, Dissertatie Business School Netherlands, Buren, 2002.
- Weggeman, M., *Kennismanagement in de praktijk*, Scriptum Management, Schiedam, 2000.
- Weggeman, M., *Kennismanagement; inrichting en besturing van kennisintensieve organisaties*, Scriptum Management, Schiedam, 2001.
- Weggeman, M., *Organiseren met kennis*, Scriptum Management, Schiedam, 1997.

Van Waterloo tot Uruzgan

De militaire identiteit van Nederland

Terugkijkend op de laatste anderhalve eeuw denken Nederlanders meestal direct aan neutraliteit, ethiek, openheid en recht boven macht. Maar vergeten zij daarbij hun militaire verleden niet? Net als grotere machten toonde Nederland in tijden van crisis duidelijk zijn militaire reflexen. Dit militaire element van de Nederlandse nationale identiteit is een onontkoombaar feit. Als dat onderkend zou worden, zou dat kunnen leiden tot een beter begrip van de militaire realiteit. Een benadering vanuit cultuur-historisch perspectief kan waardevolle inzichten opleveren over de Nederlandse militaire identiteit en ons huidige optreden in Uruzgan.

Prof. dr. W. Klinkert*

Oratie uitgesproken aan de Universiteit van Amsterdam op 6 juni 2008

Vandaag is het 6 juni. De verleiding een militair-historische oratie te wijden aan die grote militaire gebeurtenis van op de dag af 64 jaar geleden is dan ook erg groot. Met *Overlord*, de invasie op de Normandische stranden, begon de bevrijding van West-Europa. Spectaculaire militaire operaties als deze figureren vanzelfsprekend prominent in een vakgebied als militaire geschiedenis. In het geval van Normandië zou het verhaal dan niet alleen gaan over de feitelijke gevechtshandelingen, maar ook over het zeer innovatieve karakter van de planning en de technische vernieuwingen die er aan vooraf gingen. Bovendien is het niet moeilijk een aantrekkelijke dosis spanning, actie en ambities van grote ego's in het verhaal te verweven. Voeg hier nog wat botsende wensen en belangen van krijgsmachtdelen en een vervaarlijke vijand aan toe en u heeft militaire geschiedenis in optima forma. Deze verleiding heb ik echter kunnen weerstaan, want vandaag

wil ik laten zien dat het vak een grotere rol te spelen heeft dan alleen gevechtshandelingen analyseren.

Daarom stel ik de wellicht minder voor de hand liggende vraag: wat deed de Nederlandse krijgsmacht op die historische zesde juni 1944? Immers, ook de bevrijding van Nederlands grondgebied zou uiteindelijk op die invasie moeten volgen. Wel, die Nederlandse inbreng was bijzonder gering: een paar schepen, afgezonken om als golfbreker te dienen en twee kanonneerboden, dat was alles. Van vechtende eenheden was geen sprake. De Prinses Irene Brigade kwam pas zes weken later in Frankrijk aan land en had meer een politiek-symbolische dan een militair-operationele waarde.

Past dit eigenlijk niet erg goed in ons beeld van Nederland als non-militaire natie? Het Nederlandse zelfbeeld wordt al zeker anderhalve eeuw bepaald door beklemtoning van tolerantie, openheid, recht boven macht en vrijheid. Militaire elementen vinden hierin geen plaats. We kennen geen militaire heldenverering en nauwelijks een zichtbare militaire presentie in de openbare ruimte en in onze cultuuruitingen

* De auteur is hoogleraar militaire geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en universitair hoofddocent militaire geschiedenis aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA. In het najaar verschijnt bij de Amsterdam University Press een langere, ruim geannoteerde versie van deze oratie.

in woord en beeld speelt het militaire slechts een marginale rol. We zijn, zo lijkt het, tevreden met de betiteling non-militair, en we zijn daar wellicht nog wel een beetje trots op.

Veel feiten ondersteunen en verklaren dit non-militaire karakter. Vanaf het moment dat de net heropgerichte Nederlandse krijgsmacht huiswaarts keerde na de campagne tegen Napoleon, bijna twee eeuwen geleden, heeft ze alleen tijdens de opstand der Belgen en in de meidagen van 1940 moeten optreden. Negenennegentig procent van bijna twee eeuwen Nederlandse geschiedenis was er dus wel een krijgsmacht, maar hield deze zich niet bezig met haar *core business*, vechten. En de 1 procent van de tijd dat die krijgsmacht in het veld trad voor de landsverdediging, resulteerde dat de eerste keer in de afscheiding van België en de tweede keer in een traumatisch snelle nederlaag. Na de capitulatie van mei 1940 was er geen sprake meer van een eigen Nederlandse krijgsmacht. De bevrijding van 1944-1945 was een Geallieerde aangelegenheid met een symbolische Nederlandse bijdrage en vooral veel Nederlandse burgerslachtoffers. Tijdens de Koude Oorlog hoefde de krijgsmacht evenmin het vuur te openen tegen een vijand.

Naast het vreedzame bestaan van de krijgsmacht kunnen we wijzen op het door en door defensieve karakter van de Nederlandse militaire ambities. Na de acceptatie van de Belgische afscheiding hoefden leger en vloot geen territoriale verlangens in Europa meer te ondersteunen, want die waren er niet. Er waren wel commerciële belangen, en die waren het best gediend met vrede. Bovendien beklemtoonde de Nederlandse elite nadrukkelijk juridische elementen om in het Europese statenbestel overeind te blijven. De zelfgekozen neutraliteit kreeg in de loop van de negentiende eeuw zelfs het imago van volkenrechtelijke en ethische superioriteit, althans, in de eigen Nederlandse ogen. Eigenbelang en ideële motieven van juri-

FOTO AVDD

'Een non-militair zelfbeeld, maar wel degelijk een militair verleden' (Optreden van leden van de Vereniging Historische Militaria)

dische aard konden gemakkelijk hand in hand gaan. Bovendien kon dit teruggevoerd worden op een heldhaftig verleden waarin handelsgeest en het recht, in de persoon van Hugo de Groot, de grootheid van Nederland aan de wereld toonden.¹

Ik durf hier de stelling aan dat dit dominante en voor de meeste Nederlanders aantrekkelijke zelfbeeld een enigszins scheve afspiegeling van de Nederlandse geschiedenis oplevert omdat Nederland ook, ondanks dat non-militaire zelfbeeld, wel degelijk een militair verleden heeft.

Vooraf in perioden van crisis zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog, in de late jaren dertig en de vroege jaren van de Koude Oorlog, maar niet alleen dan, blijkt Nederland reflexen te vertonen die het op militair gebied doen lijken op een grote mogendheid. Die reflexen konden krach-

¹ Een overzicht van dit Nederlandse denken bieden P. Malcontent en F. Baudet met 'The Dutchman's burden' in: B. de Graaff, D. Hellema en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2003) blz. 69-104 en W. van Noort en R. Wiche, *Nederland als voorbeeldige natie* (Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2006).

tig zijn omdat in tijden van rust oorlogsvoorbereiding plaatsvond. In die voorbereiding onderscheidde Nederland zich niet wezenlijk van de grote continentale staten en dat was een bewuste keuze. Die keuze, hoe defensief ook ingekleed, staat dus haaks op het idealistische zelfbeeld, te meer omdat er ook alternatieven mogelijk waren, waarop ik zal terugkomen.

Wat betekende oorlogsvoorbereiding in continentale zin? Dan ging het om training van dienstplichtigen in kazernes, het bestaan van een wapenindustrie, de aanpassing van de nationale infrastructuur voor verdedigingsdoeleinden, het bestaan van een professioneel officierskorps gestructureerd en getraind naar

dergenoemde verschijnselen, trad hier geweld door de Nederlandse krijgsmacht wel nadrukkelijk naar buiten. Noch dit feit, noch de perioden van heftig debat over militair optreden in de koloniën hebben echter permanente sporen achtergelaten in ons nationale zelfbeeld. Het huidige expeditionaire optreden brengt dit aspect van ons verleden overigens wel weer verrassend dichtbij. Ik kom hier nog op terug.

De oorlogsvoorbereiding, hoezeer ook onder de oppervlakte, vormde in crisisperioden de basis waarop een verrassende militarisering van de samenleving kon optreden – of althans pogingen daartoe ondernomen konden worden. Via wetgeving die diep kon ingrijpen in persoonlijke vrijheden en via oorlogsvoorbereiding van economische, industriële en militaire aard liet Nederland dan een kant van zichzelf zien die veel meer leek op het handelen zoals grote oorlogvoerende mogendheden dan op de handelwijze van een kleine, neutrale, vredelievende, zich op juridische regels baserende staat. Tijdelijk kon blijkbaar het gewenste zelfbeeld terzijde geschoven worden, om na de crisis met evenveel – of zelfs meer – enthousiasme weer beleden te worden. Deze paradox geeft de militair-historicus een spannend onderzoeksveld, over een land dat nauwelijks gevechtservaring opdeed maar wel twee eeuwen, met inzet van veel mensen en geld, getracht heeft op een turbulent continent overeind te blijven.

De militair-historicus kan zich dan afvragen waarom de rol van het militaire element, dat er in de harde internationale werkelijkheid nu eenmaal is en waaraan Nederland zich in crisisperioden niet onttrok, zo onderbelicht is gebleven. Ook kan hij de graag geclaimde uniciteit van Nederland als ethische mogendheid ter discussie stellen. Het blijft immers een vreemde spagaat: Nederland wil geen kleine mogendheid zijn, maar ook geen grote met de bijbehorende traditionele machtspolitiek. Als Nederland dan toch de internationale arena ingetrokken wordt en zijn militaire reflexen toont, kan het uiteindelijk noch op basis van niet-militaire waarden respect afdwingen en zijn belangen verdedigen, noch meespelen met het machts spel van de groten. We zien dit in 1831 als de

De militair-historicus kan zich afvragen waarom het militaire element zo onderbelicht is gebleven

Duits model en om de planning van de inzet van militaire middelen door een Generale Staf. Bovendien ging het om een legerorganisatie die in structuur en bewapening min of meer een kopie was van de continentale legers en waarmee een leger te velde gebracht kon worden dat zich voorbreidde op bondgenootschappelijke oorlogvoering in defensieve en offensieve zin. Bijna twee eeuwen, tot het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw, is dit ons militaire fundament geweest, daarmee de traditie van zowel Napoleon als Helmuth von Moltke, de architect van het negentiende-eeuwse Duitse leger, volgende.

Op nog een andere wijze is ook van voorbereiding te spreken, en dat is het discours over hoe Nederland zich in een mogelijke oorlog idealiter zou moeten gedragen. Voortdurend is er een kleine groep politici, militairen en intellectuelen geweest die in woord en geschrift aanpassingen in de samenleving bepleitte die tot een succesvollere uitkomst in een mogelijk komende oorlog zouden moeten leiden.

Ten slotte is er onze gewelddadige koloniale traditie, die Nederland ook gemeen had met de grote mogendheden. In tegenstelling tot de eer-

koning te velde trekt tegen de Belgen, we zien het in Srebrenica waar Nederland zich onvoldoende realiseerde welke krachten loskomen in een brute burgeroorlog. En juist nu we missies in den vreemde ondernemen in het hoogste geweldsspectrum en militair optreden een grotere maatschappelijke relevantie heeft gekregen dan sinds lange tijd het geval was, is onvoldoende besef en kennis van militair optreden en de eigen dynamiek die militaire conflicten kunnen ontwikkelen ongewenst, zelfs potentieel gevaarlijk.

Onbegrip over wat wel en niet verwacht kan worden van de inzet van bepaalde militaire middelen kan leiden tot foute beslissingen en kan, in uiterste consequentie, mensenlevens kosten. We moeten dus dat militaire element uit onze nationale identiteit erkennen en benoemen en daarin kan de militair-historicus een rol spelen, zeker als hij de moderne, cultuur-historische benadering kiest en bereid is over de grenzen heen te kijken.

De alternatieve legervorm: het volksleger

Ik zal dit illustreren aan de hand van ten eerste het debat over legervorming en ten tweede de crisismaatregelen van de jaren 1914-1918, de Eerste Wereldoorlog. Zo kunnen we het probleem van de bovengenoemde spagaat beter begrijpen en vanuit cultuur-historisch perspectief een antwoord geven op de vraag waarom succes in het Nederlandse militaire optreden meestal zo precair was.

Oorlogsvoorbereiding in typisch negentiende-eeuwse, continentaal-Europese stijl is tot het einde van de Koude Oorlog een belangrijk aspect van het Nederlandse militaire verleden geweest. Het was het leidende idee van het defensiebeleid. Maar er waren alternatieven, die grotendeels papieren constructies bleven, idealen zo u wilt, maar die daarom niet van minder belang zijn omdat ze deel uitmaken van onze identiteit in culturele zin en aan de vorming daarvan hebben meegewerkt. Ik doel hier niet in eerste instantie op het meest radicale alternatief, pacifisme, dat weliswaar altijd aanwezig is geweest maar marginaal is geble-

ven, maar ik doel op het alternatief dat onder de moeilijk exact te definiëren term 'volksleger' deel van onze geschiedenis heeft uitgemaakt.

Laat ik die alternatieve optie wat nader toelichten. Pleidooien voor dit volksleger klonken al vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw. Liberale officieren en politici beijverden zich toen voor een bredere verankering van de taak van de landsverdediging onder de bevolking. De krijgsmacht die zij voorstonden was defensief van karakter en moest de typische eigenschappen van het Nederlandse volk weerspiegelen. Het moest een leger zijn doordrongen van burgerlijk-militaire waarden, gebaseerd op korte, maar wel regelmatige, lokaal georganiseerde militaire oefening, onder leiding van dienstplichtig kader met zo min mogelijk beroepsmilitairen en zonder de langdurige militaire oefening in kazernes. Beide laatst genoemde verschijnselen achtten de aanhangers van het volksleger namelijk verderfelijke on-Nederlandse – lees: Duitse – voorbeelden van militarisme. Het volksleger kon bovendien geen militair offensief op enige schaal van betekenis ondernemen en die mogelijkheid was in de bestaande legerorganisatie nooit geheel uitgesloten. Het volksleger maakte van Nederland daarom een onaantrekkelijke alliantie-partner voor welke van de omringende mogendheden dan ook en was zodoende een ideale uiting van de afkeer van Europese machtspolitiek. De voorstanders beschouwden het militaire element in de samenleving bovendien in samenhang met opvoeding thuis, sport en lichamelijke oefening in de schoolperiode, ingekaderd in een mentale weerbaarheidcultus gebaseerd op de typische negentiende-eeuwse mannelijke waarden.

Het volksleger behelsde in feite een liberale vorm van militarisering van de samenleving en dat is een breder, Europees verschijnsel. Vooral Duitse historici hebben dit verschijnsel van liberaal militarisme onderzocht. Zij constateerden dat de liberale burgerij in de loop van de negentiende eeuw in verscheidene Europese landen streefde naar een prominente plaats voor mannelijke deugden en naar een krachtige verdediging van de eigen staat, in zeer natio-

nalistische termen. De ideale burger was geen kosmopoliet, maar een nationale burger, door-drenkt van idealen van mannelijkheid en weer-baarheid. Dit burgerlijk militarisme kwam van onder op en was gericht op het in vreedstijd voorbereiden van de burgerij op een komende oorlog. In dit kader wordt veel van wat de liberale voorstanders van het volksleger in Nederland voorstonden, duidelijker en minder uniek.²

De volkslegerdiscussie vormde onderdeel van een bredere culturele constructie van de ideale nationale staat, die als het om de defensie ging, geen gespletenheid door verzuiling of politiek gekibbel kende en vrij was van socialistische invloed. De verschillen van inzicht tussen de voorstanders van dit volksleger waren des-ondanks erg groot en dat was tevens hun zwakte. Sommigen schoten door tot ronkende sociaal-darwinistische retoriek, maar de idee dat van een groter aantal militair getrainden niet alleen een militair nut, maar ook een groter maatschappelijk nut uitging, deelden zij allen. Termen voor het leger als 'één der middelen van volksopvoeding'³ en 'oefenschool in deugden',⁴ of 'het leger is een der beste vakantie-kolonien, een uitmuntend gezondheidsoord, waar men lichamelijk gehard en tot een weerbaar staatsburger wordt opgevoed',⁵ illustreren dit. De voorstanders van het volksleger roerden zich veelvuldig in het politieke en maatschappelijke debat, maar konden door hun interne verdeeldheid en politieke minderheidspositie slechts op beperkte schaal invloed uitoefenen op de defensiewetgeving. Hun idee dat niet een beperkt aantal ingelote dienstplichtigen, maar

COLLECTIE IISG

Allen Weerbaar, één van de kanalen voor het propageren van een volksleger

een zo groot mogelijk deel van de mannelijke leden van de samenleving de last van defensie moest dragen, maakte wel perioden van enige populariteit door, zoals tijdens de Boerenoorlog en Eerste Wereldoorlog.⁶

De cultureel-historische benadering

We zien dus dat Nederland enerzijds een traditionele oorlogsvoorbereiding kende, naar continentaal-Europees model, maar anderzijds discussie kende over alternatieve inrichtingen van de defensie, die vooral beklemtoonden dat de gekozen oorlogsvoorbereiding on-Nederlands was. Dat deze niet goed paste bij het karakter van de Nederlandse bevolking en zelfs schadelijk was, omdat de kans dat Nederland meegesleurd zou worden in een Europese oorlog er groter door werd. Dit maatschappelijke defensiedebat is, in cultureel-historische zin, ook deel van ons militair verleden. Anders geformuleerd: het militaire element is een deel van de identiteit van de natie in culturele zin.

2 Chr. Jansen, *Der Bürger als Soldat. Die Militarisierung europäischer Gesellschaften im langen 19. Jahrhundert: ein internationaler Vergleich* (Essen, Klartext 2004) blz. 10 ev.; en J. Vogel, *Nationen im Gleichschritt. Der Kult der 'Nation in Waffen' in Deutschland und Frankreich, 1871-1914* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1997).

3 P.B. Bruin, 'Persoonlijke dienstplicht of plaatsvervangings' in: *De Gids* 1889 II, (Haarlem, 1889), blz. 433.

4 ABDC Een woord tot het volk in zake persoonlijke dienstplicht (Ouderkerk aan den Amstel, 1891) blz. 19.

5 Van der Leij, directeur van een Rijkswetterschool voor onderwijzers in *Allen Weerbaar*, 23 juni 1915.

6 W. Klinkert, 'The salutary yoke of discipline' in: A. Galema, B. Henkes en H. te Velde (red.) *Images of the Nation. Different Meanings of Dutchness, 1870-1940* (Amsterdam, 1993) blz. 17-38; en W. Klinkert, *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* (Den Haag, Sectie Militaire Geschiedenis, 1992).

Als we militair denken en militair handelen zo benaderen, kan interdisciplinair en internationaal vergelijkend uitgevoerd onderzoek heel vruchtbaar zijn. Er zijn inmiddels in de militaire geschiedschrijving grote vorderingen geboekt, in het bijzonder in relatie tot de Eerste Wereldoorlog. Ik wijs hier op de groep Franse en Britse historici, verenigd rond het *Historial* van Péronne, symbolisch gelegen in het gebied van de Sommeslag van 1916. Zij spreken van *culture de guerre* of *war culture*.⁷ Deze benadering kan over de immateriële zaken gaan die direct aan oorlogvoering verbonden zijn zoals beleving van rouw, enthousiasme voor de strijd, mentale verwerking van massale verliezen en verwoesting, de bereidheid tot extreem geweld over te gaan, de rol van religie in oorlog, veranderingen in gender-verhoudingen, de mentaliteit van loopgraafsoldaten of krijgsgevangenen, enzovoort.

Maar de Péronne-benadering is breder dan alleen mentaliteiten of culturele constructies. Ze heeft overzichten opgeleverd van de Eerste Wereldoorlog waarin enerzijds gevechtshandelingen en anderzijds de ideëënwereld en sociale omstandigheden van de frontsoldaat, de effecten op het thuisfront in economische maar ook mentale zin, de verwerking van het oorlogsleed en de oorlog als nationale beleving beschreven worden. Dit is geen marginalisering van de militaire geschiedenis, maar een erkenning van het feit dat militair optreden in al zijn aspecten plaatsvindt in een culturele context. In die wisselwerking moet verrijking voor alle partijen de uitkomst zijn. Maar deze culturele benadering kan nog een stap breder gemaakt worden zonder haar essentie te verliezen. Ook landen die geen concrete oorlogshandelingen ervaren hebben, hebben in culturele zin wel de effecten meebelevd. In deze zin is de periode 1914-1918 ook voor hen vormend geweest. Dan kunnen ook staten zoals Nederland in dit onderzoek betrokken worden.

Recent zien we zeer omvangrijke interdisciplinaire onderzoeksprojecten naar bijvoorbeeld de effecten van de oorlog op het leven in grote steden als Parijs, Londen en Berlijn. Hierin wordt elk mogelijk effect dat de oorlogssituatie

op deze steden had, materieel en immaterieel, geanalyseerd.⁸ De vraag dringt zich als vanzelf op: waarom niet Amsterdam? Deze stad leed gedurende de neutraliteitsjaren onder voedseltekorten, kende vrij omvangrijke oproeren, kende rijkgeschakeerde media van de uitgesproken pro-Engelse *Telegraaf* tot het extreem linkse verzet tegen de vermeende militarisering en er was een rijk kunstenaarsleven dat extra impulsen kreeg door de komst van buitenlandse kunstenaars. De oorlog was bovendien nooit ver weg. De militaire autoriteiten poogden

Benadering van militair denken en handelen vanuit cultuur-historisch perspectief kan het onderzoek verbreden

de pers onder controle te krijgen en drongen er op aan de stad onder militair gezag te plaatsen, zoals dat gebeurde met de Rotterdamse haven. En welk effect hadden de vluchtelingen, de militairen in de straten en de massaprotesten tegen de voedselschaarste op de Amsterdammers? Speelden er angstbeelden over een mogelijke betrokkenheid in de oorlog? Over bombardementen? Over een belegering van de stad om deze uit te hongeren?

Deze vragen kan ik nu niet beantwoorden. Wel kan ik aan de hand van andere voorbeelden uit de mobilisatiejaren aantonen welk een periode van grote spanning die Eerste Wereldoorlog voor Nederland is geweest. De lange duur en de ongekende intensiteit en omvang van het conflict hadden hun doorwerking. Juist deze periode leent zich daarom uitstekend om te tonen hoe die militaire reflexen, waar ik eerder over sprak, er in de praktijk uitzagen. Dan zien we hoe ver de politieke en militaire elite bereid was te gaan in de militarisering van Nederland, zelfs zonder aan de strijd deel te nemen. En dan zien we ook hoe Nederland reageerde als een mogendheid die in de traditie van Napoleon

7 Antoinette Becker, Stéphane Audoin Rouzeau, Jay Winter, John Horne en anderen.

8 Jay Winter en Jean-Louis Robert *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914-1919, Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare* (No. 2) 1999. Zie ook R. Chickering *The Great War and Urban Life in Germany. Freiburg, 1914-1918* (Cambridge, Cambridge University Press, 2007).

en Von Moltke stond, maar dit niet tot het uiterste voerde.

De Eerste Wereldoorlog: burgerlijke dienstplicht

Een bijzonder initiatief kwam in 1917. Het betrof de invoering van burgerlijke dienstplicht. Het was een opmerkelijk wetsvoorstel dat de inzet voor de oorlogvoering behelsde van de totale mannelijke bevolking en de ongehuwde vrouwen. Deze inzet was in beginsel vrijwillig, maar de wet voorzag ook in dwang. Zo kon de regering beschikken over bijna het gehele bevolkingspotentieel en dat in tijden van spanning inzetten in die economische of dienstverlenende sectoren waar ze dat nodig achtte. In oorlogstijd gingen de bevoegdheden nog veel verder en was de inzet een zaak van de minister van Oorlog.⁹ Dit voorstel kwam twee jaar na de invoering van een wet die het aantal mannen dat een militaire training ontving hoger dan ooit te voren opvoerde. In 1918 zou Nederland een half miljoen opgeleide soldaten hebben, op een bevolking van iets meer dan zes miljoen.

Het idee van burgerlijke dienstplicht was voortgekomen uit de onvrede bij de regering en de legerleiding over de stakingen die in den lande plaatsvonden zoals in de havens, onder schippers en in de Limburgse kolenmijnen.¹⁰ De Memorie van Toelichting gaf de ambitie duidelijk weer: 'De ervaring van de laatste jaren heeft geleerd, dat de oorlog niet meer een strijd is van legers maar van volkeren. Het land, dat in oorlog verkeert, kan niet volstaan met de uitbreiding, verzorging, uitrusting, volmaking van zijne weermacht; het heeft de gansche volkskracht te organiseren en aan de verdediging dienstbaar te maken'.¹¹ De regering wees op vergelijkbare wetgeving, zowel in oorlogvoerende als neutrale staten. In al deze gevallen ging het er om de staat een krachtig wapen

tegen stakingen te geven en de productie van alles wat voor de landsverdediging noodzakelijk was te garanderen.

De Nederlandse pers kreeg in oktober 1917 lucht van het wetsvoorstel en het duurde niet lang of de verbrokkelde extreme linkerzijde, links van de SDAP, kwam in het geweer. Deze aantasting van het hard bevochten stakingsrecht van de arbeiders en deze sluitsteen op het gebouw van het militarisme waaraan de Nederlandse elite huns inziens al decennia werkte, was ontoelaatbaar. In zeer krijgshaftige taal, met militarisme als meest gebezigde term, protesteerden vakorganisaties en kleine extreem-linkse politieke partijen tegen dit voorstel. De sociaal-democraten hielden hun kruit droog tot de parlementaire behandeling. In april 1918 bood de regering het wetsontwerp aan de

Onder: Leden van de Landstorm poseren met hun wapens bij de Stormschool Waalsdorp, mobilisatie 1914-1918

FOTO NIMH

⁹ Nationaal Archief, Archief ministerraad 1917 inv. nr. 147.

¹⁰ Opperbevelhebber C.J. Snijders pleitte voor de burgerlijke dienstplicht in een brief aan minister De Jonge van 29 juni 1917 naar aanleiding van stakingen in de Limburgse mijnen. Zie: I. Kuypers, *In de schaduw van de grote oorlog. De Nederlandse arbeidersbeweging en de overheid, 1914-1920* (Amsterdam, Aksant, 2002) blz. 178.

¹¹ *Tweede Kamer, 1917-1918, Memorie van Toelichting wetsontwerp nr. 373.*

Kamer aan. Minister van Oorlog B.C. de Jonge verdedigde het als een uitvloeisel van de ernstige tijden en van de vorm die oorlogvoering nu had aangenomen. De minister verklaarde dat in de toekomst samenhang tussen militaire en burgerlijke arbeid een noodzakelijke voorwaarde was voor oorlogvoering.¹² Na die aanbieding gingen de protesten van linkerkzijde door, versterkt door de vrouwenbeweging. Zo stond het congres van de vereniging voor vrouwenkiesrecht, dat in juli 1918 in Utrecht plaatsvond, bijna volledig in het teken van dit wetsvoorstel. Onder leiding van Aletta Jacobs wezen de meeste vrouwen het voorstel af.

De verhoging van het aantal militair getrainden en de burgerlijke dienstplicht van 1917-1918 leidden tot een heftig maatschappelijk debat waarin zowel sporen van de oude volkslegerdiscussie terug te vinden zijn als elementen die een antwoord probeerden te vinden op de verwarrende en heftige indrukken van de Eerste

Wereldoorlog. Van regeringszijde kunnen beide voorstellen gezien worden als voortzetting van het bestaande beleid van imitatie van de continentale mogendheden. Die weg, die decennia eerder was ingeslagen en die een professioneel militair apparaat tot gevolg had gehad, leidde daarom bijna als vanzelf tot zulke maatregelen. Maar de kracht was niet zo groot als in vele continentale landen. Blijkbaar was de traditionele oppositie – die van het volksleger-alternatief – nog niet dood en werd de urgentie niet in die mate gevoeld als de regering hoopte. De uitkomst was dus geen kopie van de grote mogendheden, de intenties wel. De nieuwe regering-Ruijs de Beerenbrouck die in september aantrad, schoof het voorstel voor burgerlijke dienstplicht weer van tafel. Was het toch een brug te ver geweest voor Nederland of had het er mee te maken dat de stakingen en de oorlogsdreiging, die in het voorjaar van 1918 op hun hevigst waren geweest, waren verminderd? Het is in elk geval een voorbeeld van een halt houden bij voorstellen van vergaande militarisering. Het blijft speculatie of Nederland in geval van oorlog die grens wel gepasseerd zou zijn.

Laat ik nog twee voorbeelden geven, die passen in een internationale historische discussie, in dit geval over het begrip *total mobilisation*.¹³ Het betreft de oprichting van het Munitiebureau in juni 1915 en een initiatief van de Academie van Wetenschappen uit november 1917. In beide staat de koppeling tussen defensie, industrie en wetenschap centraal. Hoe moeten we dit rijmen met het Nederlandse non-militaire zelfbeeld?

Eerste Wereldoorlog: het militair-industrieel-wetenschappelijk netwerk

Het Munitiebureau was het antwoord van de regering op de dreigende tekorten aan wapens en munitie, gezien het karakter van de oorlog zoals deze zich in 1915 aan het westfront ontwikkelde. In dat bureau kwam een interessante groep mensen bij elkaar. Voorzitter was de

12 *Handelingen Tweede Kamer*, MvA bij de begroting voor Oorlog voor 1918, 11 december 1917, ook in zitting van de Tweede Kamer 5 februari 1918, blz. 1226.

13 De term is afkomstig van Ernst Jünger, *Die totale Mobilmachung* (Berlijn 1930).

Delftse hoogleraar mechanica L.A. van Roijen, een hoogleraar met zeer nauwe banden met defensie. Hij was oud-artillerieofficier. De andere leden waren gekozen op basis van hun kennis op wapentechnologisch gebied en vanwege hun relaties met de wetenschappelijke wereld en de grote ondernemers. Dit bureau ontwikkelde zich gedurende de mobilisatiejaren tot hét centrale orgaan voor de regeling van wapen- en munitieproductie, voor wapentechnische innovatie en voor relaties met de wetenschappelijke wereld en de industrie.¹⁴ Al in 1915 was duidelijk dat de massale vraag naar wapens en munitie, zou de oorlog ook Nederland bereiken, nooit door de bestaande Nederlandse wapenindustrie vervuld zou kunnen worden. De opgave waarvoor de Nederlandse regering stond, was niet wezenlijk anders dan die van de oorlogvoerenden. De tekortschietende productiecapaciteit was een algemeen Europees probleem. Het is dus niet vreemd dat de Nederlandse regering de oplossing zocht in een wijze die ook over de grenzen werd beproefd: gecentraliseerde aansturing en planning.

Het karakter van de oorlog was ook door de Nederlandse regering en legerleiding begrepen. Het was duidelijk dat vanaf dat moment verhoging van de wapen- en munitieproductie door de inschakeling van het particuliere bedrijfsleven en technische innovatie vereist waren en dat dat niet kon binnen de bestaande militaire infrastructuur. Het Munitiebureau moest contact leggen met grote metaalindustrieën als Werkspoor in Amsterdam, Braat in Delft en Rotterdam, De Muinck Keizer in Utrecht enzovoort, maar het moest ook buitenlandse bronnen aanboren. Vertegenwoordigers van het bureau reisden naar de Verenigde Staten en de Scandinavische landen en creëerden een netwerk van agenten die aankopen voor de Nederlandse regering bij de oorlogvoerenden konden voorbereiden.

De successen kwamen niet snel, de materie bleek taai, maar stap voor stap boekte het

bureau wel vooruitgang, zodanig dat in 1918, ten opzichte van 1914, een kwantitatieve en kwalitatieve prestatie was geleverd. Maar de hoeveelheden waren nog te gering om een oorlog als aan het westfront zelfstandig enige tijd vol te houden. Werkspoor en De Muinck Keizer fabriceerden granaten en vliegtuigbommen; Braat construeerde mortieren en allerlei wagens voor de logistieke transporten en de metaalfabriek van Van Heijst in Den Haag maakte stalen helmen en mortieren. Chemische fabrieken en hoogleraren chemie ontwikkelden gasmaskers en offensieve gifgassen. Uit de Verenigde Staten kwamen Colt mitrailleurs, uit Denemarken luchtdoelmitrailleurs, uit Zweden houwitsers en uit Duitsland en Frankrijk vliegtuigen.

Meer nog dan de daadwerkelijke resultaten zijn de achterliggende ideeën van de leden van dit bureau van belang. Ze zetten een beweging in gang van streven naar een tot op zekere hoogte onafhankelijke Nederlandse wapenproductie. Dat was voor 1914 ondenkbaar geweest. En, als andere breuk, zorgden zij voor een wetenschappelijk – militair – commercieel netwerk in Nederland. Dat was een nieuw fenomeen. Een andere, maar wel verwante vorm van samenwerking initieerde de Nobelprijswinnaar H. Lorentz. In november 1917 stelde deze wetenschapper de oprichting voor van een ‘organisatie van wetenschappelijke krachten’ en hij benaderde premier P. Cort van der Linden. Deze nam het idee over en gaf de Koninklijke Academie voor Wetenschappen een maand later opdracht te komen tot een bundeling van wetenschappelijke en economische kennis. Nu Nederland steeds meer op zichzelf was teruggeworpen, moesten door samenwerking ‘volkswelvaart en weerbaarheid’ worden verhoogd. Lorentz en P. Zeeman, ook een Nobelprijswinnaar, stelden een commissie van ondernemers en wetenschappers samen, onderverdeeld naar specialisme. Zeeman vergeleek het idee met research-instituten in de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk. De Delftse chemicus S. Hoogewerff kwam met Lorentz en Zeeman in het hoofdbestuur. Voor de subcommissies chemie en munitie benaderden zij respectievelijk de hoogleraren G. Hondius Boldingh uit Amsterdam en P. van Rom-

14 H. Andriessen en P. Pierik, *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, dl. 14 (Soesterberg, Uitgeverij Aspekt, 2007) blz. 240-290.

burgh uit Utrecht, beiden nauw verbonden aan de Nederlandse militaire innovatie. Voordat hieruit een werkelijk gezaghebbend orgaan kon groeien, was de oorlog ten einde en daarna vielen alle werkzaamheden stil. Formeel bleef Lorentz' initiatief nog wel in leven, maar feitelijk betekende het weinig meer.

Wat er bleef was een kleinschalige wetenschappelijke infrastructuur die defensie met het bedrijfsleven verbond. Het duidelijkst zien we dit terug in de oprichting van TNO in 1930. Daarin zaten zowel elementen van Lorentz' initiatief als van het Munitiebureau. Deze bundeling van krachten is tot de dag van vandaag aanwezig.¹⁵

Het internationale debat: total mobilisation

Plaatsing in een internationaal kader van op het eerste gezicht Nederlandse fenomenen leidt tot meer inzicht. Het geeft ons meer houvast bij het vaststellen van de Nederlandse militaire identiteit. Het Munitiebureau en Lorentz' initiatief passen in een historisch wetenschappelijk debat dat bovendien onderdeel is van de cultuur-historische benadering, namelijk dat over total mobilisation. De Amerikaanse historicus Roger Chickering gebruikt dit begrip voor de oorlogvoerende maatschappijen waarin steeds meer activiteiten uit het civiele domein ingezet worden voor militaire doeleinden.¹⁶ Een belangrijk onderdeel daarvan is de nauwe samenwerking tussen wetenschap, industrie en defensie. In kwaliteit en kwantiteit waren ook de oorlogvoerende legerorganisaties niet in staat een oorlog zonder deze externe partners te voeren.

Het gaat te ver ook in Nederland van total mobilisation te spreken, maar de processen die bij de oorlogvoerenden hieraan ten grondslag lagen, waren voor een deel ook herkenbaar in de Nederlandse reactie. In elk geval brak in de jaren 1914-1918 bij een aantal ondernemers, politici en militairen het besef door dat Nederland over een groter eigen potentieel in de zin van wapenproductie en kennis over wapenontwikkeling zou moeten beschikken om de bijna onoverkomelijke moeilijkheden van

de mobilisatiejaren voor een volgende keer te voorkomen. Maar de initiatieven op dit gebied beperkten zich tot een crisisperiode met hoge urgentie. Het verdwijnen van een direct aanwijsbare veiligheids crisis leidde snel tot stagnatie en desinteresse.

Chickering kwam tot zijn analyse van total mobilisation in het kader van een mede door hem tussen 1997 en 2003 gepubliceerde reeks vernieuwende studies over *total war*.¹⁷ Deze reeks bundels heeft veel kennis opgeleverd over de oorlogvoering vanaf het midden van de negentiende eeuw tot en met de Tweede Wereldoorlog. Het zijn zeer multidisciplinaire studies die onze kennis over moderne, groot-schalige oorlogvoering en de steeds groeiende interactie en vervagende scheidslijn tussen het militaire en het civiele domein uitermate hebben verdiept. De neutrale landen komen in deze bundels echter karig aan bod. En hoewel we moeten erkennen dat de benaming 'totaal'

Plaatsing in een internationaal kader of debat geeft houvast bij het vaststellen van de Nederlandse militaire identiteit

voor de ontwikkeling in Nederland ongepast is – het ontbreken van oorlogsdeelname is daarvoor te essentieel – zijn er wel parallellen met de oorlogvoerenden, zoals ik aangaf. Een plaats in dit debat verdienen de neutrale landen zeker. En hier zien we dan hetzelfde als bij de Péronne-historici en de internationale geschiedschrijving over liberaal nationalisme. Voor niet vechtende staten heeft men een blinde vlek, terwijl vanuit die staten zelf, zoals Nederland, het onderzoek kenmerken van navelstaren vertoont.

15 J. Faber, *Kennisverwerving in de Nederlandse industrie 1870-1970* (Amsterdam, Aksant, 2001) blz. 34 en 37. In de jaren vijftig activeerde de regering de Commissie voor Algemene Verdedigingsvoorbereiding. Zie ook G. de Vries, *Neutraliteit en bewapening*, doctoraalscriptie Nijmegen 1993 en de studie van M. Bakker, *Weerbaarheid als economisch vraagstuk*, niet uitgegeven, UvA 2008.

16 R. Chickering *Great war, total war. Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge, Cambridge University Press, 2000) blz. 8-11.

17 De term is afkomstig van de Franse publicist Léon Daudet, die in 1918 *La guerre totale* publiceerde.

De Nederlandse wetenschappelijke en industriële elite was gedurende de mobilisatie dus zonder aarzelen bereid zijn krachten te geven voor militaire innovatie en productie. Bovendien trachtte de overheid greep te krijgen op deze processen. Dit past bijna naadloos in de ontwikkelingen bij de oorlogvoerenden, maar in Nederland was er geen oorlog voor nodig, de dreiging alleen was al genoeg. Nederland was dus niet uniek in Europa. Niet wetend of het wel of niet bij een groot Europees conflict betrokken zou raken, bereidde het zich er wel op voor. Die voorbereiding op zichzelf zegt veel over de Nederlandse samenleving en toekomstverwachtingen. Het is in dit verband ook van belang Nederland naast landen als Denemarken en Zwitserland te leggen.

De Nederlandse militaire identiteit

Wat leren ons verschijnselen als oorlogsvoorbereiding, het volksleger en de crisismaatregelen van de Eerste Wereldoorlog? In de eerste plaats dat naast het dominante non-militaire Nederlandse zelfbeeld een militaire werkelijkheid bestaat die ook onze identiteit voor een deel bepaald heeft. De wijze waarop Nederland zichzelf de laatste anderhalve eeuw graag presenteerde – en die we verinnerlijkt hebben – heeft het zicht op dit militaire aspect ten onrechte vertroebeld. In crisisperiodes zoals de Eerste Wereldoorlog, eind jaren dertig en momenten in de Koude Oorlog gedroeg Nederland zich niet zo wezenlijk anders dan de staten waartegen de juristen en politici zich zo graag afzetten. Dan was er van de unieke Nederlandse rol weinig meer over. Dan toonde ook Nederland dat het aspecten van ‘totale oorlog’ in huis had. Dan kreeg dat stille proces van oorlogsvoorbereiding zijn maatschappelijke relevantie. Dan waren we een staat die op het Europese continent poogde te overleven. Of de keuze om dit overleven in een vorm te gieten die een verkleinde afspiegeling was van wat de grote mogendheden deden, nu de meest verstandige is geweest, is moeilijk te beantwoorden. Het verloop van de gevechten in mei 1940 doet het ergste vrezen, maar de Nederlandse beleidsbepalende elite heeft nooit werkelijk een alternatieve defensieinrichting overwogen. Waarom

FOTO NINH

Nederland de keuze heeft gemaakt zijn landverdediging zo in te richten is een vraag die ook cultureel-historisch beantwoord zou kunnen worden, evenals de vraag waarom enig alternatief, zoals van het volksleger, nooit kans maakte.

Deze vraag is te meer van belang omdat de voorbeelden die ik noemde ook aantoonde dat er grenzen zaten aan wat in Nederland kon. Hier toont zich mijns inziens de spagaat van een kleine mogendheid die dat niet wil zijn. Die beperkingen liggen in de materiële mogelijkheden, maar ook in culturele factoren als opvattingen over oorlogvoering. Onmogelijk is te bepalen hoe anders deze culturele factoren geweest zouden zijn als Nederland meer met de realiteit van de oorlog in aanraking was geweest.

*Nederlandse en republikeinse militairen markeren
gezamenlijk de status-quo lijn, Indonesië 1947/1948*

organisatie zelf en de gevechten die zij voert onderzoeksobject en kan de militaire geschiedenis daarin haar expertise bij uitstek laten gelden. Maar, ik zei het al eerder, militair denken en handelen zijn ook cultuuruitingen en studie daarvan levert belangrijke bijdragen aan de kennis over onze identiteit zoals deze historisch vorm heeft gekregen.

Is hiermee het verhaal van onze militaire identiteit in kaart gebracht? Ik denk het niet, omdat mijns inziens een wezenlijke cesuur ligt na het einde van de Koude Oorlog. Dit zou wel eens de belangrijkste breuk in onze Nederlandse militaire cultuur kunnen zijn sinds het ontstaan van de Nederlandse staat. Een breuk in onze militaire cultuur. En zou deze in staat zijn, op termijn, ons dominante zelfbeeld te laten veranderen? Het lijkt mij nog te vroeg hierover een uitspraak te doen. Wat kunnen we wel vaststellen?

De realiteit van het militaire geweld ontbrak weliswaar voor 99 procent van de tijd in Europa, maar dat gold zeker niet voor de koloniën. Dat is een andere lijn in onze militaire geschiedenis, een andere maar wel van ons. Het gewelddadig optreden daar, uitgevoerd door beroepsmilitairen – op de politionele acties na – heeft zelden enige weerslag gevonden in het Nederlandse zelfbeeld.¹⁸ Nu was over het algemeen de belangstelling voor de Oost in het moederland niet bijzonder groot. De militaire desinteresse past daar wel in, zij het dat namen als Van Heutsz en Spoor wel een langdurige weerklank hebben gevonden. Maar desondanks blijft de oogst van anderhalve eeuw strijd in de Oost als het gaat om het beklijven van elementen van een militaire cultuur verrassend gering. Het gebeurde ver weg, er waren geen dienstplichtigen bij betrokken en in de twintigste eeuw bedekte de mantel van de ethische politiek het militaire geweld. Die mantel bracht ook militair optreden in de Oost binnen

Betrekken we de militaire aspecten nadrukkelijker bij de Nederlandse identiteit, dan komt de uniciteit daarvan onder zekere druk, vooral als we de verschijnselen die ik noemde in internationale historiografische debatten plaatsen. Dat ik hierbij zoveel nadruk legde op de Eerste Wereldoorlog komt door de vruchtbare inkadering van militaire geschiedenis in de cultuur-historische benadering als het gaat over onderzoek naar deze voor Europa zo cruciale jaren. Deze internationale debatten, die zich vooral in de voormalige oorlogvoerende staten afspelen, kunnen – en mijns inzien moeten – ook de kleine, neutrale landen gaan bevatten. Vechten is voor dit onderzoek geen voorwaarde. Mijn visie is dat militaire geschiedenis, beoefend in een modern, cultuur-historisch kader, zijn ziel niet verliest. Vanzelfsprekend blijft de militaire

18 G. Oostindie, 'Kossmanns kwal' in: *Academische boekengids* 68, mei 2008, blz. 19.

het gewenste nationale zelfbeeld. Leven we nog met deze erfenis?

Met het einde van de Koude Oorlog is in Nederland tevens een einde gekomen aan een militair verleden dat gekoppeld was aan de verdediging van het eigen territoir en aan een leger gebaseerd op dienstplicht. Dit was een fundamentele breuk. De eeuwenoude en allesbepalende rol die de krijgsmacht legitimeerde, namelijk klassieke landsverdediging, is sinds een tiental jaren volledig verdwenen.¹⁹ We hebben definitief afscheid genomen van landsverdediging in het Napoleontisch-Moltkiaanse voorbeeld en alle daarbij horende discours en voorbereidingen.

Anderzijds is er een opmerkelijke ervaring van de maatschappelijke relevantie van de krijgsmacht te constateren. De post-Koude Oorlog periode heeft zonder dat we ons dat goed realiseren de gewelddadige, koloniale lijn in ons militair verleden weer naar voren gehaald. Nu in de vorm van expeditionair optreden, maar nog steeds door beroepsmilitairen, ver van huis. In die zin hebben we het idee niet verlaten dat we toch nog, in de woorden van Voorhoeve, een 'middelgrote mogendheid in zakformaat' zijn.²⁰ De Atjeh-oorlog is nu veel relevanter voor het optreden in Uruzgan dan alle Europese militaire discours over de landsverdediging van de afgelopen tweehonderd jaar. Maar ons zelfbeeld tast dit niet aan. Dit expeditionair militair optreden vindt immers plaats in een door de VN of een andere internationale organisatie gesanctioneerd kader en past zo moeiteloos in het aantrekkelijke beeld van Nederland als brenger van internationaal recht en orde, als steunpilaar van mensenrechten. We schuiven de 'harde' militaire aspecten naar de achtergrond en dat gebeurt zelfs als de krijgsmacht daadwerkelijk bij gevechtsacties betrokken is. Er gaat een mantel overheen van juridische en ethische elementen, min of meer vergelijkbaar met de ethische politiek in Nederlands-Indië.

Ze zijn tot elkaar veroordeeld zonder elkaar te kennen: ons dominante ethische zelfbeeld en onze militaire traditie. In Europa is landsverdediging als aanjager van het militaire element in onze cultuur verdwenen. We hebben het ingeruild voor de koloniale militaire traditie, die we lange tijd hebben genegeerd en die nu noodzakelijk is geworden om onze oude idealen van recht en menselijkheid kracht bij te zetten. Dat daarbij te weinig inzicht over de wezenlijke aard van militair optreden aanwezig is kan leiden tot falen waarbij slachtoffers vallen. Dit is mijns inziens de erfenis van een zelfbeeld van anderhalve eeuw, dat zich nooit heeft verstaan met de militaire realiteit. Het verklaart politieke compromissen als die over de Uruzgan-missie, die voorbij gaan aan de wezenlijke aard van dergelijke conflicten. Een cultuur-historische benadering, die aangeeft hoe en waarom de perceptie van militair optreden in Nederland haar huidige vorm heeft gekregen, zou wel eens heel heilzaam kunnen zijn. ■

19 In de Grondwet (art. 97) en de Defensienota van 2000 wordt de bescherming van het grondgebied nog als eerste taak van de krijgsmacht genoemd; dit is tot op heden onveranderd. Kijken we naar de praktijk en de inhoud van de ministeriële nota *Nieuw evenwicht, nieuwe ontwikkelingen. Naar een toekomstbestendige krijgsmacht* (2006) dan blijkt dat aan landsverdediging in klassieke zin nauwelijks nog inhoud wordt gegeven.

20 *Internationale Spectator* 45, 2 (1991) blz. 54.

Vereniging Informatici Defensie beloont beste scriptie of publicatie

De Vereniging Informatici Defensie (VID) wil de deskundigheid op het gebied van informatica bevorderen.

Daarom kent de VID jaarlijks de **RENÉ OLTUIS SCRIPTIEPRIJS** toe. Deze prijs is bedoeld als aanmoediging voor een scriptie, publicatie of artikel over een onderwerp binnen IV of ICT.

De bijdrage gaat bij voorkeur over een actueel (Defensie) probleem op dat vakgebied.

De prijs bestaat uit een geldbedrag van 250 euro en een bijbehorende herinnering.

Een reglement met voorwaarden voor inzending is te vinden op de intranetsite van de VID – <http://intranet.mindef.nl/portaal/service/verenigingen/vid/index.aspx> – of op te vragen bij de secretaris van de VID (Secretaris.VID@mindef.nl). Inzendingen bij voorkeur via dit e-mailadres of per post: VID, Commissie René Olthuisprijs, Doddendaal 17, 6715 JV Ede. Sluitingsdatum voor aanleveren is 1 oktober 2008.

Bij voldoende aanbod maakt de VID de winnaar bekend op een speciale bijeenkomst. De winnaar krijgt dan de gelegenheid zijn of haar inzending toe te lichten.

In 2007 kreeg majoor Eric Logister, werkzaam bij DMO/C2SC, de René Olthuisprijs voor een artikel over het snel en flexibel ontwikkelen van technische oplossingen voor het ondersteunen van de bedrijfsvoering.

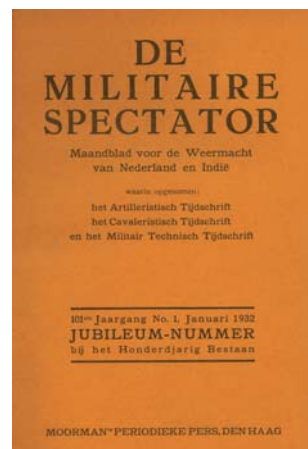
*Majoor Logister,
winnaar in 2007,
licht zijn artikel toe*

Alle artikelen uit de Militaire Spectator op DVD

Ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Militaire Spectator zijn alle jaargangen van het militair-wetenschappelijk tijdschrift gedigitaliseerd. Alle artikelen, editoria's, boekrecensies en columns zijn bijeengebracht op zes DVD's. De printbare PDF-bestanden op de DVD's zijn te doorzoeken met trefwoorden. Bij de DVD's hoort een boekje met zoektips.

Lezers van de Militaire Spectator kunnen de DVD-box bestellen door 17,50 euro over te maken naar bankrekeningnummer 514338997 ten name van Militaire Spectator in Den Haag. Graag vermelden 'bestelling DVD-box' en uw naam en adres.

Opschorting van 'Genève'

L. Polman*

Ground Zero in Manhattan, New York, is zeven jaar na de aanslag van 11 september 2001 nog steeds een gapend gat. Door het gaashek om de bouwput vergapen zich griezende toeristen en om hen heen cirkelen straatventers, nadrukkelijk wapperend met foto's van de brandende torenflats. Een boekje vol gaat voor zeven dollar van de hand. Voor ongeveer datzelfde bedrag koop je een schudbol met Twin Towertjes erin, of een T-shirt met towertjes erop en voor een paar *quarters* heb je er ook nog een hotdog bij van de kar naast het hek. Ik hield het bij een mooie 9/11 baseballpet.

In Amerikaanse militaire gevangenissen in Afghanistan en Irak werd ook met plaatjes van de brandende torens gewapperd. Ze waren vaak het eerste wat gevangenen te zien kregen als de zwarte kappen van hun hoofden werden gerukt en de verhoren begonnen. In juni vingen in Washington hoorzittingen van de Amerikaanse Senaat aan over marteling van al-Qaida-leden in Amerikaanse militaire gevangenissen. De beelden van mishandelde en vernederde gevangenen in het Iraakse Abu Ghraib troffen de publieke opinie in april 2004 als een mokerslag, maar we hadden ze twee jaar daarvoor al kunnen zien aankomen.

Voorjaar 2002, zes maanden na 9/11, bepaalde de regering-Bush dat leden van al-Qaida in Amerikaanse militaire detentie geen aanspraak meer konden maken op bescherming door de Conventies van Genève. Zelfs Artikel 3 van de Conventies, de basaalste van alle oorlogs-

gedragsregels, waarin het recht van elk menselijk wezen op een menswaardige behandeling verankerd is, werd opgeschort. Al-Qaida had de Twin Towers laten instorten en Amerikanen onthoofd. Voor een vijand zo vuig en eerloos, was 'Genève' te goed.

Een handvol hoge militairen in het Pentagon overzag toen al de consequenties. Als je één groep mensen uitsluit van bescherming, kun je wachten tot de meute zich op hen stort. Dat geldt ook voor militairen. 'Ontketen vechthonden en ze zullen hun prooi verscheuren,' waarschuwden de critici van het Bush-beleid. Maar ze werden in het vuur van de emoties na 9/11 niet gehoord.

Foto's van naakt op elkaar gestapelde Iraakse gevangenen, van een man met een kap op zijn hoofd en elektriciteitsdraden aan zijn vingers en geslachtsdelen, van een gevangene die naakt als een hond aangelijnd is en van Amerikaanse militairen die er lachend en met opgestoken duimen naast staan: ze werden de iconen van de Iraakse oorlog. In de Senaathoorzittingen proberen onderzoekers er achter te komen wanneer precies het Amerikaanse leger zijn eer verloor.

Het besluit om 'Genève' voor al-Qaida op te schorten werd de regering-Bush mede ingegeven door de speciale problemen bij het verzamelen van militaire inlichtingen in de zogeheten 'War on Terror'. Tijdens de Koude Oorlog konden mogendheden strategische gegevens verzamelen door satellietfoto's van elkaars militaire installaties te maken. Maar leden van al-Qaida bewaren informatie, over volgende terroristische aanslagen bijvoorbeeld, in hun hoofd. In Ameri-

* Mw. L. Polman is freelance journalist en auteur van *'k Zag twee beren. De achterkant van de VN-vredesmissies*.

kaanse militaire verhoorcentra moesten antwoorden uit die hoofden gewrongen, getrokken en geslagen worden. Geneefse bepalingen zouden daarbij alleen maar in de weg staan. Bagram in Afghanistan was waarschijnlijk het eerste verhoorcentrum voor gevangen terroristen, Guantánamo op Cuba het bekendste en Abu Ghraib in Irak het grootste, met duizenden gevangenen. Maar er zijn er veel meer. De Amerikaanse regering geeft het bestaan van nog ten minste zeventien verhoorcentra aan boord van marineschepen toe.

Met 'Genève' hoefde bij de verhoren geen rekening gehouden te worden, maar met de Amerikaanse grondwet wel. In de Senaatshoorzittingen zijn achttien in principe geheime, speciaal voor al-Qaida ontworpen verhoortechnieken boven komen drijven. Gevangenen pijn doen mag, maar niet 'ernstig'. Psychisch beschadigen mag, maar niet 'langdurig'. Een 'zekere mate van slaap' moet zelfs al-Qaida worden gegund, maar nergens staat hoeveel uur. Dankzij de vaagheid van de regels is het een 'kwestie van perceptie' of je iemand aan het martelen bent, legde CIA-jurist Jonathan Fredman uit aan Amerikaanse militairen in Guantánamo, in 2002. 'Pas als een gedetineerde overlijdt, is het zeker dat je het fout hebt gedaan.'

'Maximaliseer de inlichtingenproductie', luidde volgens getuigen de instructie van het Pentagon. En 'on the double', want nieuwe aanslagen moesten koste wat kost worden voorkomen. Zelfs het hoofd van de Joint Chiefs of Staff, generaal Richard Meyers, de machtigste militair op aarde, wist niet precies wat daarbij wel en niet mocht.

'Holy mackerell!' reageerde hij ontzet toen hem werd uitgelegd dat de achttien verhoortechnieken niet getoetst waren aan 'Genève'. Juristen hadden naar de verhoorregels gekeken, dus hij was ervan uitgegaan dat het wel goed zat.

De Senaatszittingen leggen bloot hoe de verwarring zich verspreidde van hoog naar laag en van basis naar basis – van Bagram in 2001, naar Guantánamo in 2002, naar Abu Ghraib in 2003. Maar ook breidde die zich uit van Amerikaanse militairen naar militairen van andere nationaliteiten in Irak en Afghanistan. Dat krijg je ervan, in een coalitie. Dat militairen bij gebrek aan sturing dan maar uitgaan van de gedachte dat orders voor collega's met wie ze een kamp delen ook voor henzelf wel zullen gelden, is niet onlogisch. Je vecht als één man tegen dezelfde vijand, tenslotte. In 2007 werd een Britse militair veroordeeld voor het doodslaan van een gevangene in een Britse verhoorcel in Afghanistan. In hun getuigenverklaringen schetsten zijn collega's hoe het werkt. Coalitiemilitairen uit veertig verschillende landen delen bases en inlichtingen. Groot-Brittannië had 'Genève' niet opgeschort, ook niet voor al-Qaida, maar Britse militairen hadden zich door toevallig op hun basis rondlopende Amerikaanse militaire juristen laten bijpraten over de nieuwe verhoorreglementen. Ze waren niet op het idee gekomen dat de adviezen die ze kregen wel eens niet met 'Genève' zouden kunnen sporen.

Zonder één groep uit van mensenrechten en het einde is zoek, zoveel is duidelijk. De 'vechthonden', bevrijd van de ketting waaraan 'Genève' ze vastlegde, zijn sinds 2002 alle kanten opgestormd. Aan de volgende Amerikaanse president de taak ze terug te fluiten. ■

De strategische verbeelding

dr. M.F.J. Houben – luitenant-kolonel der mariniers*

De Amerikaanse socioloog Charles Wright Mills (1916-1962) is beroemd geworden vanwege zijn studies naar de structuur van de macht in de Verenigde Staten. Dat onderzoek heeft een klassieker opgeleverd: *The Power Elite* (1956). Een tweede onderwerp waarmee hij blijvend wordt geassocieerd, is de sociologische verbeelding (*The Sociological Imagination*, 1959).

Met de sociologische verbeelding beschrijft Mills een houding (of *mindset*) om sociologie te bedrijven waarbij individuele ervaringen worden gekoppeld aan grotere sociale structuren of patronen. De sociologische verbeelding is het vermogen om de bredere sociale context te zien waarin een persoonlijke ervaring plaatsvindt en haar betekenis krijgt. Het gaat daarbij om de inbedding van specifieke kwesties in de sociale werkelijkheid, om de verbinding van het individuele met de bredere, diepere sociale verbanden.

Je 'ziet' die inbedding pas, aldus Mills, door je deze te verbeelden. Door je die inbedding te verbeelden, kun je een relatie leggen tussen individu en sociale structuur. Ik ben van mening dat dit een interessant en bruikbaar concept is voor Defensie. Want juist bij Defensie is het noodzakelijk om 'het eigen geval' succesvol te kunnen koppelen aan het grotere verhaal.

Met andere woorden: hoe past mijn individuele bestaan, dat de vorm van aanwezigheid, handeling of beslissing kan aannemen, binnen het grotere geheel en met welke gevolgen? Het zich kunnen verbeelden van die verbinding is wat ik, in navolging van Mills, de strategische verbeelding zal noemen. De strategische verbeelding (*strategic imagination*) is de toegepaste vorm van de sociologische verbeelding binnen het defensiedomein.

De drie componenten waaruit volgens Mills de sociologische verbeelding bestaat zijn: de (ontstaans)geschiedenis van een samenleving en hoe die samenleving verandert; de (individuele) biografie en de 'aard' van de menselijke natuur; en de sociale structuur binnen de maatschappij. De sociologische verbeelding is de bewustwording van het verband tussen geschiedenis, biografie en sociale structuur. Voor Mills was één van de primaire doelen die hij met de sociologische verbeelding voor ogen had, het vermogen te ontwikkelen om aan het (sociale) leven deel te nemen, een stapje terug te kunnen doen en de betekenis van wat er aan de hand is in de wereld te doorgronden.

De drie componenten die de strategische verbeelding vormen zijn: de dynamiek en de ontstaansgeschiedenis van het conflict; de 'biografie' van de militair die in dat conflict als handelend individu maar ook als deel van een eenheid aanwezig is; en de sociale en politieke structuren van de samenleving waarin het conflict is gesitueerd. De strategische verbeelding is de bewustwording van het verband tussen deze drie componenten.

Bij een conflict zijn de bestaande (en vaak betwiste) machtsstructuren en sociale verbanden en patronen van het grootste belang. Een cruciale vraag voor een krijgsmacht betreft dan ook de verhouding tussen de (uitgezonden) militair en de 'bronnen van de macht' (*the power elite*) in het conflict.

Uitgezonden militairen – wier aanwezigheid in de meeste gevallen gesanctioneerd is door de internationale gemeenschap en de eigen bevolking – schrijven in dat opzicht mee aan een conflictgeschiedenis met hun individuele en gemeenschappelijke acties, beslissingen en aanwezigheid. Het kernpunt van de strategische verbeelding is de bewustwording en doorgron-

* Op deze plaats vindt u afwisselend een bijdrage van kolonel (KL) Frans Matser en luitenant-kolonel der mariniers Marc Houben.

ding van de consequenties van handelingen en beslissingen. Dat gaat verder dan de toepassing van de principes van *mission command* en de beantwoording van de vraag of en hoe een individuele actie of beslissing past in de intentie van een commandant. Overigens wil dat nog niet zeggen dat dit concept niet bruikbaar zou zijn voor de beantwoording van vragen als 'in hoeverre past mijn eigen actie en/of beslissing binnen mijn eigen missie, de *commanders intent* en de ontwikkelingen die samen het grotere verhaal vormen'?

Hoe het concept van de strategische verbeelding binnen het defensiedomein in de praktijk kan worden geoperationaliseerd, wordt geïllustreerd aan de hand van het zogenoemde '*poppy eradication*' programma dat de VS momenteel in Afghanistan uitvoert. De reden om de papaver te vernietigen is dat het '*poison*' is, '*one that kills Afghanistan's neighbors and corrupts officials*' aldus Thomas Schweig, de chef van het Narcotics bureau van het State Department. Wat nodig is, is '*better and more forceful eradication*'.

Amerika zet in op de sterke arm. En dat is niet zonder gevaar want het ongevraagd vernietigen van de papaveroogsten leidt niet alleen tot onmiddellijke inkomstenderving van de direct betrokken boeren maar ook tot antipathie, wrok en haat jegens de *coalition forces*. Het gebrek aan haalbare alternatieve inkomstenbronnen en draagvlak voor de actie onder de boeren zelf, en de afwezigheid van enige vorm van communicatie daarover, wordt ervaren als een groot gebrek aan respect voor de lokale bevolking.

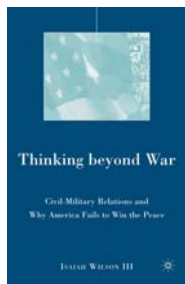
De Amerikaanse houding ten opzichte van papaver is: papaver verbouwen mag niet en moet verboden worden, desnoods met harde hand. Als het beleid niet effectief is, moet de hand harder slaan. Maar wat als er geen alternatief is voor de papaver? In een land dat 90 procent van de wereldproductie levert, staat papaver voor macht en sociale structuur. Daarmee is het één van de sleutels tot de oplossing van het conflict en de toekomst van Afghanistan. De kernvraag is hoe je die sleutel zo kunt aanwenden dat je daar de deur naar stabiliteit en veiligheid in

Afghanistan daadwerkelijk mee open krijgt. De Afghaanse autoriteiten zijn bevreesd. Niet voor de effectiviteit van de onkruidverdelgers, die staat niet ter discussie, maar voor de invloed ervan op de volksgezondheid en de sociale en politieke gevolgen van de papaververnietiging. Het Europees Parlement riep, in één van de meest opvallende resoluties ooit, op tot het opkopen, niet het vernietigen, van de papaveroogst om er onder meer morfine van te maken. De Britse Senlis Council is dezelfde opvatting toegedaan (*make Afghanistan part of the legal supply chain*).

Het Europees Parlement met zijn bonte verzameling civiele volksvertegenwoordigers uit alle regio's van de Europese Unie is erin geslaagd om een resolutie aan te nemen die ons respect verdient omdat ze getuigt van een grote strategische verbeelding van de consequenties van die ene strategische beslissing (vernietigen dan wel opkopen) in het licht van de bestaande politieke, economische en sociale structuren en de context van Afghanistan.

Is de strategische verbeelding alleen iets voor generaals en de minister van Defensie? Neen, al is de strategische verbeelding volgens mij wel één van de elementen die van een goed generaal een groot generaal maken. Enige vorm van strategische verbeelding is geen garantie voor het voorkómen van slechte beslissingen. Het draagt wel bij aan de bewustwording of beslissingen passen in de bredere sociale patronen van een samenleving – en daarmee kans van slagen hebben.

De strategische verbeelding is dan ook de instelling en de bereidheid om de gevolgen van individuele handelingen of beslissingen te verbinden met de grotere sociale verbanden van een conflict. Dat is niet gemakkelijk want het levert soms ook ongewenste antwoorden op. De opdracht is niettemin duidelijk: commandanten moeten niet alleen worden getraind in hun militaire vaardigheden, hun leiderschap en de scherpheid van hun ethisch besef. Ook hun vermogen tot strategische verbeelding moet worden getraind en geprikkeld. ■

Thinking beyond War

Civil-Military Relations and Why America Fails to Win the Peace

Door Isaiah Wilson III

New York (Palgrave Macmillan) 2007

308 blz.

ISBN 978 1 4039 8199 8

€ 49,35

Ketterij. Zo bestempelt luitenant-kolonel Isaiah Wilson, universitair hoofddocent sociale wetenschappen aan de militaire academie Westpoint, zijn werk. Uitgangspunt van dit boek is dat de Amerikaanse – en in ruimere zin de westerse – opvattingen over oorlog en vrede nodig toe zijn aan een herformulering. De wijze waarop de Verenigde Staten in Irak hebben geïntervenieerd voldoet in dit geval uitstekend als studieobject. Er was een duidelijk plan om de oorlog te winnen; het ontbrak echter aan een degelijk plan om de vrede te winnen. Deze paradox tussen het winnen van veldslagen en het verliezen van de vrede is de centrale vraag die Wilson onderzoekt. Gezien het predicaat ketterij dat Wilson zichzelf oplegt is het interessant om te zien hoe hij tot een antwoord komt en of dat antwoord waarlijk afwijkt van de erkende leer.

Amerikaanse doctrines

De opvatting van Von Clausewitz dat oorlog de voortzetting van politiek met andere middelen is vormt een fundamenteel uitgangspunt van het westers militair gedachtegoed. Oorlog is te beschouwen als een politiek proces waarbij een duidelijk doel wordt nagestreefd. Wilson beoogt dat de moderne Amerikaanse

militaire doctrines en de inzet van de krijgsmacht weliswaar op deze veronderstelling zijn gebaseerd, maar dat het politieke beleid hiervan afwijkt. De Amerikaanse perceptie van oorlog als een puur militaire aangelegenheid is daar debet aan. De ervaringen van bijvoorbeeld de beide Wereldoorlogen en de Golfoorlog van 1990-1991 leren dat dergelijke interstatelijke conflicten succesvol zijn te beëindigen met behulp van het militaire instrument. De lessen van 'kleinschalige' conflicten, zoals de Vietnam-oorlog, duiden er echter op dat inzet van het militaire middel alleen niet genoeg is om de gewenste politieke doelstelling te halen.

Het zijn vooral de ervaringen uit de interstatelijke conflicten die het concept oorlog beheersen. Hierdoor is de doelstelling vaak te eng geformuleerd; zij beperkt zich tot het winnen van de strijd op het slagveld met behulp van het militaire instrument en gaat zo voorbij aan het daadwerkelijke doel, een blijvende vrede. De Amerikaanse inval in Irak illustreert dit zeer duidelijk. Het beperkte doel om de regering van Saddam Hussein omver te werpen leidde tot de planning en uitvoering van een militaire operatie die geen rekening hield met de daarop-

volgende destabilisatie van Irak. Wilson pleit daarom voor een nieuw, holistisch concept van oorlog en vrede. Een definitie van oorlog als een proces met als ultiem politiek doel vrede en stabiliteit maakt duidelijk dat inzet van alleen het militaire middel in de meeste gevallen niet toereikend is voor de succesvolle beëindiging van een conflict. De holistische benadering van oorlog vraagt dus een gezamenlijke militair-civiele inspanning om de politieke doelstelling te realiseren.

Geen nieuwe boodschap

De auteur gaat met behulp van zijn eigen ervaring (opgedaan in onder meer Irak) in op de praktische kanten van holistische oorlogvoering. In de westerse militaire cultuur prevaleert een voorkeur voor het gevecht tussen gelijksoortige troepen, zodat er nogal wat aanpassing nodig is om tot een bredere benadering te komen. De inzet van de *101st Airborne Division* in Noord-Irak gedurende 2003 en 2004 toont aan hoe een conventionele eenheid zo'n aanpassing succesvol kan doorlopen. Door een uitgebreid gebruik van civiele middelen en samenwerking met lokale stammen slaagde deze divisie er in een stabiele omgeving te creëren. Helaas verviel Noord-Irak na rotatie van eenheden weer terug in chaos. De planning en inzet van eenheden hield en houdt nog steeds geen rekening met een bredere benadering van het conflict. Wil de VS in de toekomst met succes interveniëren, dan moeten inzetplanning en structuur van de strijdkrachten aan de holistische benadering van oorlogvoering worden aangepast. Wilson stelt dat deze transformatie de integratie van een

veelvoud van civiele componenten – van accountants tot en met politieagenten – in de strijdkrachten vereist. Ook heeft al dit personeel scholing nodig in een brede aanpak van conflicten. Pas dan zal de VS ook de vrede kunnen winnen.

Dat Wilson zijn boek als ketters beschouwt ligt voornamelijk aan

het feit dat het grootschalig conflict het Amerikaanse militaire denken nog steeds beheerst. Maar feitelijk is de boodschap niet nieuw of tegendraads, want de *comprehensive approach* is reeds zo'n holistische benadering van oorlog. Maar Wilson heeft wel degelijk een punt. De planning en praktische uitvoering van een gecoördineerde civiel-

militaire inspanning blijkt in de praktijk nog steeds erg moeilijk. *Thinking beyond War* verkrijgt daarmee terecht het stempel imprimatur.

drs. M.W.M. Kitzen, NLDA

Het Rode Gevaar

De geschiedenis van de Koude Oorlog
Door André Fontaine
Amsterdam (Mets & Schilt) 2007
512 blz., tien kaarten
ISBN 978 90 5330 4655
€ 49,90

De Koude Oorlog is vooral het verhaal van dreiging en afschrikking met in de hoofdrollen de VS en de voormalige Sovjet-Unie. De wereld was zich terdege bewust van het risico van een nucleair conflict. Voor velen van ons maakte de dreiging die hiervan uitging deel uit van ons dagelijks werk. Hoewel de Koude Oorlog al geruime tijd achter ons ligt, klinken de echo's nog steeds na. Het opschorten van het CFE-verdrag door de Russische president Poetin (december 2007) is daarvan een goed voorbeeld. Onze militaire missies in bijvoorbeeld Cambodja, Eritrea en nu Afghanistan laten ons delen in de erfenis van de Koude Oorlog.

Startpunt Koude Oorlog en 'volledige overwinning'

De Oost-West confrontatie is onderwerp van *Het Rode Gevaar*, een boek van de oud-redacteur en uitgever van *Le Monde* (1947-91), André Fontaine. Het is ingedeeld in drie hoofdstukken, elk ingeleid door een korte beschrijving van de strategische achtergrond van de betreffende periode en met korte portretten van de hoofdrolspelers. Deze driedeling is ook wenselijk, want de auteur voert de lezer door de volle lengte van de twintigste eeuw. Het eerste hoofdstuk gaat terug tot het begin van die eeuw. Dat is opmerkelijk. Fontaine legt namelijk

dáár het startpunt van de Koude Oorlog. De VS en het tsaristische Rusland waren vanuit hun vrijheidsgeloof respectievelijk orthodoxe religie behept met een sterk 'messianisme'. Na de Oktoberrevolutie ontstond daaruit een groeiend onderling antagonisme. Zeker toen onder het leiderschap van Lenin en Stalin de verdediging van het nationale belang van de Sovjet-Unie boven alles – zelfs de wereldrevolutie – kwam te staan. Het 'vijanddenken' kreeg, bezegeld door de ontwikkeling van de atoombom aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, in beide kampen definitief de overhand.

Het tweede hoofdstuk is opgebouwd rond Chroestjovs destalinisatiepolitiek. De gevolgen daarvan waren aanzienlijk. De eensgezindheid in het communistische blok maakte plaats voor een richtingenstrijd, waarbij bijvoorbeeld Joegoslavië en China hun eigen weg gingen. De aanvankelijke ontspanning tussen Oost en West sloeg na de Suez-crisis en de inval in Hongarije om in een nieuwe conflictronde,

culminerend in de Cuba-crisis, het hoogtepunt van de Koude Oorlog. Het derde hoofdstuk geeft weer hoe de grootmachten *détente* nastreefden, maar elkaar tegelijkertijd via zogenoemde *proxy's* bleven beconcurreren. Tevens behandelt Fontaine hier de afloop van de Koude Oorlog met de onttakeling van de Sovjet-Unie en het communistische blok die daarop volgde. Deze periode vormt een belangrijk schakelstuk in de (toen) snel veranderende veiligheidssituatie in de wereld. Fontaines beschrijving geeft een overzichtelijk beeld van deze turbulente jaren.

In het nawoord somt de auteur zijn conclusies rond de Koude Oorlog nog eens op. De uiteindelijke overwinning 'is zelden zo volledig geweest': binnen de kortste keren waren de communistische dreiging en de vrees voor een allesvernietigende atoomoorlog verdwenen. Maar de langverwachte vrede bleef uit. Sterker nog, de spanningen in de wereld houden ook na de Koude Oorlog onverminderd aan.

Volledige herinterpretatie?

Fontaine wil, zo stelt hij in de inleiding, in zijn boek drie doelstellingen verwezenlijken. Hij wil een synthese tot stand brengen van te vaak apart behandelde fasen van het conflict, maar ook gegevens uit nieuw geopende archieven presenteren en analyseren. Ten slotte – de grootste opdracht – wil de auteur geen samenvatting geven van eerdere geschiedenissen, maar door bezinning en distantie tot een 'volledige herinterpretatie' van het conflict komen.

Uit de uitgebreide bibliografie komt naar voren dat Fontaine veel

recente publicaties voor zijn analyses heeft gebruikt. Die nieuwe informatie gebruikt hij om soms een wat ander of genuanceerder licht te werpen op historische gebeurtenissen en personen, onder wie Stalin. Hiermee onderscheidt dit boek zich van soortgelijke publicaties.

Om echter van een totale herziening te kunnen spreken lijkt toch meer analyse nodig. De Koude Oorlog werd immers op veel fronten gestreden. Fontaine beperkt zich in feite tot de 'zichtbare' Koude Oorlog. Veel zaken die zich onttrokken aan de waarneming van het grote publiek, bijvoorbeeld diplomatie, spionage, propaganda en handelsconflicten, komen niet aan bod.

Ook de ontwapeningsbesprekingen behandelt hij niet. Het voorkomen van een nucleair conflict door beheersing dan wel reductie van de kernwapenarsenalen stond echter bovenaan de politieke agenda. De voortgang van de besprekingen daarover bepaalde lange tijd de onderlinge verhoudingen tussen de beide supermachten. Fontaine besteedt hieraan erg weinig aandacht: alleen in het voorbijgaan noemt hij enkele verdragen. Natuurlijk heeft hij keuzes moeten maken, maar van een 'herziening' kan geen sprake zijn zonder bijvoorbeeld ook aan dit onderwerp aandacht te besteden.

Verbanden

Een 'plus' is Fontaines Franse achtergrond. Door zijn toegang tot Franse bronnen is hij in staat informatie aan te dragen vanuit de Franse nationale visie. Dit doet hij geproportioneerd en zonder de Franse rol te overdrijven.

Fontaines schrijfstijl is soms wat hoogdravend, maar zijn journalistieke achtergrond zorgt er toch voor dat het feitenrelaas toegankelijk blijft en aanspreekt. Het is geen 'studieboek' geworden. De kracht van dit boek ligt vooral in de verbanden die Fontaine legt tussen gebeurtenissen en feiten van die periode, alsmede de brug die hij slaat naar het heden. De student vindt in dit boek een goed samenhangend overzichtswerk bij onderzoek naar de Koude Oorlog. Zij die wat beter bekend zijn met deze periode zullen zeker met interesse kennis nemen van de 'herinterpretatie' die Fontaine presenteert.

lkol. drs. J.-L. Voetelink

SUMMARIES

M.G.M. Hendriks Vettehen – Keeping the Navy Operational

Declining stocks of crude oil and worries about climate and environment force us to reflect upon the use of energy sources. Modern Armed Forces need energy in order to secure operations. The question is whether they can wait for 'market' solutions, or have to take the initiative to secure the future

supply of energy. The author uses the Navy as an instrument to illustrate the problem and to indicate possible solutions, like developing alternative energy sources, cooperation and the unfolding of own initiatives.

J.S. van der Meulen and A. Vos – Public Opinion and Uruzgan

The subject of this article is the presumption that many Dutch have doubts about the military mission in Uruzgan. That leads to implications, not just for the military deployed there. Public opinion could become an independent means of power, which might undermine political basis and lead

to (further) operational wariness and tensions within the Alliance. Studying public opinion since 2005, the hypothesis could be forwarded that the battle for the support of a large majority was lost in Iraq.

E. Hermans and S. van der Meer – EUFOR in Chad

In May 2008, sixty Dutch Marines were sent to Chad. They will act as a reconnaissance unit for the military mission of the European Union in Chad and the Central African Republic (EUFOR Chad/CAR). Many 'Euro-sceptics' did not expect the European Union to succeed in setting up its own military

operation. Although the doubters have been wrong, the decision to deploy a military EU-mission in Chad certainly has been a laborious one. What will the mission in Chad mean for the future of the European Security and Defense Policy?

M. Visse and B. van Tussenbroek – The Exchange of Knowledge in Military Mental Health Care

In January 2007 the Military Mental Health Care became operational. The service provides mental care for the Armed Forces, ranging from preventive care to actual treatment or lingering of the effects of psychosocial problems or disorder. This organization has its own approach to knowledge

management, focusing on connecting people with implicit and explicit knowledge that results from experiences. The authors explore the steps that are taken and go into the future challenges of this kind of knowledge management.

F. van Boxmeer, J. Duel, R. de Bruin and C. Verwijs – The Operational Value of Morale

Morale is defined as the enthusiasm and persistence with which a member engages in the prescribed action of a group. Dutch Defense Doctrine considers morale as an important force multiplier. Scientific research demonstrates that high morale is important in preventing the development of

battle stress. Since 1999 commanders benefit from morale measurement in their units. In 2007 the measurement model was re-evaluated. The authors describe this model and clarify the findings of morale measurement in general.

P.J.A. Jooren – Knowledge Management During Logistical Operations in Afghanistan

Before and during the operations of Task Force Uruzgan-1 (TFU-1) the term 'knowledge management' was never used. Instead, 'simplicity' and 'communications' were the buzzwords in logistics. But a closer look at the complex operations in Afghanistan reveals that knowledge management certainly

was taking place. Theory gives us a so-called 'chain of knowledge value': a simple process with logical steps. How did this chain work out in the reality of Afghanistan and what might be the benefit for others?

W. Klinkert – The Dutch Military Identity

Reflecting on their history, the Dutch tend to see neutrality, ethics, justice and a peaceful existence. But don't they overlook their military past? Like greater powers, the Netherlands clearly demonstrated its military reflexes in times of crisis. This military element of the Dutch national

identity is a fact. If acknowledged it may bring about a better understanding of military realities. An approach from the cultural-historical perspective can lead to valuable insights in our military identity and our current presence in Uruzgan.

AANKONDIGING SYMPOSIUM

Intelligence Failures and Cultural Misperceptions: Asia, 1945 till the present

26-27 September 2008 – Netherlands Defence College (IDL) The Hague

Organised by the Netherlands Intelligence Studies Association (NISA) and the Centre for Terrorism and Counterterrorism (CTC), Leiden University.

With this conference NISA and CTC wish to contribute to the discussion on intelligence failures and cultural misperceptions in Asia, with a focus on counterinsurgency and counterterrorism. The wars in Iraq and Afghanistan have clearly shown the shortcomings of intelligence collection and analysis on the part of the United States and its allies. Quite a few of these shortcomings have been the result of cultural misperceptions.

Speakers at this conference will address, among others: counterinsurgency and counterterrorism campaigns in Asia during the Cold War; Western perceptions of particular countries in the region and their influence on intelligence operations; the limitations of intelligence in the War on Terror in Afghanistan and Iraq.

ABBREVIATED CONFERENCE PROGRAM

Friday 26 September

Part 1: Counterinsurgency

Isabelle Duyvesteyn (NL) *Counterinsurgency, politics, culture and misperceptions*

John Roosa (USA) *Counterinsurgency in Indonesia*

Georgina Sinclair (UK) *Political policing during the Malayan Emergency 1948-1957*

Max Metselaar (NL) *Intelligence failures, misperceptions and the Tet Offensive: A cognitive coping theory on governmental unpreparedness*

Matthew M. Aid (USA) *Perils of the Orient: U.S. intelligence failures in the Far East during the Cold War*

Part 2: Politics

Douglas Ford (UK) *Strategic culture and intelligence assessments: The Allied and Japanese experiences during the war in the Pacific (1941-1945)*

Kurt Jensen (CAN) *First Canadian Special Wireless Group: Canadian Sigint operations against Japan in Australia (1944-1945)*

Peter Becker (GER) *Eyes and ears of the dragon. Chinese intelligence services: Organisation and activities*

Stephan Blancke, Andreas Henneke (GER) *North Korea: A case study in Western intelligence perceptions*

Kent Harrington (USA) *Drugs, thugs and proliferation: Intelligence Centres and their influence on collection and analysis in Asia*

Saturday 27 September

Part 3: Iraq/Afghanistan

Allard Wagemaker (NL) *Cultural intelligence and Dutch civil-military operations in Northern Afghanistan*

Erich Schmidt-Eenboom (GER) *The BND in Afghanistan and Iraq*

Michael Goodman (UK) *British intelligence failures in Iraq*

(to be confirmed) *Saddam Hussein: The U.S. view*

Part 4: Experiences

Albert Schoneveld (NL) *Dutch military operations in Afghanistan*

Timothy C. Brown (USA) *With the valor of ignorance: Fifty years of clashing with cultures and improvising intelligence*

(to be confirmed) *Iran: the West and regime change*

Yoaz Hendel (ISR) *Israeli intelligence challenges from the Arab world*

Part 5: Lessons for the future?

Panel and discussion: Bob de Graaff (chairman), Kent Harrington, Pieter Cobelens et al.

The full program and a registration form can be downloaded from: www.nisa-intelligence.nl

For more information please contact: Dr. Ben de Jong, University of Amsterdam, email: b.m.dejong@uva.nl
Telephone: (0)20-5252268 (office) or (0)20-6443200 (home)